

136
ΠΟΛ

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ
ΣΧΟΛΗ ΣΤΕΦ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΕΤΟΣ 1999

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΚΟΡΩΝΗΣ

ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΟΠΗ Π. ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΥ - ΒΑΡΕΛΙΔΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΑ
ΨΥΡΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ
ΚΑΤΣΑΦΑΔΟΥ ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

“ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΚΟΡΩΝΗΣ ”

Αφιερώνεται

με ιδιαίτερη αγάπη και εκτίμηση

στους γονείς μας

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΑ

ΨΥΡΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

ΚΑΤΣΑΦΑΔΟΥ ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ

BIBΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε
ιδιαίτερα την καθηγήτρια μας
Πόπη Π. Θεοδωρακάκου-Βαρελίδου
Αρχιτέκτονα - Πολεοδόμο του Ε.Μ.Π
για την πολύτιμη βοήθεια της
κατά την διεκπαιρέωση
της πτυχιακής εργασίας μας.

Επίσης ευχαριστούμε την κοινότητα Κορώνης και τον τότε Πρόεδρο
της Βεργόπουλος Δημήτριο.
Καθώς και τον Ποζιώπουλο Αρ. Αρχιτέκτονα-Μηχανικό για την βοήθεια
του, τις γνώσεις και το χρόνο που μας αφιέρωσε.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΙΚΑ ΚΑΣΤΡΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΙΚΑ ΚΑΣΤΡΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΟΡΩΝΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΑΣΙΝΗΣ

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΚΟΡΩΝΗΣ

ΜΕΣΣΗΝΙΑ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Α΄ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Β΄ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Γ΄ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Δ΄ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΡΩΝΗ

ΝΕΩΤΕΡΑ ΚΟΡΩΝΗ

Η ΚΟΡΩΝΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ (1205- 1206)

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1207-1500)

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1500-1532)

ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΚΟΡΩΝΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΙΣΠΑΝΩΝ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1685-1715)

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1715-1828)

Η ΚΟΡΩΝΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ 1828

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΚΟΡΩΝΗΣ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΡΤΑ

ΟΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΙ ΜΠΙΤΖΙΧΑΝΕΔΕΣ – Η ΛΙΒΑΔΑ

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ – ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

Ο ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ – ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΚΟΡΩΝΗΣ

ΠΡΟΣΗΛΙΑΚΗ ΝΤΑΠΙΑ

ΤΟ ΡΕΣΑΛΤΟ

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΗΣΤΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΛΙΘΩΝ

ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΛΙΘΩΝ

ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΙΧΟΔΟΜΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΠΥΡΟΒΟΛΩΝ ΟΠΛΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΚΟΡΩΝΗ

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΠΟΥ ΠΡΟΕΚΥΨΑΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΧΡΗΣΗ
ΠΥΡΙΤΙΔΑΣ
ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΣΑΝ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ
ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΟΧΥΡΩΣΗΣ ΚΑΙ
ΤΟΥ FRONTE BASTIONATO

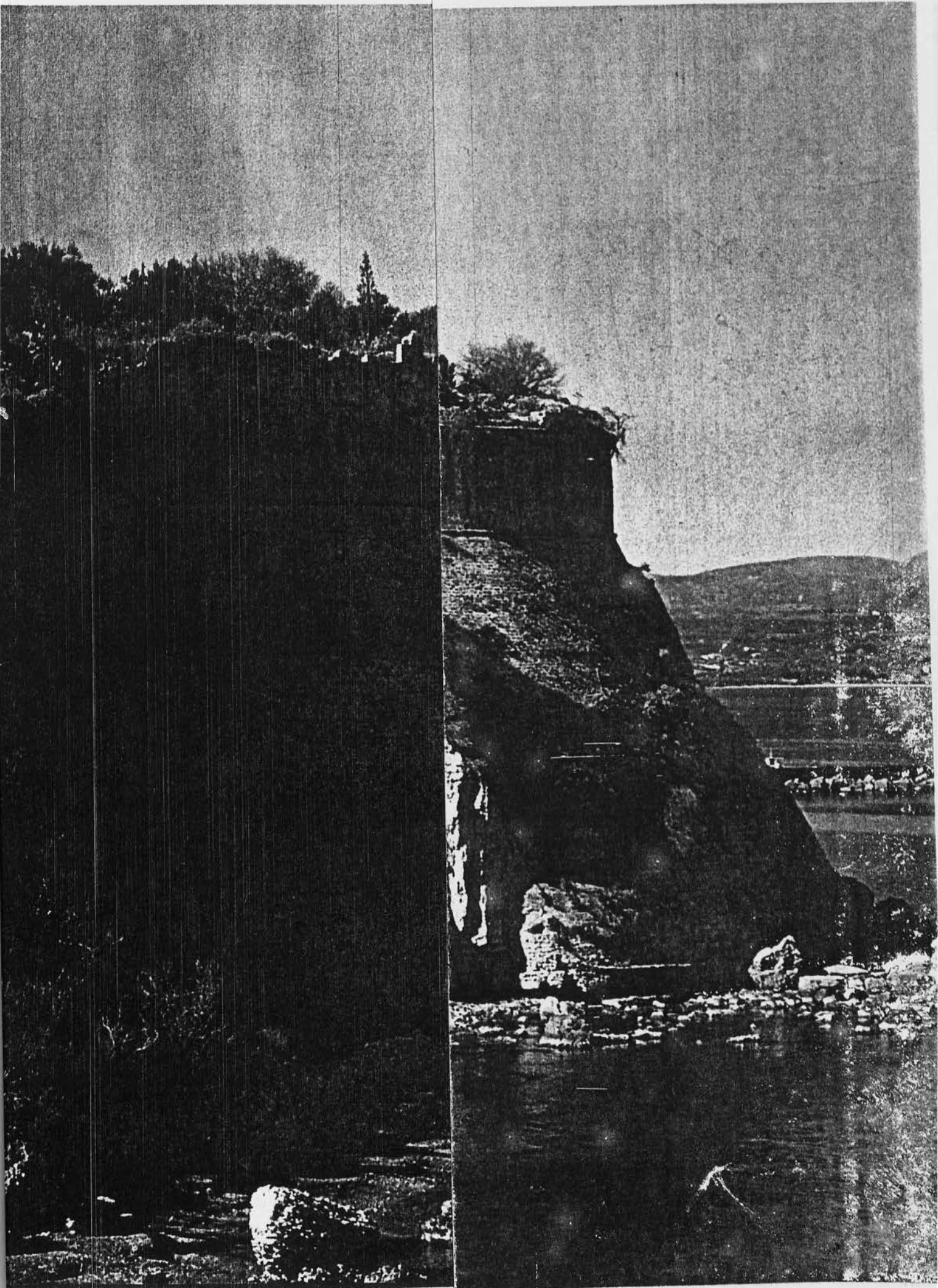
1. ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΗ
 2. ΤΑΦΡΟΙ
 3. ΜΕΤΑΠΡΟΜΑΧΩΝΙΑ
 4. ΠΡΟΜΑΧΩΝΕΣ – ΡΙΑΤΤΕ FORME – ΠΥΡΓΟΙ
 5. ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΠΡΟΣΧΩΜΑΤΑ
 6. ΕΠΙΠΡΟΜΑΧΩΝΕΣ
 7. ΠΛΑΓΙΟΒΟΛΗ
- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
ΝΕΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ – ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΧΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΑΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΜΕ ΤΟ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΟΡΩΝΗ

ΕΣΑΓΩΓΗ

Το κείμενο

Εισαγωγή. Το κείμενο που ακολουθεί είναι ένα κείμενο που περιγράφει το κάστρο της Κορώνης. Το κάστρο της Κορώνης είναι ένα από τα μεγαλύτερα και καλύτερα соκρωμένα κάστρα της Ελλάδας. Το κάστρο της Κορώνης είναι ένα από τα μεγαλύτερα και καλύτερα соκρωμένα κάστρα της Ελλάδας.

Β Ε Ν Ε Τ Σ Ι Α Ν Ι Κ Α Κ Α Σ Τ Ρ Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κάστρο: Στη ρωμαϊκή και Βυζαντινή εποχή ήταν το τείχος που περιέβαλλε μια πόλη και γενικά το φρούριο, το οχυρό μικρής ή μεγάλης έκτασης (λατινικά *castrum*). Το *Castellum* (καστέλι) υποκοριστικό του κάστρου, δήλωνε τους πύργους του κάστρου ή μικρότερα κάστρα.

Εικόνα 1.1.: Άποψη του κάστρου από το λιμάνι

Το κάστρο - κατοικία του φεουδάρχη μεταφέρθηκε την Ελλάδα με την ίδρυση των Φραγκικών κρατών μετά το 1204. Τα παραθαλάσσια κάστρα έπρεπε να απέχουν από τη θάλασσα τουλάχιστον από 20μ. - 70 μ. Το πάχος του τείχους ήταν τουλάχιστον 2,30 μ. και το ύψος 9,20 μ. Το εξωτερικό τείχος του κάστρου, που ήταν αρχικά ένας ορθογώνιος χτισμένος περίβολος, ενισχύθηκε γρήγορα με πολυάριθμους πύργους, που είχαν

ύψος μεγαλύτερο από το ύψος του τείχους. Το σχήμα των πύργων ποικίλλει (ημικυκλικό, τετράγωνο, πεντάγωνο, εξαγωνο, οκτάγωνο).

Μέσα στους πύργους τοποθετούσαν τις βαλλιστικές μηχανές . Στο ανώτερο τμήμα του τείχους ήταν ο διάδρομος κυκλοφορίας των πολεμιστών και οι τοξοθυρίδες. Πολλές φορές έξω από το τείχος κατασκευάζονταν προτειχισμα, χαμηλότερο σε ύψος. Μεταξύ τείχους και προτειχίσματος συνήθως συνωστίζονταν οι γύρω από την πόλη πληθυσμοί της υπαίθρου. Η περιφερειακή τάφρος, με βάθος ίσο ή λίγο μεγαλύτερο από τα θεμέλια των τειχών (η διώρυγα και η φόσσα των Βυζαντινών),αποτελούσε την πρώτη άμυνα. Οι πύλες της εισόδου του κάστρου βρίσκονταν μεταξύ δυο ισχυρών πύργων, με θυρόφυλλα ενισχυμένα με σίδηρο. Μπροστά στην είσοδο κατασκευαζόταν πολλές φορές ανασυρόμενη γέφυρα.

Στο εσωτερικό του τείχους κατασκευάζονταν συχνά δεύτερο τείχος, επίσης με πύργους, το οποίο έδινε τη δυνατότητα της τελευταίας άμυνας. Οι πύργοι είχαν ιδιαίτερη είσοδο, από το εσωτερικό της πόλης και όχι από τις επάλξεις του τείχους. Είχαν προεξοχές που οι Βυζαντινοί τις ονόμαζαν « τοξοβολικούς εξώστες » και υπήρχαν μεταξύ τους κενά για να ρίχνουν στους εχθρούς ζεματιστό νερό ή λάδι και λιωμένο μολύβι. Συμπλήρωμα απαραίτητο του κάστρου ήταν οι δεξαμενές και οι αποθήκες τροφίμων και εφοδίων. Στο κάστρο έμενε μόνιμη φρουρά και, στο Βυζάντιο, την επίβλεψη είχε ειδικός αξιωματούχος, ο δομέστιχος των τειχών.

ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΙΚΑ ΚΑΣΤΡΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Θέλοντας να μιλήσουμε για τα βενετσιάνικα κάστρα στην Ελλάδα, είναι ανάγκη να διευκρινίσουμε, δυο πράγματα:

1. Ότι αυτά αποτελούν μια μόνο από τις κατηγορίες κάστρων που υπάρχουν στην Ελλάδα, και,

2. Ότι Βενετσιάνικα κάστρα δεν υπάρχουν, βέβαια στη Βενετία.

Η πρώτη διευκρίνιση αποσκοπεί στο να καταστήσει σαφές ότι αναφερόμαστε σε κάστρα μιας ορισμένης περιόδου, σε κάστρα που παρουσιάζουν ορισμένα κοινά γνωρίσματα, διαφορετικά από άλλα, άλλης π.Χ. εποχής, όπως τα Βυζαντινά ή τα Φραγκικά. Τα γνωρίσματα του μπορούν, συγκριτικά θεωρούμενα ως προς τα γνωρίσματα μιας άλλης κατηγορίας, να μας οδηγήσουν στην εξαγωγή και διατύπωση συμπερασμάτων σχετικά με την εξέλιξη π.Χ. της πολεμικής τέχνης, ή της τεχνικής, ή και της πολεοδομίας μιας εποχής. Αλλά αποσκοπεί και σε κάτι άλλο η πρώτη αυτή διευκρίνιση. Αποσκοπεί στο να τονίσει, έμμεσα ίσως, ότι υπάρχουν στην Ελλάδα και πολλές άλλες κατηγορίες κάστρων, που συνιστούν, σαν σύνολο, ένα μνημειακό πλούτο πρώτης τάξεως, μια προσεκτική μελέτη του οποίου θα μπορούσε να μας οδηγήσει σε μια σειρά εκτάκτως ενδιαφερόντων συμπερασμάτων.

Όσο για την δεύτερη διευκρίνιση, ότι δηλαδή « Βενετσιάνικα κάστρα δεν υπάρχουν στην Βενετία », σκοπό έχει να τονίσει κάτι που συχνά παραγνωρίζεται, ή μάλλον, δεν συνειδητοποιείται αρκετά και που, τονιζόμενο, φανερώνει την ιδιαίτερη σημασία που έχουν τα μνημεία αυτής της κατηγορίας. Έχει δηλαδή σκοπό να μας θυμίσει πως τα Βενετσιάνικα

κάστρα είναι χτισμένα στις πρώην Βενετσιάνικες κτίσεις, κι ότι αυτές υπήρχαν κυρίως κατά μήκος της Αδριατικής και του Ιονίου, στις ακτές της Πελοποννήσου, στην Κρήτη και την Κύπρο. Με άλλα λόγια ότι στην χώρα μας υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός τέτοιων κάστρων και, μάλιστα, επιβλητικών διαστάσεων κι ότι έτσι η μελέτη τους μπορεί και πρέπει να γίνει εδώ, ή πάντως, πολύ περισσότερο εδώ και πολύ λιγότερο δυτικά της Αδριατικής και του Ιονίου. Πιστεύω πως το γεγονός αυτό δίνει μια ιδιαίτερη πια ποιότητα στα μνημεία αυτά, που πολλές φορές κινδυνεύουν από την έλλειψη κατανοήσεως αυτής ακριβώς της σημασίας τους.

Το λατινικό *Castrum* και το υποκοριστικό *Castellum* έχουν περάσει και έχουν γίνει δεκτά στην γλώσσα μας, εδώ και αρκετούς αιώνες. Έτσι σήμερα χρησιμοποιούμε τη λέξη κάστρο αλλά και τη λέξη καστέλι, διατηρώντας μάλιστα τη μεταξύ τους εννοιολογική διαφορά μεγέθους και εννοώντας με αυτές τις οχυρωματικές, τις φρουριακές γενικά κατασκευές των παλαιότερων εποχών. Κάτι παρόμοιο έχει συμβεί και στις δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες. Τα *Castrum* και *Castellum* έχουν μεταφερθεί κι εκεί - όπως άλλωστε είναι και λογικότερο - και έχουν μεταβληθεί σε *Chateau* ή *Castle* ή *Castello*, ανάλογα με τη γλώσσα, ενώ στα Γερμανικά χρησιμοποιείται κυρίως ο όρος *Burg*, που διατηρεί ακόμη εμφανεί τα στοιχεία συγγένειας του προς τον Ελληνικό Πύργο. Πρέπει ωστόσο να παρατηρηθεί ότι, παρόλη την κοινή τους καταγωγή, οι όροι *Chateau*, *Castello* και *Castle* δεν έχουν το ίδιο εννοιολογικό περιεχόμενο προς το δικό μας κάστρο, και τούτο γιατί στη Δυτική Ευρώπη οι όροι

αυτοί, από την μεσαιωνική κυρίως εποχή και πέρα, αναφέρονται όλο και περισσότερο – πράγμα που τελικά καθιερώνεται – στις οχυρωμένες κατοικίες πύργους των Φεουδαρχών και των ηγεμόνων. Ο όρος μάλιστα εξακολούθησε να έχει την ίδια σημασία και μετά την Αναγέννηση, μέχρι τον 18^ο και 19^ο αιώνα, έστω και αν εν τω μεταξύ η κατοικία – πύργος του ηγεμόνος έχασε τον φρουριακό της χαρακτήρα και προσέλαβε περισσότερο το χαρακτήρα ανακτόρου, στο οποίο διατηρούνται βέβαια και μερικά, διακοσμητικά μάλλον, στοιχεία των παλαιότερων οχυρωματικών κατασκευών. Έτσι για τα μεγαλύτερα οχυρωματικά έργα, για τα τείχη που περιβάλλουν τις μεσαιωνικές και τις μεταγενέστερες πόλεις, χρησιμοποιείται ο όρος φρούριο σε μας ή Fortezza, Fortress κλπ. στην Ευρώπη. Το γεγονός άλλωστε ότι για μας ο όρος φρούριο είναι περισσότερο δόκιμος, εξηγεί και την παρουσία του στον τίτλο του Ινστιτούτου μας, παρόλο ότι ο όρος κάστρο χρησιμοποιείται πολύ ευρύτερα.

Βέβαια εδώ στην Ελλάδα η έννοια της φεουδαρχικής κατοικίας δεν υπάρχει. Έτσι θα είμαστε ίσως πιο δικαιολογημένοι αν δεν χρησιμοποιούσαμε και τόσο συχνά τον όρο κάστρο, δεδομένου ότι τα μόνα πραγματικά – με αυτή την έννοια – κάστρα που υπάρχουν στην χώρα μας είναι φραγκικά, γιατί αυτά πραγματικά αποτελούσαν ιδιοκτησίες κι κατοικίες κληρονομικών αρχόντων - φεουδαρχών. Τα υπόλοιπα, και μάλιστα τα Βενετσιάνικα, είναι πολύ περισσότερο φρούρια και πολύ λιγότερο κάστρα. Όπως είναι γνωστό ο λαός δημιουργεί την γλώσσα και τους κανόνες της και δίνει στις λέξεις έννοιες, ο ίδιος λαός και η ίδια γλώσσα φυσικά, τους καταστρατηγεί και δημιουργεί, ηθελημένα ή όχι, γεγονότα τετελεσμένα

και αναντίρρητα. Ο λαός ονομάζει κάστρο το φρούριο του Ηρακλείου της Κρήτης, ένα δηλαδή από τα πιο ονομαστά Βενετσιάνικα οχυρωματικά έργα. Κι ο θαυμασμός για το έργο και την ισχύ του είναι τέτοιος που η πόλη ονομάζεται απλώς από το Κάστρο και οι κάτοικοι λέγονται Καστρινοί. Λέγοντας λοιπόν Βενετσιάνικα κάστρα, θα πρέπει να ξέρουμε ότι εννοούμε Βενετσιάνικα φρούρια, δηλαδή φορτέτσες, κατασκευές οχυρωματικές που χτίστηκαν από την Βενετία για την υπεράσπιση μιας πόλεως ή μιας σημαντικής θέσεως, που ανήκαν στη Βενετία και όχι σε κληρονομικούς βενετσιάνικους άρχοντες και που εδιοικούντο από Βενετσιάνους πρεβεδούρους, δηλαδή επί θητεία, όπως θα λέγαμε σήμερα, δημοσίους λειτουργούς.

Η Βενετία υπήρξε, όπως είναι γνωστό, ένας από τους κυριότερους εταίρους της μοιραίας εκείνης τέταρτης σταυροφορίας που, στα 1204, κατέλυσε την Βυζαντινή αυτοκρατορία και δημιούργησε τις Φραγκικές ηγεμονίες στην Ελλάδα. Από την υπόθεση αυτή, που δεν είχε βέβαια και πολύ σχέση με την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων, η Βενετία φρόντισε να ωφεληθεί όσο μπορούσε περισσότερο, κρατώντας για τον εαυτό της τα Ελληνικά νησιά και τις παράλιες πόλεις. Επρόκειτο για τα εδάφη εκείνα που της εξασφάλιζαν άνετη κίνηση στη θάλασσα και βάσεις – σταθμούς που θα έκαναν εύκολο και σχετικά ακίνδυνο το ταξίδι από την Μητρόπολη προς την Ανατολική Μεσόγειο και το Αιγαίο. Και όσο μεν τα Φράγκικα κρατίδια που ιδρύθηκαν στην Πελοπόννησο και την Ηπειρώτικη Ελλάδα διατηρούσαν κάποια ισχύ, που μαζί με την επανιδρυθείσα αυτοκρατορία και τα Βυζαντινά Δεσποτάτα του Μιστρά και της Ηπείρου, αποτελούσαν ένα

σημαντικό οπωσδήποτε εμπόδιο στην εξάπλωση του Τουρκικού κινδύνου, η Βενετία θα μπορούσε να αισθάνεται σχετικά εξασφαλισμένη. Η κατοχή ολόκληρης της Κρήτης και ορισμένων ναυτικών σταθμών στην Ελλάδα (π.χ. Ναύπλιο, Χαλκίδα, Κορώνη, Μεθώνη, Κέρκυρα) ήταν αρκετά ώστε το εμπόριο να διεξάγεται άνετα και να αποδίδει μεγάλα κέρδη. Αλλά, δυστυχώς, γρήγορα έγινε σαφές, ότι ο Τουρκικός κίνδυνος δεν θα μπορούσε εύκολα να αναχαιτισθεί και ότι αργά ή γρήγορα, τα Βενετσιάνικα εδάφη θα εδέχοντο την επίθεση. Το πράγμα έγινε τραγικά αισθητό στον 15^ο αιώνα, προς τα τέλη του οποίου η Βενετία υπέστη ορισμένες οδυνηρές πραγματικά απώλειες, όπως της Χαλκίδας, της Κορώνης, της Ναυπάκτου κ.λ.π. Από εκεί και έπειτα το ταξίδι προς την Ανατολή εξαρτάται από την κατοχή των Επτανήσιων και της Κρήτης. Την Κρήτη θα την κρατήσει ως τα 1669 ενώ τα Επτάνησα θα μένουν Βενετσιάνικα ως την πτώση της ίδιας της Γαληνότητας Δημοκρατίας, ως τα 1779.

Σε όλο αυτό διάστημα, από τον 13^ο μέχρι τον 18^ο αιώνα, η Βενετία ενίσχυε τις υπάρχουσες οχυρώσεις των πόλεων που είχε καταλάβει, τις επισκεύαζε μετά από επιθέσεις που είχαν υποστεί ή σεισμούς, έχτιζε νέα επιβλητικά φρούρια, προσάρμοζε τα υπάρχοντα στην εξελισσόμενη πολεμική τακτική. Έτσι, ένα πλήθος Βενετσιάνικων στρατιωτικών κατασκευών απλώνεται σε ολόκληρη τη Δυτική Ελλάδα, τα νησιά του Ιονίου και την Κρήτη, ενώ πολλά άλλα υπάρχουν ή υπήρχαν σκορπισμένα στην υπόλοιπη χώρα. Παίρνοντας ορισμένα παραδείγματα από αυτά και περιγράφοντας τα, θα προσπαθήσω, με συντομία, να επισημάνω ορισμένα χαρακτηριστικά τους, να προβώ σε κάποια στοιχειώδη κατάταξη και να δείξω τη σημασία τους

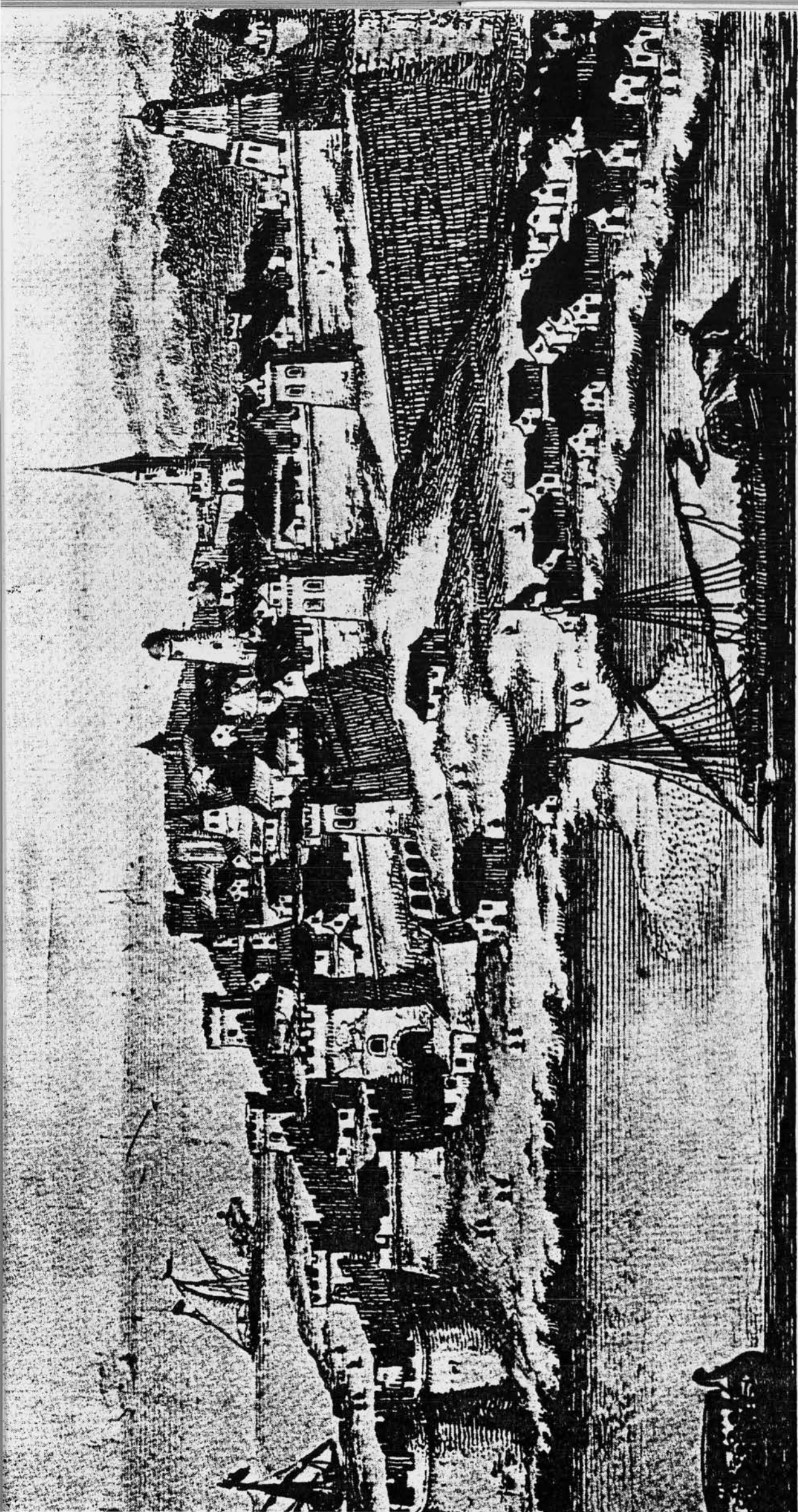
σαν μνημείων. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα Βενετσιάνικα κάστρα που υπάρχουν στην χώρα μας διακρίνονται σε δυο μεγάλες κατηγορίες:

1. Αυτά που χτίστηκαν σε ήδη γνωστές οχυρές θέσεις, πάνω στα ερείπια παλαιότερων κάστρων, Βυζαντινών ή Φραγκικών (μερικές φορές υπάρχοντα ακέραια Βυζαντινά ή Φραγκικά κάστρα άλλαξαν απλώς κύριο και προσαρμόστηκαν με διάφορες προσθήκες στις νέες ανάγκες).

2. Αυτά που εξαρχής χτίστηκαν από τους Βενετούς. Έτσι π.χ. στα Επτάνησα, στη Χαλκίδα, στο Ναύπλιο, οι Βενετοί χρησιμοποίησαν κάστρα που ήδη υπήρχαν και τα επεξέτειναν ή τα προσάρμοσαν γενικά στις ανάγκες τους, προσθέτοντας προμαχώνες, ενισχύοντας τα τείχη τους κ.λ.π. Στην Κρήτη, αντίθετα, οι Βενετοί βρέθηκαν στην ανάγκη να κατασκευάσουν πολλά φρούρια, ιδίως κατά το μήκος της βόρειας παραλίας του νησιού, για να αντιμετωπίσουν τις Τουρκικές επιθέσεις.

Από μια άλλη άποψη, αποστολής ή και μεγέθους θεωρούμενα, θα μπορούσαμε να τα διακρίνουμε σε κάστρα που είχαν προορισμό να προστατεύσουν μίαν ολόκληρη πόλη, ή σε κάστρα που η αποστολή τους ήταν η προστασία και η κατοχή μιας στρατηγικής σημασίας θέσεως, μικρότερες κατασκευές όπως π.χ. φυλάκια, για την επιτήρηση μιας ορισμένης περιοχής και την μετάδοση μιας επείγουσας είδησης, συμπλήρωναν την αμυντική οργάνωση του νησιού, της πόλεως, της περιοχής εν γένει.

Έτσι το Ηράκλειο π.Χ. ή τα Χανιά αποτελούν σωστές περιτειχισμένες πόλεις που περιβάλλονται από τείχη ισχυρότατα και σειρά ολόκληρη πρόσθετων οχυρωματικών έργων. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με την

Κορώνη. Χαλκογραφία του J. Peeters.

Εικόνα 1.2.: Άποψη του κάστρου

Κέρκυρα, και βεβαίως το ίδιο συνέβαινε παλιότερα με την Χαλκίδα και τις παλιές πρωτεύουσες της Κεφαλονιάς και της Ζακύνθου. Αντίθετα, τα κάστρα της Γραμβούσας, της Σούδας και της Σπιναλόγκας, των τριών δηλαδή νησίδων που βρίσκονται κατά μήκος και κοντά στις βόρειες ακτές της Κρήτης, είναι φανερό πως αποτελούν έργα κατασκευασμένα σε θέσεις στρατηγικής σημασίας, οι δε μικροί οικισμοί τους οποίους περιλαμβάνουν, έχουν κι αυτοί χαρακτήρα μονίμων στρατιωτικών καταυλισμών περισσότερο, παρά πόλεων.

Ας δούμε τώρα ποια είναι, σε γενικές γραμμές, τα χαρακτηριστικά των παλαιότερων κάστρων, αυτών δηλαδή που ναι μεν αποκαλούμε βενετσιάνικα – και που ασφαλώς είναι βενετσιάνικα λόγω των επανειλημμένων επισκευών και προσθηκών που έχουν υποστεί – αλλά που έχουν αντικαταστήσει παλαιότερα υφιστάμενα στις ίδιες θέσεις κάστρα. Παραδείγματα του είδους αυτού

μπορούμε να βρούμε στα νησιά του Ιονίου. Στην Κεφαλονιά π.χ. σώζεται το κάστρο του Αγ. Γεωργίου, σ' έναν λόφο όχι μακριά από το Αργοστόλι. Το σχήμα του είναι μάλλον ακανόνιστο και, πάντως, δεν φαίνεται ν' ακολουθεί κάποιο νόμο, όπως θα δούμε να συμβαίνει σε μεταγενέστερα παραδείγματα. Εδώ το τείχος απλώς περιβάλλει το υψηλότερο σημείο του λόφου της περιοχής που δεσπόζει και είναι διαρθρωμένο σύμφωνα με τους κανόνες της παλαιότερης οχυρωματικής τέχνης, διακόπτεται δηλαδή κατά διαστήματα από προεξέχοντες πύργους που επιτηρούν και πλαγιοβάλλουν τα μεταπύργια διαστήματα και ενισχύουν τις γωνίες του τείχους. Μέσα στο κάστρο, στην περιορισμένη οπωσδήποτε επιφάνεια που περικλείει, βρίσκονται οι κατοικίες του διοικητού, των αξιωματικών του, ναοί, κατοικίες αρχόντων, αποθήκες δεξαμενές κ.λ.π. Έξω από το κάστρο, σ' ένα πλάτωμα που υπάρχει κοντά, αναπτύσσεται ο εκτός του κάστρου οικισμός. Οι κάτοικοι του θα καταφύγουν σε ώρες ανάγκης μέσα στο κάστρο, για να προφυλαχθούν και να πολεμήσουν.

Το κάστρο του Αγ. Γεωργίου υπήρχε πριν την κατάληψη της Κεφαλονιάς από τους Βενετούς. Υπήρχε εκεί στα χρόνια των Φράγκων ηγεμόνων Κεφαλληνίας – Ζακύνθου, των Τόκκων και των Ορσίνι, κι είναι πιθανό να υπήρχε και στα χρόνια των Βυζαντινών, μία και είναι γνωστό πως η Κεφαλονιά ήταν έδρα στρατηγού που διοικούσε το ομώνυμο θέμα. Έτσι, η σημερινή μορφή του κάστρου, παρ' όλες τις τροποποιήσεις ή τις ανακατασκευές ακόμα που αναπόφευκτα έχει υποστεί, είναι σαφώς επηρεασμένη, ως προς το γενικό σχήμα, από την προϋπάρχουσα μορφή. Γιατί είναι λογικό να σκεφτεί κανείς πως όταν εγκαταλειφθεί ένα κάστρο, ο νέος του κύριος θα το χρησιμοποιήσει αμέσως με τον ίδιο τρόπο που

το χρησιμοποιούσε και ο προηγούμενος. Άρα, κι αν αργότερα παρουσιάζει ελαττώματα, αν δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στις ανάγκες του, δεν θα το εγκαταλείψει αλλά θα το προσαρμόσει, όντας είτε το θέλει είτε όχι δεσμευμένος απ' αυτό.

Το κάστρο του Αγ. Γεωργίου λειτουργούσε και σαν οχυρό και σαν διοικητικό κέντρο του νησιού μέχρι τον 18^ο αιώνα, τότε μόνο, όταν πια το αναπτυσσόμενο εν τω μεταξύ Αργοστόλι έγινε δυναμικά η πραγματική πρωτεύουσα του νησιού, το κάστρο εγκαταλείφθηκε και έχασε τη σημασία του, ερειπώθηκε ο μέσα σ' αυτό οικισμός και στη θέση του δημιουργήθηκε το νεώτερο πευκοδάσος που σκέπασε τη μεσαιωνική πρωτεύουσα της Κεφαλονιάς. Σ' αυτό το σημείο, της δημιουργίας δηλαδή του πευκόνος, θα ήθελα να σταθώ λίγο και να θίξω ένα γενικότερο θέμα.. Για ν' αποφύγω κάθε πιθανή παρεξήγηση θα τονίσω πως αγαπώ πολύ τα δέντρα και πως θλίβομαι που κάθε φορά χωρίς λόγο τα καταστρέφουμε, και δυστυχώς το φαινόμενο είναι συχνό. Πρέπει ωστόσο να πω πως η φύτευση πεύκων μέσα και έξω από τα μεσαιωνικά κάστρα μας, με τον τρόπο που γίνεται, είναι κατά τη γνώμη μου πολύ συζητήσιμη. Ένα μνημείο, το κάθε μνημείο, έχει ένα ύφος. Θέλουμε δε να ελπίζουμε πως, τουλάχιστον στα μεταπολεμικά χρόνια, οι απόψεις των επιστημόνων γύρω από την διατήρηση των μνημείων έχουν αρκετά προχωρήσει και πως σήμερα, η διατήρηση του ύφους ενός μνημείου ή μνημειακού συνόλου θεωρείται κάτι πολύ σημαντικό, αν πραγματικά θέλουμε το μνημείο να μη μεταδίδει μόνο πληροφορίες για τους ειδικούς αλλά και γνώση και συγκίνηση για όλους. Αντιπαραβάλλοντας δυο φωτογραφίες του κάστρου του Αγ. Γεωργίου, βλέπουμε, νομίζω χωρίς καμία αμφιβολία, πως στη

θέση ενός ισχυρού, περήφανου, αντρίκειου έργου, ενός έργου πολεμικού. Έχουμε τώρα ένα υπερμέγεθες ανθοδοχείο, ή έστω, τον φράχτη ενός περιβολιού. Γιατί σίγουρα κάτι δεν πάει καλά στην κλίμακα, ή ο καστρότειχος είναι πολύ ψηλός για τα δέντρα ή τα δέντρα είναι πολύ μικρά. Σ' αυτό το θέμα όμως θα επανέλθω και πιο κάτω.

Κάτι ανάλογο με το κάστρο του Αγ. Γεωργίου συμβαίνει και στη γειτονική Ζάκυνθο. Στον απότομο λόφο που υψώνεται πίσω ακριβώς από την πόλη οι Βενετοί βρήκαν έτοιμο ένα κάστρο με την ίδια ακριβώς προΐστορία : Φραγκικό πριν από τους Βενετούς, Βυζαντινό πριν από τους Φράγκους, ίσως εδώ και Ελληνικό ακόμη παλαιότερα. Το σχήμα του λόφου υπαγορεύει το σχήμα του κάστρου, τα γνωρίσματα είναι τα ίδια και οι προσθήκες και οι τροποποιήσεις είναι φανερές : είναι οι επάλληλοι προμαχώνες για τα κανόνια που εν τω μεταξύ αντικατέστησαν τα τόξα. Από την κάτοψη μπορούμε ν' αντιληφθούμε τη μορφή και τη συγκρότηση όχι μόνο του κάστρου, αλλά και της πόλεως που υπήρχε εκεί μέσα, μιας τυπικής μεσαιωνικής πόλεως, με στενούς και δαιδαλώδες δρόμους, χωρίς σχεδόν ελεύθερους χώρους, χωρίς δυνατότητα επεκτάσεως. Όπως στην Κεφαλονία έτσι κι εδώ ο νεώτερος παράλιος οικισμός θα αναπτυχθεί δυναμικά και θα υποκαταστήσει την οχυρωμένη πόλη, μόνο που η μικρή απόσταση του κάστρου από την ακτή θα κάνει ευκολότερη την ανάπτυξη του ήδη από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο λίγα ερείπια απέμειναν από την πόλη του κάστρου, σήμερα ο πευκώνας που κι εδώ έχει δημιουργηθεί έχει καλύψει τα πάντα, αλλά έχει καλύψει και το ίδιο το τείχος, γιατί η αναδάσωση έγινε και μέσα κι έξω από το κάστρο. Έτσι, ουσιαστικά το κάστρο δεν υπάρχει, κι η

πόλη έχει χάσει, η μνημειακή στέψη του λόφου στον οποίο προβάλλεται, έχει χάσει ένα σημαντικό μέρος της φυσιογνωμίας της, ή διαφορετικά, ένα σημαντικό μέρος της ιστορικής της μνήμης. Διερωτάμαι κατά τι το έργο της αναδασώσεως της πλαγίας θα ήταν λιγότερο καλό, αν γινόταν με τρόπο που το κάστρο να εξακολουθεί να φαίνεται.

Αλλά για να ξαναγυρίσουμε στο κύριο θέμα μας, αυτό που ήδη μπορούμε να συμπεράνουμε είναι πως πολλοί Ελληνικοί οικισμοί, περιτειχισμένοι από παλαιότερες εποχές, εξακολούθησαν τη ζωή τους και κάτω από Βενετσιάνικη κυριαρχία μέσα στα τείχη και στις ίδιες θέσεις, ως τη στιγμή που η σχετικά καλές γενικές συνθήκες ασφαλείας και οι ανάγκες μιας άλλης εποχής, είχαν σαν αποτέλεσμα τη σταδιακή εγκατάληψη τους προς χάριν άλλων, γειτονικών, αλλά ελεύθερα αναπτυσσομενων οικισμών. Η μελέτη τους μέσα σ' αυτά τα κάστρα οικισμών και η αντιπαραβολή τους προς τους οικισμούς που αναπτύχθηκαν έξω απ' αυτά, νομίζω πως θα μπορούσε, ν' αποδώσει ενδιαφέροντα συμπεράσματα γύρω από την ιστορία της πολεοδομίας στην Ελλάδα. Από την άποψη πάλι της φρουριακής αρχιτεκτονικής μπορούμε να πούμε πως βρισκόμαστε μπροστά σε μορφές με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω ακριβώς των διαφόρων στοιχείων εποχών τα οποία διασώζονται σ' αυτά – πράγμα που επίσης θα μπορούσε να οδηγήσει σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα – ενώ συγχρόνως το ίδιο αυτό το γεγονός δημιουργεί και πολλά προβλήματα. Το θέμα αυτό, της μέσα δηλαδή σε μια καθορισμένη περίμετρο αναπτύξεως ενός οικισμού, έχει ένα πολύ γενικότερο ενδιαφέρον και συχνά συνδέεται με το θέμα των Βενετσιάνικων οχυρώσεων στην Ελλάδα.

Θα μπορούσαμε να το δούμε κάπως εκτενέστερα στην Κέρκυρα, που διαθέτει, όπως είναι γνωστό, ένα από τα πιο μνημειώδη και τα πιο ενδιαφέροντα φρουριακά συγκροτήματα στη χώρα μας. Εδώ έχουμε πάλι την περίπτωση του κάστρου που προϋπάρχει της Βενετσιάνικης κατακτήσεως. Είναι το λεγόμενο “παλίο φρούριο”, η παλιά δηλαδή Βυζαντινή ακρόπολη που, χτισμένη στη βραχώδη και φυσικά οχυρή χερσόνησο, αποτελεί το παλαιότερο οχύρωμα, αλλά και που δεν μπορούσε να περιλάβει, από ένα σημείο και πέρα, την ολοένα αναπτυσσόμενη πόλη, ένα δεύτερο μεγάλο φρούριο, το « νέο φρούριο », χτισμένο από τους Βενετούς κοντά στο λιμάνι, αποτελεί μαζί με το προηγούμενο τα δυο όρια ανάμεσα στα οποία μπορεί ν’ αναπτυχθεί ο έξω από τα τείχη οικισμός. Τελικά, όταν αυτός ο έξω από τα τείχη οικισμός εξελίχθηκε σε πόλη ξεχωριστής σημασίας, όταν λοιπόν θ’ αντιστραφούν οι όροι και αντί να είναι προσαρτημένος στα φρούρια, θα γίνουν τα φρούρια τα απαραίτητα εξαρτήματα, τότε ένα νέο οχύρωμα, το τείχος της πόλεως, θα κατασκευαστεί για να συμπεριλάβει ολόκληρο τον οικισμό και να συνδέσει τα δυο κάστρα σε ένα ενιαίο, ισχυρό και μνημειώδες φρουριακό συγκρότημα. Η Κέρκυρα θ’ αναπτυχθεί πια μέσα σ’ αυτή την κλειστή περίμετρο, που θα παραμείνει οριστικά ως τον 19^ο αιώνα, οπότε και θα διασπασθεί. Δεν θα περιγράψω την πόλη της Κέρκυρας γιατί δεν είναι αυτό το θέμα μου, είναι άλλωστε πολύ γνωστό το μεγάλο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει και σαν σύνολο και σαν συνιστώσες μονάδες. Αυτό που εδώ θέλω κυρίως να τονίσω είναι η διαφορετική μορφή των οχυρωματικών έργων, η μορφή του τείχους ειδικά, σχετικά με ότι είδαμε ως τώρα. Είναι σαφές ότι εδώ έχουμε μια άλλη εντελώς αντίληψη.

Τα τοπογραφικά δεδομένα λαμβάνονται φυσικά υπ' όψιν, αλλά εντάσσονται σ' ένα γενικό και προσχεδιασμένο πρόγραμμα που έχει χωρίς αμφιβολία τα χαρακτηριστικά ενός τεχνικού έργου, και μάλιστα μεγάλης κλίμακας. Το τείχος, ασύγκριτα παχύτερο τώρα, για να μπορεί να αντέχει στον κανονιοβολισμό, οι πύργοι, οι προμαχώνες, οι τάφροι, χαράσσονται με μέθοδο θα έλεγα επιστημονική, με βάση τα δεδομένα της πυροβολικής, δηλαδή τις γωνίες βολής, την αλληλοϋποστήριξη των διαφόρων τμημάτων του τείχους, την αποφυγή δημιουργίας απυρόβλητων ζωνών ή σημείων κ.λ.π. Η οχυρωματική μ' άλλα λόγια δεν είναι πια μια εμπειρική μάλλον τέχνη, αλλά είναι κλάδος της αρχιτεκτονικής με ειδικό αντικείμενο και με ειδικές μεθόδους. Είναι γνωστό εξ άλλου ότι την εποχή αυτή έχουμε και σπουδαίους αρχιτέκτονες και μηχανικούς που εκπονούν τα σχέδια των οχυρώσεων, αποστέλλονται επί τόπου για την μελέτη και την επίβλεψη τους και εισηγούνται στην κυβέρνηση σχετικά με τα αναγκαία έργα.

Απ' όσα είπαμε ήδη για την Κέρκυρα προκύπτει ότι το φρουριακό της συγκρότημα ανήκει και στις δυο κατηγορίες Βενετσιάνικων κάστρων που ξεχωρίσαμε στην αρχή : υπάρχει δηλαδή εκείνο το παλιό, διατηρημένο και μετασχηματισμένο κάστρο καθώς και οι νέες, εξ αρχής μελετημένες και σχεδιασμένες οχυρώσεις. Σήμερα βέβαια τα περιμετρικά τείχη δεν σώζονται παρά σε βασικά σημεία. Σώζονται όμως, ευτυχώς, τα δυο μεγάλα κάστρα της, και ευτυχώς επίσης, σώζεται η πολεοδομική και αρχιτεκτονική μορφή του ιστορικού πυρήνος της πόλεως στο μεγαλύτερο του μέρος και μπορεί έτσι να μελετηθεί η επίδραση της κλειστής περιμέτρου για την οποία μιλήσαμε, πάνω σ' αυτόν.

Η Κέρκυρα είναι μια μόνο από τις περιτοιχισμένες από τους Βενετούς πόλεις. Θα αναφέρω μια άλλη περιτοιχισμένη Ελληνική πόλη, τα οχυρώματα της οποίας ανήκουν επίσης σε διάφορες εποχές, και στους Βενετούς. Την αναφέρω για δυο λόγους : πρώτον για να αντιληφθούμε καλύτερα πως περίπου θα ήταν, με τι περίπου θα έμοιαζε μια τέτοια πόλη και δεύτερον, γιατί πρόκειται για μια εικόνα που δεν υπάρχει πια. Αναφέρομαι στην Χαλκίδα, αλλά σε μια μορφή εντελώς διαφορετική από την σημερινή, όπως φαίνεται σε μια σπάνια φωτογραφία. Η φωτογραφία που έχει μείνει στο μυαλό μου έχει τραβηχτεί τα τελευταία χρόνια του περασμένου αιώνα, όταν σωζόταν ολόκληρο το τείχος καθώς και το κομψότατο φρούριο της γέφυρας και η πόλη διατηρούσε ακόμη τη μεσαιωνική της μορφή, μια μορφή που προέκυπτε άλλωστε από την πολυτάραχη μεσαιωνική της ιστορία και της έδινε ένα ύφος απόλυτα προσωπικό και ιδιαίστον. Είναι φανερό πως δύσκολα καταλαβαίνει κανείς γιατί ο χαρακτήρας αυτός έπρεπε ν' αφανιστεί τόσο ολοκληρωτικά, γιατί έπρεπε να ξεχάσει η Χαλκίδα το παρελθόν της, το τόσο ηρωικό άλλωστε, τη σημασία της και το ρόλο της στη μεσαιωνική Ελληνική ιστορία. Επιτέλους γιατί έπρεπε να γκρεμιστεί ακόμη και το φρούριο της γέφυρας, ένα μοναδικό για την Ελλάδα και ένα σπάνιο γενικά μνημείο, γεμάτο από ιστορία, θρύλους και παραδόσεις. Φοβούμαι πως όταν ο Miller ονομάζει την κατεδάφισή του πράξη βανδαλισμού, δεν έχει καθόλου άδικο.

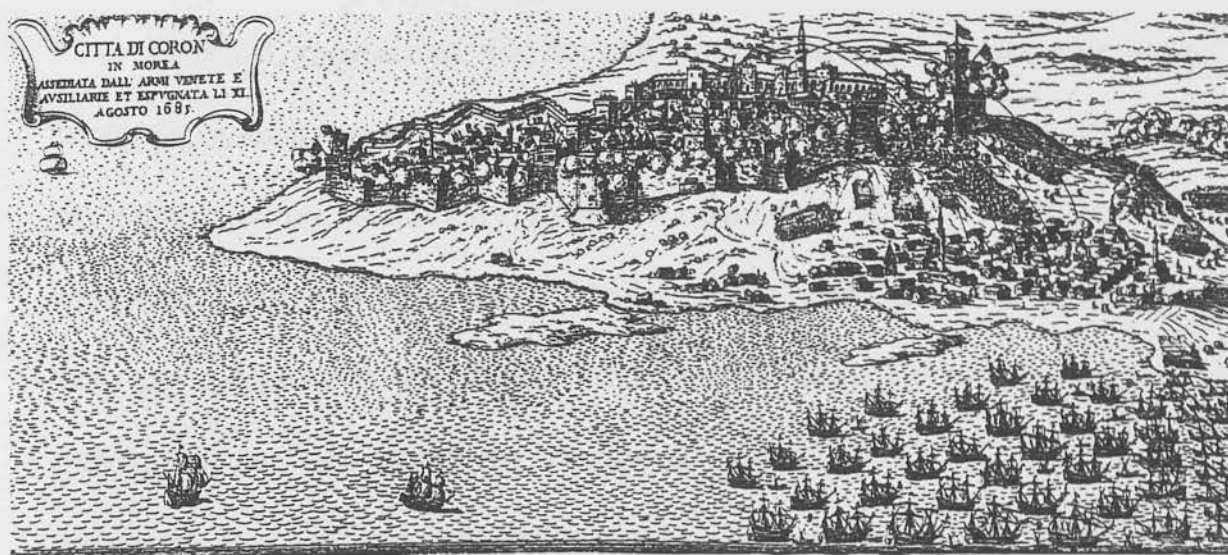
Ας συνεχίσουμε όμως τώρα την εξέταση των βενετσιάνικων κάστρων της δεύτερης κατηγορίας, αυτών δηλαδή που χτίστηκαν από τους Βενετούς σύμφωνα με τους κανόνες της νεότερης οχυρωματικής, του 16^{ου} και του

17^ο κυρίως αιώνα, ένα δείγμα των οποίων είδαμε ήδη στο εξωτερικό τείχος της Κέρκυρας.

Τα κυριότερα κάστρα αυτής της κατηγορίας βρίσκονται στην Κρήτη και πρόκειται, γενικά, για έργα μεγάλης κλίμακας και επιβλητικής ισχύος. Το Ηράκλειο, το Κάστρο ή ο Χάνδακας, είναι ασφαλώς το σημαντικότερο από αυτά. Τα τείχη του φρουρίου περιβάλλουν ολόκληρη την πόλη καθώς και το λιμάνι, που προστατεύεται από ένα ισχυρότατο επιθαλάσσιο προμαχώνα, ένα ανεξάρτητο σχεδόν φρούριο, τον μεγάλο Κούλε, όπως τον ονομάζουν εκεί.

Το φρούριο αυτό, σώζεται ευτυχώς, σε πολύ καλή κατάσταση. Γύρω από το τείχος, που ενισχύεται κατ' αποστάσεις από ισχυρότατους προεξέχοντες προμαχώνες, με ιδιάζοντα μάλιστα σχήματα, υπάρχει ένυδρη τάφος κι έξω απ' αυτήν υπάρχουν και άλλα τείχη και προμαχώνες μικρότεροι, που δημιουργούν αλλεπάλληλες γραμμές αμύνης. Για όλ' αυτά άλλωστε θεωρήθηκε το κατ' εξοχήν <<κάστρο>> και πήρε αυτό το όνομα και γι' αυτό άντεξε στις τουρκικές επιθέσεις και έπεσε – τελευταίο βενετσιάνικο οχυρό της Κρήτης – στα 1669. Αυτό που αξίζει να παρατηρήσει κανείς εδώ είναι τα πολύπλοκα, μικτόγραμμα σχήματα των προμαχώνων και η έντονη γεωμετρικότητα του όλου συγκροτήματος, πράγμα που το κάνει να διαφέρει τελείως από τα παλαιότερα κάστρα που είδαμε προηγουμένως.

Τη γεωμετρικότητα αυτή στη χάραξη των τειχών, κάτι που λίγο διαφέρει από την απόλυτη σχεδόν συμμετρία, θα την δούμε ακόμη πιο έντονη στο κάστρο των Χανιών.

Εικόνα 1.3.: Το κάστρο της Κορώνης και η πόλη. Παλιά χαλκογραφία 1685.

Περιβάλλεται κι αυτή από ένυδρη τάφρο και περικλείει και το λιμάνι - χωρούσε 40 γαλέρες, όπως μας πληροφορεί το σχέδιο - το στόμιο του οποίου έκλεινε με αλυσίδα. Υπενθυμίζω πως κάτι παρόμοιο συνέβαινε και στο Ναύπλιο. Σημειώνω τέλος εδώ και την ύπαρξη ενός Castello Vecchio στο κέντρο της πόλεως, που η μορφή θα θυμίζει τα προγενέστερα κάστρα και πιθανότατα έχει βυζαντινή προέλευση. Από το κάστρο των Χανίων σήμερα σώζονται λίγα πράγματα, ενώ αρκετά καλά σώζεται, ευτυχώς το κάστρο του Ηρακλείου.

Η απαρίθμηση όλων των βενετσιάνικων κάστρων που υπάρχουν στην Ελλάδα δεν είναι ευτυχώς δυνατή στα γραπτά όρια που διαθέτουμε. Θα περιορισθώ στο ν' αναφέρω δύο ακόμη ιδιαίζουσες μορφές επτανησιακών κάστρων, της Άσσου και της Λευκάδας καθώς και το κάστρο της Σπιναλόγκας που αποτελεί ένα παράδειγμα κάστρου με προορισμό την προστασία μίας θέσεως κι όχι μίας πόλεως, όπως τα άλλα μεγάλα Κρητικά κάστρα.

Πιστεύω, πραγματικά, πως και καθ' αυτά, αλλά και σε σχέση με τους οικισμούς που, όπως είπαμε, κατά κανόνα περικλείουν, έχουν μία εντελώς ιδιαίτερη σημασία. Μας δίνουν κατά τον σαφέστερο τρόπο την εικόνα της οργανώσεως και της ζωής των οικισμών αυτών, ενώ καθ' αυτά αποτελούν ίσως τα πιο σημαντικά και τα πιο ενδιαφέροντα δείγματα της τεχνικής της εποχής τους και μας διδάσκουν συγχρόνως για την εξέλιξη της φρουριακής αρχιτεκτονικής. Και είναι φανερό πως αυτή η φρουριακή αρχιτεκτονική ήταν μία εξαιρετικά ανεπτυγμένη τέχνη, αφού άλλωστε ήταν τόσο απαραίτητη.

Ίσως θα πρέπει εδώ να εξηγήσουμε γιατί χρησιμοποιούμε συνεχώς τον όρο <<φρουριακή αρχιτεκτονική>> ενώ συγχρόνως αποκαλούμε τα κάστρα αυτά έργα της τεχνικής της εποχής τους διακεκριμένα. Αλλά, χωρίς αμφιβολία, πρόκειται για έργα που έχουν κατασκευαστεί πολύ πριν εμφανιστεί το χάσμα ανάμεσα στην τεχνική και την αρχιτεκτονική, πράγμα που εύκολα μπορεί κανείς να διαπιστώσει μελετώντας αυτά τα ίδια τα κάστρα. Θα δει τότε πως οι κλειστές και περήφανες αυτές μορφές, οι προορισμένες να εξυπηρετήσουν τις σκληρές και αδυσώπητες ανάγκες του πολέμου, εκπληρούν τον προορισμό τους με πλήρη φυσικά συνέπεια αλλά, με κάποια χάρη, με κάποια έκδηλη ανθρωπιά. Οι πύλες των κάστρων είναι πάντοτε μνημειώδης κι ενδιαφέρουσες αρχιτεκτονικές συνθέσεις. Τα γλυπτά εμβλήματα και οικόσημα που τοποθετούνται πάνω από τις πύλες ή στις κεκλιμένες επιφάνειες των προμαχώνων, οι σκοπιές που ορθώνονται στις γωνίες τους, ο τρόπος με τον οποίο λαξεύονται ή χτίζονται οι πολεμίστρες, είναι μερικά μόνο από τα σημεία όπου η αρχιτεκτονική εμφανίζεται, μεταβάλλει το τεχνικό σε αρχιτεκτονικό έργο και διεκδικεί

τον αιώνιο ρόλο της: της κατασκευής έργων προορισμένων για τη ζωή και τον άνθρωπο. Και δεν υπάρχει αμφιβολία πως μία πνοή ανθρώπινη είναι διάχυτη παντού σ' αυτά τα κάστρα.

Τελειώνοντας πρέπει να θίξουμε ένα τελευταίο σημείο, διατυπώνοντας ορισμένες σκέψεις γι' αυτή την ίδια την υπόσταση των μνημείων για τα οποία μιλήσαμε. Τα κάστρα αυτά είναι αναμφισβήτητα βενετσιάνικα, από την άποψη ότι χτίστηκαν από την Βενετία, αλλά βέβαια χτίστηκαν σε τόπους ελληνικούς, στις κτήσεις της Βενετίας στην Ελλάδα. Και δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία πως χτίστηκαν από εργατικά χέρια ελληνικά. Τα χρήματα που ξοδεύτηκαν για το χτίσιμο τους ή ένα μεγάλο μέρος τους, είναι αναμφισβήτητο πως προερχόταν από τους ίδιους τους κατοίκους των βενετσιάνικων αυτών κτήσεων, από την φορολογία με άλλα λόγια των <<ελλήνων υπηκόων>> της, όπως η ίδια η Γαληνοπάτη Δημοκρατία τους αποκαλούσε. Είναι γνωστό πως οι ελληνικές χώρες που κατέχονταν από την Βενετία συμμετείχαν στις κάθε λογής πολεμικές δαπάνες της, στον εξοπλισμό των γαλέρων, στην τροφοδοσία των πληρωμάτων τους και φυσικά, στην κατασκευή των οχυρωματικών τους έργων. Να λοιπόν τρία σημαντικά γεγονότα, τρία σημαντικά κριτήρια, ή τρεις διαφορετικές όψεις των κάστρων αυτών. Αλλά υπάρχει και μια τέταρτη: πίσω από τα τείχη των βενετσιάνικων κάστρων που αναφέραμε δεν πολέμησαν και δεν τα υπερασπίστηκαν μόνο Βενετσιάνοι, αλλά και Έλληνες. Βέβαια οι βενετσιάνοι δεν ήταν προστάτες, ούτε ομόφυλοι. Ήταν κατακτητές, αλλά τουλάχιστον, δεν έσφαζαν και το κυριότερο, πίστευαν στον ίδιο με τους Έλληνες Χριστό, που τους άφηναν μάλιστα να λατρεύουν με το δικό τους τρόπο. Αναφέρονται όλα αυτά χωρίς να υπάρχει πρόθεση πως τα

βενετσιάνικα κάστρα μεταβάλλουν έτσι κυριότητα ή ονομασία, πως γίνονται δήθεν Ελληνικά. Θα ισχυριστώ όμως πως θα πρέπει να αναλογιστούμε την βαθύτερη σημασία όλων αυτών των πραγμάτων, αν πραγματικά θέλουμε να μορφώσουμε σαφή αντίληψη και να διατυπώσουμε ορθή κρίση για την σημασία τους ως μνημείων της Ελληνικής ιστορίας, με την ευρύτερη δυνατή σημασία της λέξεως.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κάστρο της Κορώνης, με το ομώνυμο οχυρό της Πελοποννήσου, αποτελεί το μεγαλύτερο και καλύτερα διατηρημένο οχυρό της χώρας. Η κατασκευή του έγινε στα τέλη του 15ου αιώνα, με την επιμέλεια του βασιλιά Ιωάννη Β' Στουρνάρη, με σκοπό να προστατεύσει την ακτή της Πελοποννήσου από τις επιδρομές των Τούρκων. Το κάστρο, που βρίσκεται στην ακτή της Κορώνης, είναι ένα εξαιρετικό δείγμα της οθωμανικής αρχιτεκτονικής. Η κατασκευή του κόστισε 17 χρόνια και αποτέλεσε σημαντικό γεγονός για το κάστρο, που αποτέλεσε την Ακρόπολη της πόλης της Κορώνης στη νεοελληνική περίοδο. Η οχύρωση του, μαζί με η αντιστοιχία της οχύρωσης, αποτελούν στοιχεία που τονίζουν την ιστορική αξία του κάστρου, αλλά και την ομορφιά του.

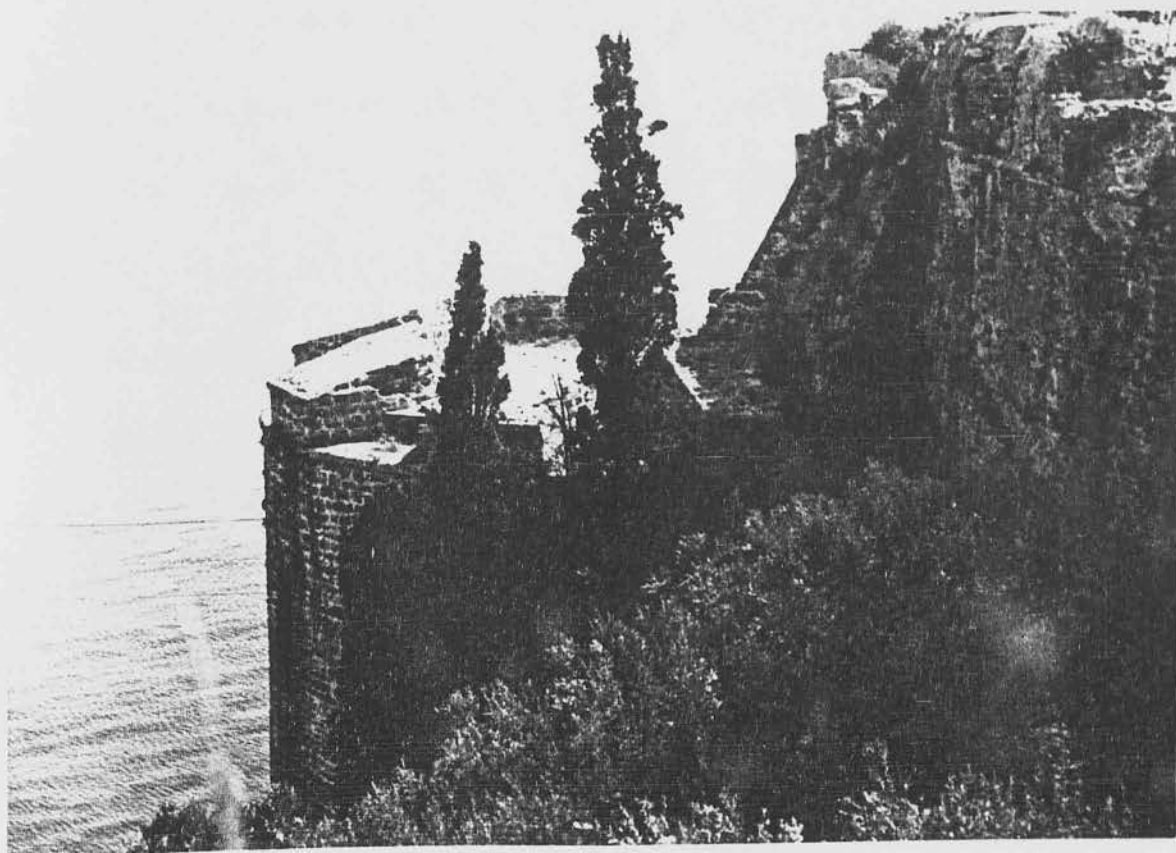
Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Α Κ Ο Ρ Ω Ν Η Σ

Το κάστρο της Κορώνης, με το ομώνυμο οχυρό της Πελοποννήσου, αποτελεί το μεγαλύτερο και καλύτερα διατηρημένο οχυρό της χώρας. Η κατασκευή του έγινε στα τέλη του 15ου αιώνα, με την επιμέλεια του βασιλιά Ιωάννη Β' Στουρνάρη, με σκοπό να προστατεύσει την ακτή της Πελοποννήσου από τις επιδρομές των Τούρκων. Το κάστρο, που βρίσκεται στην ακτή της Κορώνης, είναι ένα εξαιρετικό δείγμα της οθωμανικής αρχιτεκτονικής. Η κατασκευή του κόστισε 17 χρόνια και αποτέλεσε σημαντικό γεγονός για το κάστρο, που αποτέλεσε την Ακρόπολη της πόλης της Κορώνης στη νεοελληνική περίοδο. Η οχύρωση του, μαζί με η αντιστοιχία της οχύρωσης, αποτελούν στοιχεία που τονίζουν την ιστορική αξία του κάστρου, αλλά και την ομορφιά του.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πολιτεία της Κορώνης στη νοτιοδυτική άκρη της Πελοποννήσου διατηρεί όλη της τη γραφικότητα, που οφείλεται όχι μόνο στη γεωγραφική της θέση αλλά και στην αρχιτεκτονική της σύνθεση. Η Κορώνη μαζί με την Μεθώνη είναι δύο πολιτείες που γνώρισαν μεγάλη ακμή απ'τον 13^ο μέχρι τον 17^ο αιώνα και αποτέλεσαν λιμάνια κλειδιά για το εμπόριο από και προς την Ανατολή, «τα μάτια της Βενετίας» στη νοτιοανατολική Μεσόγειο. Η οικονομική τους ακμή και η κοινωνική τους διάρθρωση συνεχίστηκαν και στον 19^ο αιώνα, οπότε αποτελούσαν κέντρα εμπορίου και βιοτεχνίας.

Εικόνα 2.1.: Χαρακτηριστική γωνία τειχών του κάστρου (Β.Α. πλευρά)

Σήμερα εκτός από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, που αντανακλά την ιστορική μνήμη και στις δύο πολιτείες στέκονται ερειπωμένα δυο κάστρα .

Από αυτά της Κορώνης, στην νοτιοανατολική άκρη του Μεσσηνιακού κόλπου, είναι το λιγότερο καλά διατηρημένο.

Σύμφωνα με μια αρχαία λαϊκή παράδοση η Κορώνη πήρε το όνομα της από ένα χάλκινο νόμισμα (κουρούνα) που βρέθηκε όταν έσκαβαν τα θεμέλια για τα τείχη.

Αναφέρεται ακόμα πως το αρχικό όνομα της ήταν Κορώνεια, που της έδωσε ο οικιστής Επιμηλίδης, ο οποίος καταγόταν από τη βοιωτική Κορώνεια. Οι ντόπιοι επειδή δεν μπορούσαν να συνηθίσουν την ονομασία την παρέφθειραν σε Κορώνη. Εδώ τοποθετείται η Μεσσηνιακή αρχαία Ασίνη.

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΑΣΙΝΗΣ

Για την ακριβή τοποθεσία της Ασίνης υπάρχουν αμφιβολίες. Ο Κ. Μπεμπόνης στην μελέτη του για την Κορώνη, εκδόσεως 1906, τοποθετεί την Ασίνη στη θέση της μονής φανερωμένης, κοντά στη θάλασσα, 2 χλμ. περίπου Νότια του χωριού Βασιλιτσίου.

Επίσης αναφέρεται ότι η Ασίνη εξαφανίσθηκε κατά τον 1^{ον} μ.Χ. αιώνα, δεν ισχύει. Ο Κ. Μ. στηρίζει τη γνώμη του, στις αποστάσεις που αναφέρει ο Στράβων μεταξύ του ακρωτηρίου Ακρίτα και Ασίνης και Κολλωνίδων (δηλαδή 8 χλμ. Περίπου). Τις Κολλωνίδες τοποθετεί στη θέση της σημερινής Κορώνης για να ταιριάζουν οι αποστάσεις.

Όπως αναφέρθηκε οι Ασίναιοι μεταφέρθηκαν στη Μεσσηνία απ' τους Σπαρτιάτες κατά το τέλος του Α Μεσσηνιακού πολέμου το 720 π.χ όταν τους έδιωξαν οι Αργείοι απ' την Αργολική Ασίνη. Οι Ασίναιοι προέρχονταν απ' τον Παρνασσό και ήταν Δρύοπες, όπως και οι ίδιοι παραδέχονταν και υπερηφανεύονταν γι' αυτό.

Στο φρούριο της Κορώνης υπάρχουν τα ερείπια κτισμάτων, τα οποία αποδίδονται εις το ναό του Απόλλωνα και το ναό του Δρύοπου (οι Ασίναιοι ως Δρύοπες λάτρευαν τον Απόλλωνα τον θεωρούσαν θεό προστάτη και πατέρα τους).

Επί πλέον αναφέρθηκε, ότι οι Ασίναιοι, είχαν και νομίσματα αυτοκρατορικά του Σεπτίμου Σεβήρου. Η επιγραφή και η μορφή του αυτοκράτορα έχουν κάποια σχέση μεταξύ τους. Αυτό σημαίνει ότι ήταν έργο Ασιναίων.

ΜΕΣΣΗΝΙΑ - ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΥΛΙΑΣ

Ε. Α. Τριπολιτών

Από τα ανωτέρω συμπεραίνουμε, ότι η Ασίνη ήταν κτισμένη στη θέση της Κορώνης. Επίσης προκύπτει ότι κατά την μετανάστευση των Κορωναίων (5^{ov} ή 6^{ov} αιώνα) εις τη θέση της Ασίνης υπήρχε και η πόλις Κορώνη. Αυτό μας υποχρεώνει να δεχτούμε ότι οι λίγοι κάτοικοι της Ασίνης συνεχωνεύθηκαν με τους Κορωναίους, αφού καμία άλλη διαφορετική πληροφορία δεν υπάρχει για την τύχη των Ασιναίων.

Η γεωγραφική της θέση εκτιμάτε πάντοτε για το διαμετακομιστό εμπόριο. Ενδεχομένως στη θέση αυτή να υπήρχαν ναυπηγία κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου και αργότερα επί Ενετοκρατίας. Η θέση είναι ενδεδειγμένη και προσφέρεται για ναυπηγικές εργασίες γιατί και όρμος προστατευόμενος υπάρχει και κατάλληλη ξυλεία υπήρχε στο παρελθόν. Το επιβλητικό σχήμα της χερσονήσου με το μεγάλο ύψος και την πλατειά επιφάνεια προσφέρονταν για οχύρωση και παρείχε ασφάλεια, μεγαλύτερη απ' ότι οι άλλες παραλιακές μεσσηνιακές οχυρές πόλεις.

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΚΟΡΩΝΗΣ

Η Κορώνη βρίσκεται στην είσοδο του Μεσσηνιακού Κόλπου ή Κόλπου Κορώνης – όπως λεγόταν άλλοτε και όπως αναγράφεται στους χάρτες – αριστερά καθώς εισερχόμαστε προς αυτόν και σε απόσταση 10χλμ. Περίπου απ' το ακρωτήριο Ακρίτα (Κάβο – Γάλλο). Η Κορώνη απέχει από την Καλαμάτα 50 χλμ.

Η Μεθώνη και η Πύλος βρίσκεται στην άλλη πλευρά, δηλαδή στη Δυτική ακτή της χερσονήσου και προς την παραλία του Ιονίου πελάγους. Η Πύλος απέχει από την Καλαμάτα όσο και η Κορώνη, 50χλμ. Και η μισή

διαδρομή από την Καλαμάτα έως το Ριζόμυλο. Η Μεθώνη είναι νοτιότερα της Πύλου 10χλμ.

Ήδη έχει περατωθεί η μελέτη προς κατασκευή νέας οδού, η οποία θα συνδέει παραλιακός Καλαμάτα – Κορώνη – Μεθώνη, και η οποία ανήκει στο περιφερειακό δίκτυο Πελοποννήσου.

ΜΕΣΣΗΝΙΑ

Η αρχαία Κορώνη χτίστηκε στη θέση που ήταν άλλοτε η Ομηρική πόλη Αίπεια, μια απ' τις 7 πιο πλούσιες Μεσσηνιακές πόλεις.

Για να γνωρίσουμε καλύτερα την ιστορία της Κορώνης, είναι ανάγκη να αναφέρουμε και λίγα απ' την ιστορία της Μεσσηνίας.

Η Μεσσηνία της οποίας το όνομα πιθανώς σημαίνει χώρα διασχιζόμενη στο μέσο από ποταμό, αναφέρεται και από τον Όμηρο με το όνομα Μεσσήνη και περιελάμβανε τότε την πεδιάδα της κεντρικής Μεσσηνίας, τον σημερινό Μελιγαλά και την γύρω περιοχή.

Αργότερα κατά τους κλασσικούς χρόνους ως Μεσσηνία θεωρούνταν και η κάτω πεδιάδα της σημερινής Μεσσήνης – Καλαμάτας, η περιοχή της και ολόκληρη η επαρχία Πυλίας έως το Ακρωτήριο Ακρίτα. Ο ποταμός Νέδας την χώριζε απ' την αρχαία Τριφυλία, το δε όρος Ελληνίτσα και οι διακλαδώσεις του Ταΰγετου από την Αρκαδία και Λακωνία αντίστοιχα.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

- 5^{ος} αιώνας, π.Χ

Οχύρωση κλασικών χρόνων

- 395 – 1204

Βυζαντινό φρούριο

- 1205

Κατάληψη απ' τους Φράγκους

- 1206 – 1500

Α' περίοδος Ενετοκρατίας

- 1500 - 1686

Α' περίοδος Τουρκοκρατίας

- 1532

Πολιορκία απ' τους ιππότες του Άγιου Ιωάννη

- 1572

Επίθεση από τον Don Juan της Αυστρίας

1686 – 1715

Β' περίοδος Ενετοκρατίας

- 1715 – 1828

Β' περίοδος Τουρκοκρατίας

- 1770

Πολιορκία από τους Ορλώφ

- 1828

Απελευθέρωση από τον στρατηγό Μαΐζον

ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Οι Δωριείς της Σπάρτης, πιεζόμενοι από την πείνα, λόγω του άγονου εδάφους της χώρας τους, και από υπερπληθυσμό, επεδίωξαν να καταλάβουν νέα εδάφη και να επεκτείνουν το κράτος τους. Η επέκταση προς Αρκαδία και την Αργολίδα δεν ήταν εύκολη, γιατί και οι δυο αυτές χώρες ήταν καλά οργανωμένες από στρατιωτικής πλευράς. Επιπλέον η Αρκαδία ήταν εξίσου φτωχή και άγονη με την Λακωνία και η κατάκτηση της, δεν θα πρόσφερε ουσιαστική ωφέλεια.

Η εφορώτατη όμως Μεσσηνία φαινόταν περισσότερο ευάλωτη από τις άλλες γειτονικές χώρες, σαν ανίσχυρη και ανοργάνωτη στρατιωτικά. Γι' αυτό και επέσυρε τα φθονότερα και ζηλότυπα βλέμματα των Σπαρτιατών, οι οποίοι προκειμένου να αποκτήσουν τόσα πλούσια χώρα λησμόνησαν την κοινή προέλευση και συγγένεια με τους Μεσσήνιους.

Αυτή είναι η αιτία που προκλήθηκαν μακροχρόνιοι και αιματηροί πόλεμοι μεταξύ Σπαρτιατών και Μεσσήνιων.

Κατά την νεώτερα επιστημονική έρευνα τέσσερις πόλεμοι έλαβαν χώρα αντί τριών, όπως ήταν γνωστό μέχρι πρότινος

Α' ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο Α' Μεσσηνιακός πόλεμος διέρκησε 20 χρόνια, πιθανότατα από το 740 –720 π.Χ. και κατέληξε σε ήττα των Μεσσήνιων.

Απ' τους ηττηθέντες οι ευγενείς εξαπατρίσθηκαν, μερικοί από αυτούς κατέφυγαν στην Αρκαδία και Αργολίδα και οι άλλοι μαζί με τους Χαλκιδαίους.

Η Δωρική Μεσσηνία παρέμεινε ανεξάρτητη και οργανωμένη, αλλά με υποβολή φόρων στην Σπάρτη. Οι κάτοικοι κατέβαλαν το ήμισυ του εισοδήματός τους.

Λόγω της ουδετερότητας την οποία τήρησαν, οι υπόλοιπες Αχαικές πόλεις, οι οποίες επηρεάζονταν πολιτικά απ' την Στενύκλαρον, ήρθαν υπό την Σπαρτιατική πολιτική επιρροή.

Οι Σπαρτιάτες εγκατέστησαν τους συμμάχους τους Ασίναιους τους οποίους οι Αργείοι εξεδίωξαν από την Αργολίδα στη θέση της σημερινής Κορώνης και την ονόμασαν Ασίνη.

Β' ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο Β' Μεσσηνιακός πόλεμος έλαβε χώρα 100 χρόνια μετά τον πρώτο, κράτησε 20 έτη και διεξήχθη πιθανότατα το 630 – 610 π.Χ. Αιτία ήταν ο βαρύς φόρος, γιατί ήταν το μισό του εισοδήματος που πλήρωναν στην Σπάρτη και ο οποίος είχε επιβληθεί απ' το τέλος του Α' Μεσσηνιακού πολέμου.

Το Μεσσηνιακό κράτος της Στενυκλάρου είχε οργανώσει καλά την εξέγερση με συμμάχους και εκδηλώθηκε ως πολεμικός σύμμαχος.

Σύμμαχοι των Μεσσήνιων ήταν οι Αρκάδες, Αργείοι, Ηλείοι και Σικύωνοι. Επίσης με το μέρος των συμμάχων ετάχθησαν η Πύλος, Μεθώνη, Αίπεια και Υάμεια. Ουδέτεροι έμειναν ελάχιστες πόλεις κοντά στα σύνορα προς τη Σπάρτη (Θούρια, Αιθαία, Φηραί) και η σύμμαχος της Σπάρτης Ασίνη.

Ο Β' Μεσσηνιακός πόλεμος ήταν μακρύς, σκληρός και αιματηρός. Οι Σπαρτιάτες υπέστησαν σοβαρές ήττες, κινδυνεύοντας να χάσουν, τον πόλεμο, αλλά τελικά βγήκαν νικητές γύρω στα 610 π.Χ. επιβάλλοντας στους Μεσσήνιους σκληρούς όρους.

Γ' ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο πόλεμος αυτός διήρκεσε 11 χρόνια απ' το 500 – 489 π.Χ. διεξήχθη γύρω απ' το φρούριο της Ήρας. Ήταν μια εξέγερση των δούλων και είχε κύριο ήρωα των Αριστομένη, ο οποίος συνεκρότησε Ιερό Λόχο από 80 επίλεκτους νέους « Λογάδες », και έκανε καταδρομές σε Σπαρτιατικές πόλεις, έως και στην Σπάρτη. Μπορούμε να πούμε ότι εφάρμοσε ένα είδος ανορθόδοξου πολέμου το λεγόμενο ανταρτοπόλεμο.

Το 489 π.Χ κατελήφθη η Ήρα και οι επαναστάτες διασκορπίστηκαν στα γειτονικά κράτη. Από εκεί με αρχηγούς τους υιούς του Αριστομένη και με τον Αναξίλα κατέλαβαν την Ζάγκλη Σικελίας, και την μετενόμασαν σε Μεσσήνη. Είναι η πρώτη πόλη με όνομα Μεσσήνη.

Δ' ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο Δ' Πελοποννησιακός πόλεμος ήταν ο τελευταίος, χαρακτηρίζεται δε ως εξέγερση όλων των υπόδουλων Μεσσήνιων και Λακώνων, ονομάστηκε όμως Μεσσηνιακός, γιατί οι Μεσσήνιοι ήταν περισσότεροι και γιατί διεξάχθηκε κατά το πλείστον στη Μεσσηνία και μάλιστα στο φρούριο της Ιθώμης.

Ο πόλεμος άρχισε μετά τον ισχυρό σεισμό, ο οποίος κατέστρεψε τη Σπάρτη ολοκληρωτικά το 464 π.Χ. Παρόλο που οι Μεσσήνιοι είλωτες ήταν ανοργάνωτοι και άοπλοι, πολέμησαν όμως και ο πόλεμος φαίνεται διήρκησε 10 χρόνια εως το 454 π. Χ.

Τελικά οι Μεσσήνιοι νικήθηκαν, αλλά υπήρξαν γενναίοι και πολέμησαν με αποφασιστικότητα, για να διατηρήσουν την ελευθερία τους.

Οι Σπαρτιάτες νίκησαν και στους τέσσερις Μεσσηνιακούς πολέμους κατά τα όπλα μόνο. Οι Μεσσήνιοι ψυχικώς δεν υποτάχθηκαν, αλλά προτίμησαν μετά από κάθε αποτυχία να διαφεύγουν σε άλλους τόπους και να αρχίζουν νέα ζωή, για να ζουν ελεύθεροι.

ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΡΩΝΗ

Πολλοί εκλύθησαν απ' τη Βοιωτία (οικιστές) για να κτίσουν κατεστραμμένες Μεσσηνιακές πόλεις. Ένας από αυτούς και ο Επιμηλίδης από την Κορωνία Βοιωτίας, ο οποίος θεμελίωσε το 356 π. Χ. τα ερείπια της Αίπειας, την πόλη την οποία ονόμασε Κορώνη σε ανάμνηση της δικής του πατρίδας.

Η Κορώνη ήταν χωρισμένη στην πάνω και κάτω πόλη. Στην πάνω, όπου φυσικά ήταν και η ακρόπολη, υπήρχε το μεγάλο άγαλμα της Αθηνάς, η οποία στο χέρι της αντί για κουκουβάγια κρατούσε μια χάλκινη κουρούνα. Επίσης υπήρχαν ωραιότατοι ναοί, μαρμάρινα αγάλματα. Όλα αυτά φανερώνουν τον πλούτο και την ευημερία της πόλεως.

Το 191 π.Χ. η Κορώνη ήταν αυτόνομη πόλη, από τα ανευρεθέντα νομίσματα της εποχής, τα οποία φέρουν την κεφαλή της Αθηνάς και την επιγραφή «ΚΟΡΩΝΑΙΩΝ».

ΝΕΩΤΕΡΑ ΚΟΡΩΝΗ

Η σημερινή Κορώνη κτίσθηκε απ' τους κατοίκους της αρχαίας Κορώνης στη θέση της αρχαίας Ασίνης, πιθανότατα κατά τον 5^ο ή 6^ο αιώνα μ.Χ., έπειτα από 1000 χρόνια περίπου ζωής στην αρχική της θέση.

Οι Κορωνάιοι, πιθανόν για να προστατευθούν από επιδρομές, μετέφεραν και έστησαν την πολιτεία στο οχυρό και βραχώδες το μικρό ακρωτήριο, και το όνομα της πατρίδας τους.

Το βραχώδες ακρωτήριο της Κορώνης, το οποίο εισχωρεί περίπου 2 χλμ. στην θάλασσα και δεν υπερβαίνει σε υψόμετρο τα 60 μ., δημιουργεί μια ισχυρή τοποθεσία, η οποία αργότερα έγινε ισχυρότατη με την ανέγερση μεγάλου κάστρου υπό των Ενετών, το οποίο μέχρι και σήμερα, διατηρείται σε καλή κατάσταση.

Η θέση της Κορώνης σε συνδυασμό με τις εμπορικές γραμμές της εποχής, και το ισχυρό κάστρο της συντέλεσε αφ' ενός μεν στην ανοδική πρόοδο και ανάπτυξη της πόλης σε μεγάλο διεθνές εμπορικό και ναυτικό κέντρο, αφετέρου Δε κατέστησαν την Κορώνη μήλο της έριδος και πεδίο αλληπάλληλων συγκρούσεων.

Εικόνα 2.2.: Η σημερινή Κορώνη

Η ΚΟΡΩΝΗ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Παρά την εισβολή των Σλαβικών φυλών στην Πελοπόννησο προς τον Ελληνική της χαρακτήρα.

Όλη αυτή η περιοχή του Μεσσηνιακού κόλπου με τις μικρές αλλά ανθηρές πολιτείες – Αίπεια, Κορώνη, Ασίνη – γνώρισε μεγάλη ακμή, τόσο κατά τα αρχαία χρόνια, όσο κατά τα Ρωμαϊκά, όπως μαρτυρούν νομίσματα, πλάκες.

ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ (1205 – 1206)

Με την πάροδο του των αιώνων, η Κορώνη και η Μεθώνη, γίνονται στόχος της αρπακτικής μανίας των Κουρσάρων και των δυνατών

Τα δύο μεγάλα και απόρθητα Κάστρα, από τα δύο δυνατότερα προπύργια της Ενετικής Δημοκρατίας ορθώνονται κυριαρχικά. Τότε η Κορώνη γνωρίζει αληθινά μεγαλεία. Οι Κορωναίοι απλώνουν το εμπόριο τους προς Ανατολή και Δύση. Απ' τους κατακτητές μαθαίνουν την οχυρωματική τέχνη, αναγνωρίζονται ως ικανοί μηχανικοί, τεχνικοί και για την πολιορκία των κάστρων γίνονται περιζήτητοι.

Η Κορώνη εξελίσσεται σε μεγάλο Εμπορικό, Ναυτικό και Βιομηχανικό κέντρο.

Η ανάπτυξη του εμπορίου και η επικοινωνία με τα άλλα εμπορικά κέντρα επέδρασε τόσο, ώστε να αυξηθεί κατά πολύ ο πληθυσμός της πόλης και για πολλά χρόνια ήταν μια απ' τις μεγαλύτερες, αν όχι η μεγαλύτερη πόλη της Πελοποννήσου.

Γι' αυτό άλλωστε και δημιουργήθηκε μια ιδιόρρυθμη κοινωνία, δηλαδή υπήρχε ειδικό σύστημα διοικήσεως.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1500-1532)

Τον Αύγουστο του 1500 ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ ο Β' κατέλαβε το κάστρο της Μεθώνης, μετά από μια απελπισμένη αντίσταση των κατοίκων. Οι κάτοικοι της Κορώνης τρομοκρατημένοι από την σφαγή και τη λεηλασία της Μεθώνης και αφού έλαβαν υποσχέσεις για ευνοϊκή μεταχείριση, παραδόθηκαν στους Τούρκους. Πολλοί βρήκαν καταφύγιο στη Ζάκυνθο και στην Κεφαλονιά.

Ο Βαγιαζήτ εισήλθε στο Κάστρο και προσευχήθηκε στο Αλλάχ στην Καθολική Μητρόπολη, αφού προηγουμένως την έκανε τζαμί.

Εικόνα 2.3.: Το κάστρο της Κορώνης, παλαιά χαλκογραφία

ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΚΟΡΩΝΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΙΣΠΑΝΩΝ (1532-1534)

Ο Ναύαρχος Andrea Doria, επικεφαλής συμμαχικού στόλου, Ισπανών, προσβάλλει το κάστρο της Κορώνης. Με τα πλοία του αποκλείει από τις τρεις πλευρές (κατά θάλασσα) το κάστρο. Ο Doria αρχίζει την επίθεση μ' ένα βομβαρδιστικό που τον διαδέχονται αλληπάλληλες επιθέσεις. Οι Τούρκοι απέτυχαν να αποκρούσουν τις επιθέσεις.

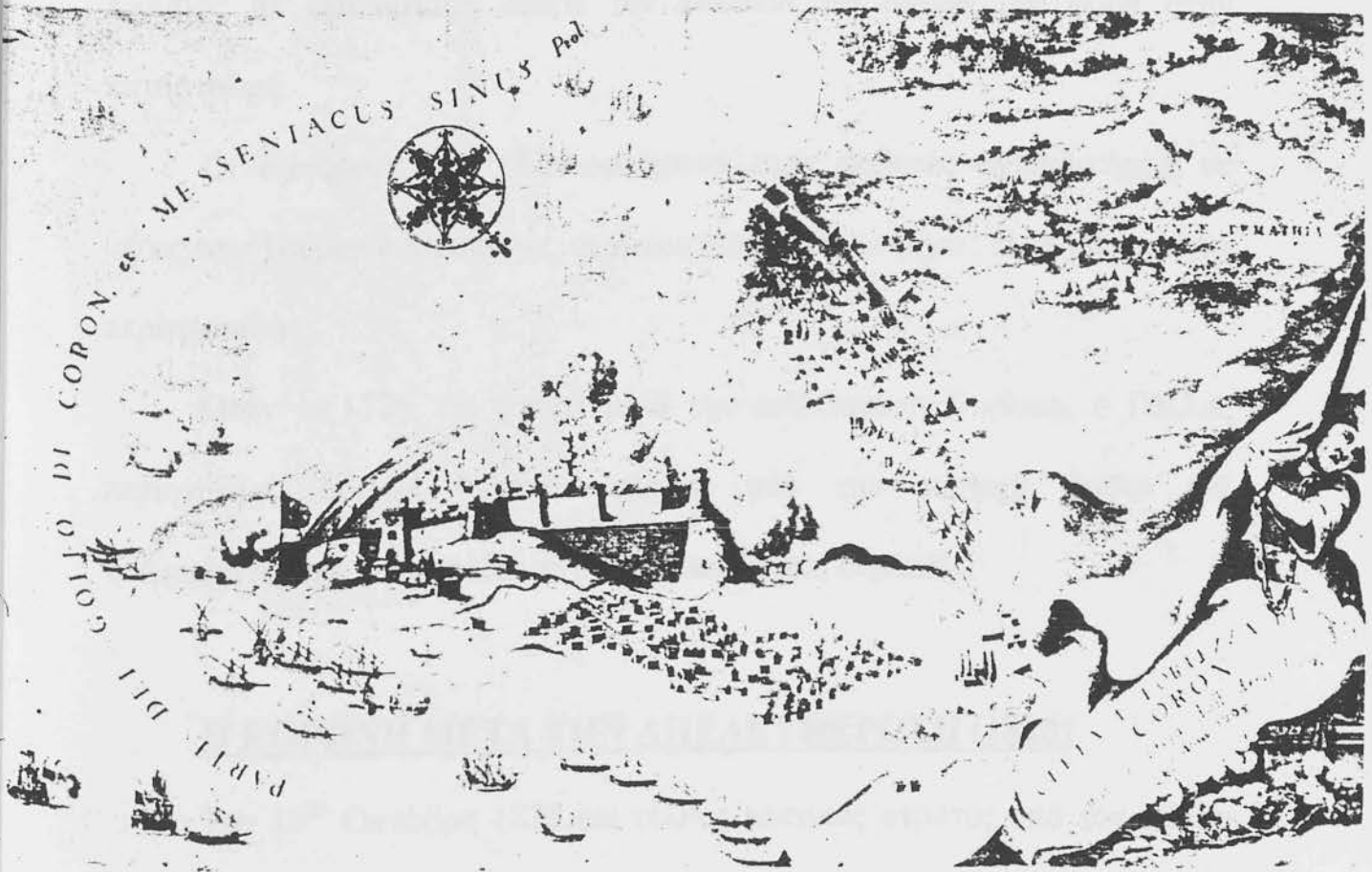
Την επόμενη η προσπάθεια συνεχίζεται και καταλαμβάνει ολόκληρο το κάστρο και η πόλη της Κορώνης.

Η μάχη υπήρξε φοβερή και πολύνεκρη.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1685-1715)

Το 1685 ο Φραγκίσκος Μοροζίνης για να καταλάβει το Μοριά αρχίζει απ' την Κορώνη και την πολιορκεί επί 49 ημέρες από ξηρά και θάλασσα. Έτσι από έφοδο σε έφοδο ανακαταλαμβάνει την Κορώνη και ανέπεμψε ευχάριστη δέηση στην παλιά καθολική μητρόπολη.

Στη Βενετία η είδηση προκάλεσε μεγάλους πανηγυρισμούς. Σ' αυτή τη σύντομη περίοδο της δεύτερης Βενετοκρατίας έγιναν προσπάθειες να ζωντανέψει ξανά η πόλη χωρίς όμως πολλά σημαντικά αποτελέσματα.

Εικόνα 2.4: Πολιορκία και κατάληψη της Κορώνης από τον Μοροζίνη το 1685

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1715-1828)

Οι Ενετοί παρέμειναν στην Κορώνη άλλα 30 χρόνια μέχρι το 1715, μέχρις ότου η Κορώνη κατακτήθηκε απ' τον Δαματ Αλί, με την κατάκτηση ολόκληρης της Πελοποννήσου απ' τους Τούρκους και παρέμεινε στον τούρκικο ζυγό μέχρι το 1828.

ΤΑ ΟΥΛΩΦΙΚΑ

Το 1770 ο Θεόδωρος Ουρλωφ ο οποίος επιχείρησε να ξεσηκώσει τους Έλληνες σε επανάσταση έφερε την πολιτεία για ακόμη μια φορά στην καταστροφή.

Οι εξεγέρσεις του Ουρλωφ προκάλεσαν φοβερές αντεκδικήσεις εκ μέρους των Τούρκων. Οι σφαγές, οι καταστροφές και οι ζημιές είναι αδύνατο να περιγραφτούν.

Όταν το 1776, έξι χρόνια μετά την επανάσταση Ουρλωφ, ο Γάλλος περιηγητής Choiseul Gouffier πέρασε από την περιοχή βρήκε μια τρομοκρατημένη περιοχή από την τουρκοαλβανική θηριωδία.

Η ΚΟΡΩΝΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ (1828)

Την 18^η Οκτώβρη 1828 επί τέλους τακτικός στρατός υπό τον Γάλλο Στρατηγό Μαίζον απελευθέρωσε την Κορώνη και τη δίδυμη αδερφή της Μεθώνη (οι ντόπιοι ονόμαζαν με κοινό όνομα 'Μοδοκορώνα'). Άρχισε πλέον να γνωρίζει μια νέα οικονομική ακμή, κυρίως χάρη στην ανάπτυξη της κεραμοπλαστικής. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, το μεταναστευτικό ρεύμα έπληξε την περιοχή.

Η πόλη και το κάστρο ερημώθηκαν σιγά-σιγά οι κάτοικοι που απέμειναν συνέχισαν να κατοικούν έξω από το κάστρο στο ύψωμα πάνω από το λιμάνι και κατά μήκος της παραλίας. Σήμερα η πόλη με την έντονη γραφικότητα έχει 1376 κατοίκους (απογραφή 1981).

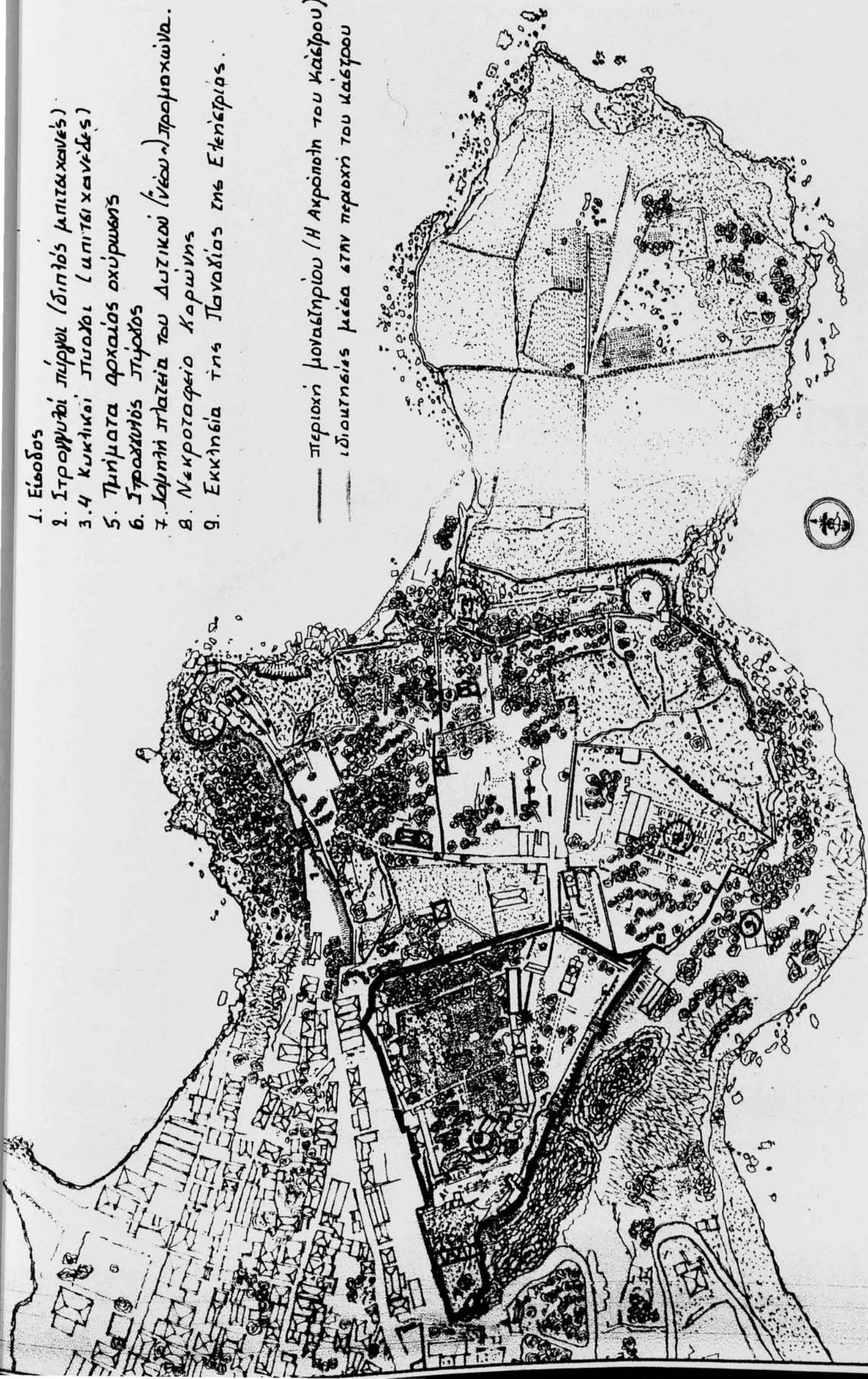

Εικόνα 2.5.: Η απελευθέρωση της Κορώνης από τον Γάλλο στρατηγό Μαιζώνα το 1828.

1. Είσοδος

2. Στρογγυλή πύργος (δικοίς Μπαϊλαχάνές)
3. 4 Κυκλικοί πύργοι (αποδοχοχάνεδες)
5. Τμήματα αρχαίας οχύρωσης
6. Στρατιωτικός πύργος
7. Κοιμητή πλατεία του Δυτικού (Νέου) Προμαχώνα.
8. Νεκροταφείο Κορώνης
9. Εκκλησία της Παναγίας της Ελεήτριας.

— περιοχή μοναστηρίου (Η Ακρόπολη του Καστρού)
— ιδιοκτησίες μέσα στην περιοχή του Καστρού

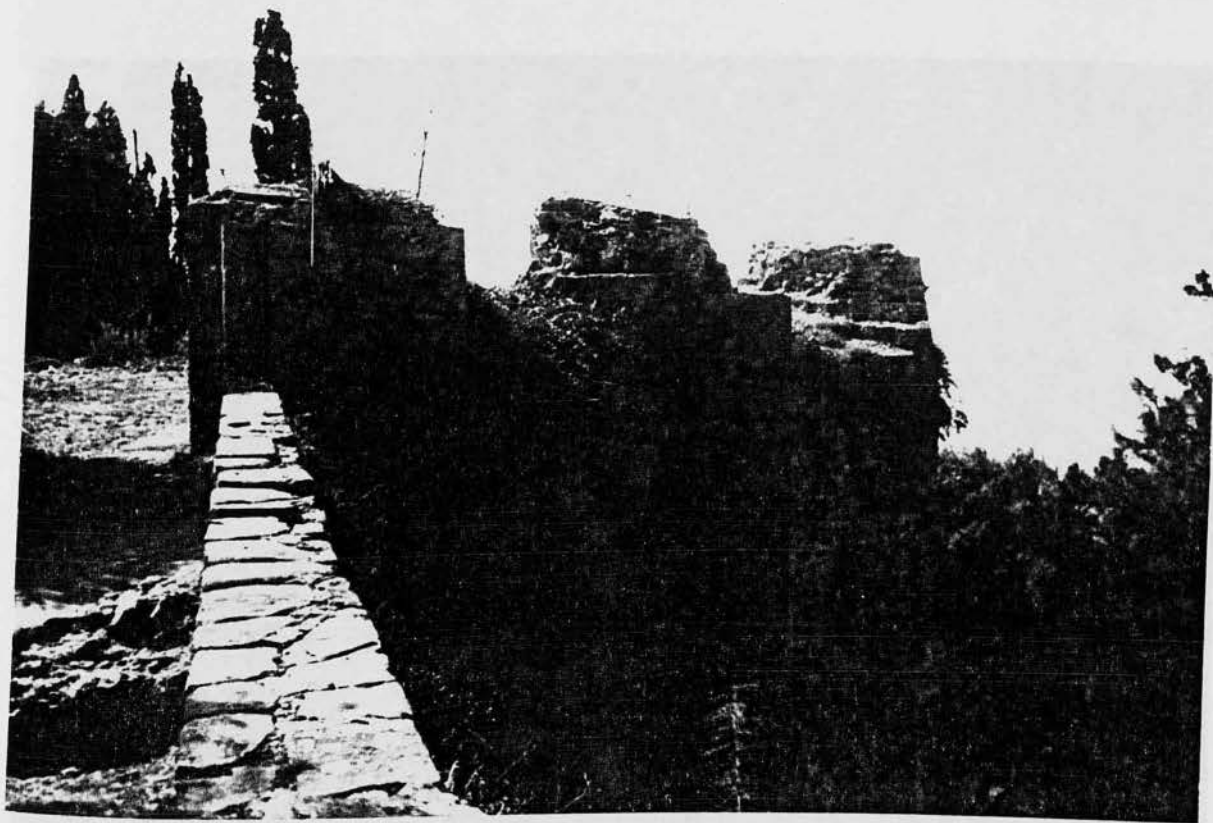
ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΚΟΡΩΝΗΣ

Π Ε Ρ Ι Γ Ρ Α Φ Η Κ Α Σ Τ Ρ Ο Υ

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΚΟΡΩΝΗΣ

Κάστρο: *Castrum* στα λατινικά είναι το φρούριο του οποίου τα τείχη περιβάλλουν πόλη ή κωμόπολη. Προορισμός του ήταν να χρησιμεύει ως καταφύγιο των πληθυσμών, των ασθενών της φρουράς, είτε σαν στήριγμα άμυνας. Τα στρατεύματα που φρουρούσαν το κάστρο της Κορώνης ονομάζονταν «Καστήρησιοι» ή «Καστελλιάνοι» ή «Τζάκωνες» ο δε Φρούραρχος ονομαζόταν «προκαθήμενος του κάστρου» ή «καστροφύλαξ» ή «Καστελάνος».

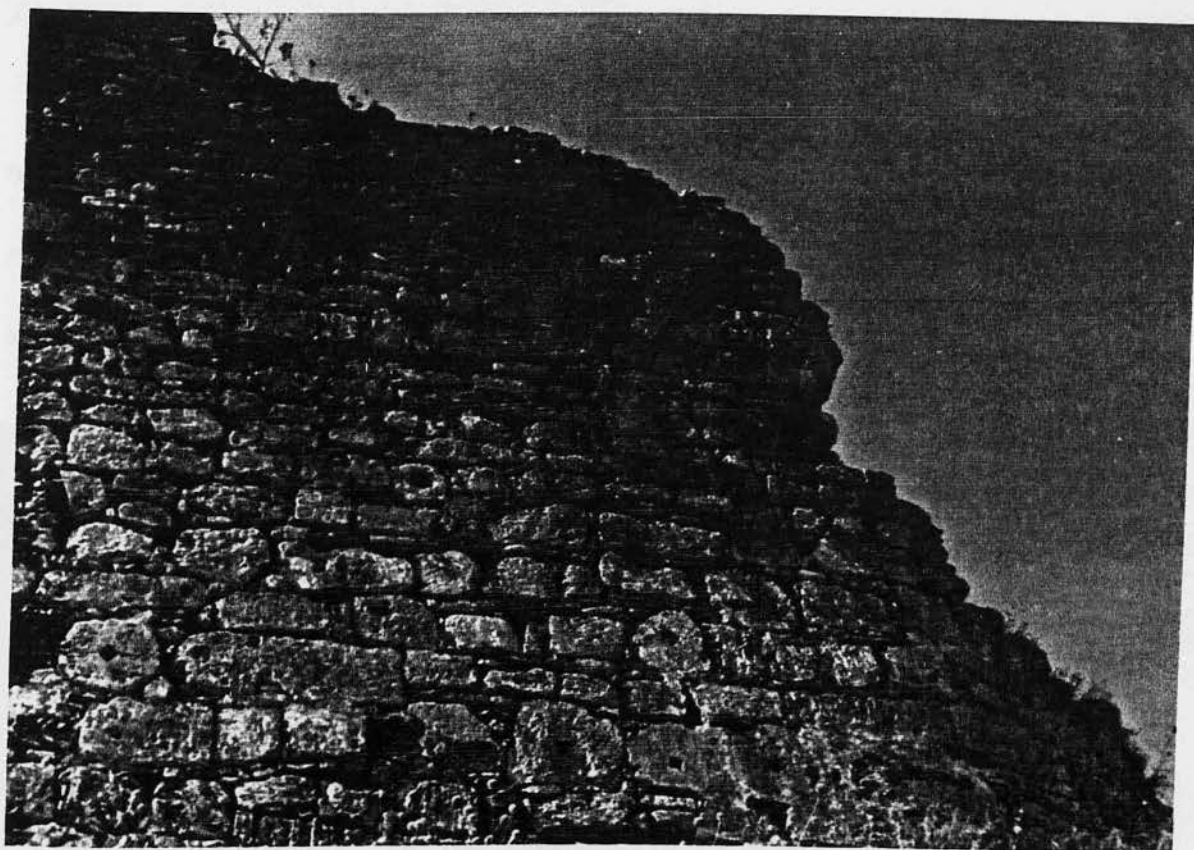
Τα τείχη που αποτελούν το κάστρο της Κορώνης είναι κυρίως Βενετσιάνικης κατασκευής παρόλα αυτά έχουν αρκετές παρεμβάσεις από τους τούρκους κατακτητές. Ευδιάκριτες είναι και οι καταστροφές που έχουν επέλθει σ' αυτά από τους σεισμούς που έπληξαν την περιοχή όπως και από τα χέρια

Εικόνα 3.1.: Άποψη των τειχών του κάστρου.

των σημερινών κατοίκων στην προσπάθεια τους να τα επιδιορθώσουν.

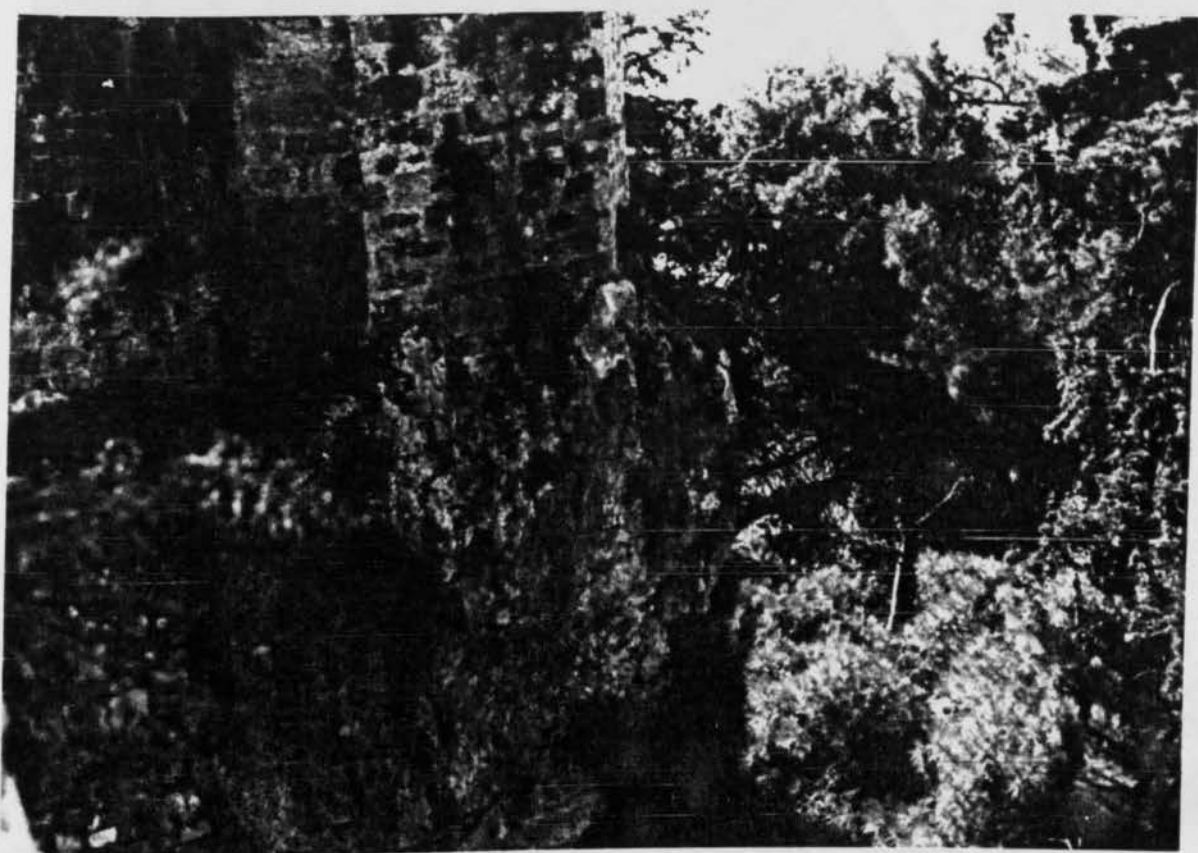
Αποτελούνται από καλοδουλεμένες πέτρες και αρχαίο οικοδομικό υλικό (λιθοδομή) θεμελιωμένα όλα στα βράχια αποτελώντας μια φυσική συνέχεια .

Εικόνα3.2.: Εξωτερικά τείχη

Είναι κυρίως χτισμένα με πωρόλιθους όπως και όλο το κάστρο της Κορώνης αλλού σταχτόμαυρα και αλλού είναι σαν σκουριασμένο χάλκωμα.

Τα τείχη μέχρι ένα σημείο είναι κεκλιμένα μοιάζουν με πρανές, αυτό τους δίνει μεγαλύτερη αντοχή στην ώθηση των γαιών, ενώ συνεχίζουν κατακόρυφα σε πολεμίστρες οι οποίες είναι ελάχιστα κεκλιμένες για την εξοστράκισι των σφαιρών από τους πολιορκητές.

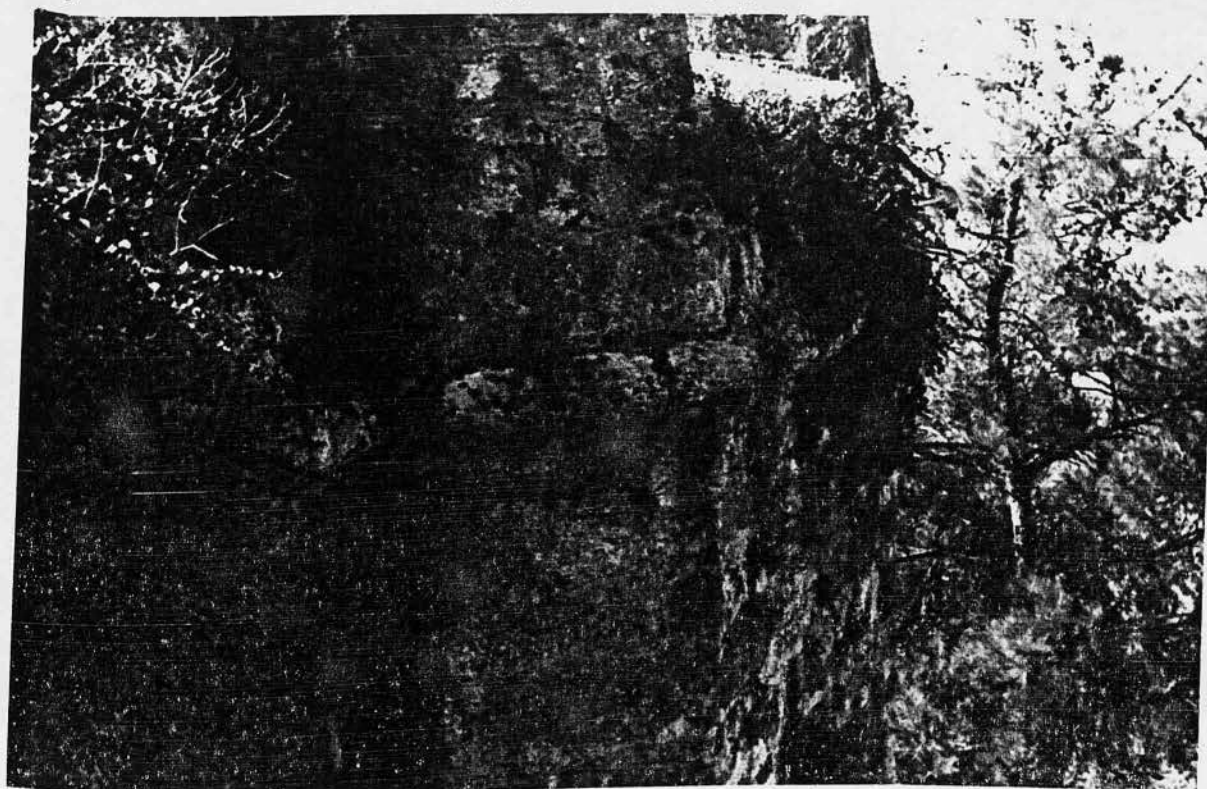
Εικόνα 3.3.: Τα τείχη αποτελούν φυσική συνέχεια των βράχων

Κατά την σύνδεση των κεκλιμένων και κατακόρυφη τειχών υπάρχει ένα διάζωμα το οποίο αποτελεί Βενετσιάνικο χαρακτηριστικό. Η πέτρα αυτή που αποτελεί το ονομαζόμενο cordone, μπαίνει περιμετρικά στα τείχη. Σκοπός του είναι, εκτός από την διακόσμηση, η ενίσχυση του κτίσματος.

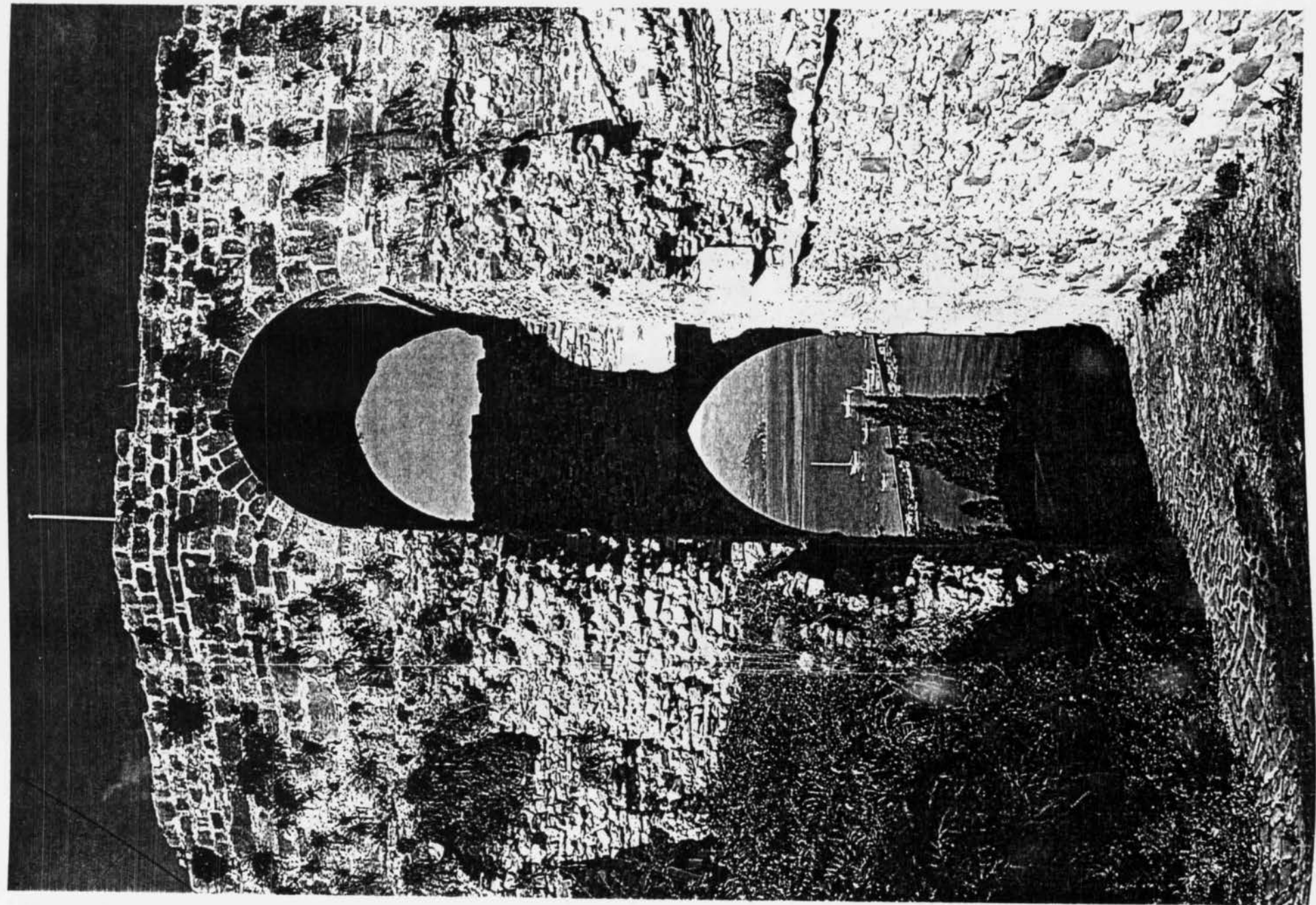

Εικόνα 3.4.: Κεκλιμένα τείχη

Οι πέτρες που αποτελούν το cordone μπαίνουν σε μεγάλο βάθος κατά πλάτος του κτίσματος, μπορούμε να το αντιστοιχίσουμε με το σενάζι που τοποθετείται στα σύγχρονα οικοδομήματα.

Εικόνα 3.5.: Διάζωμα περιμετρικά των τειχών - cordone

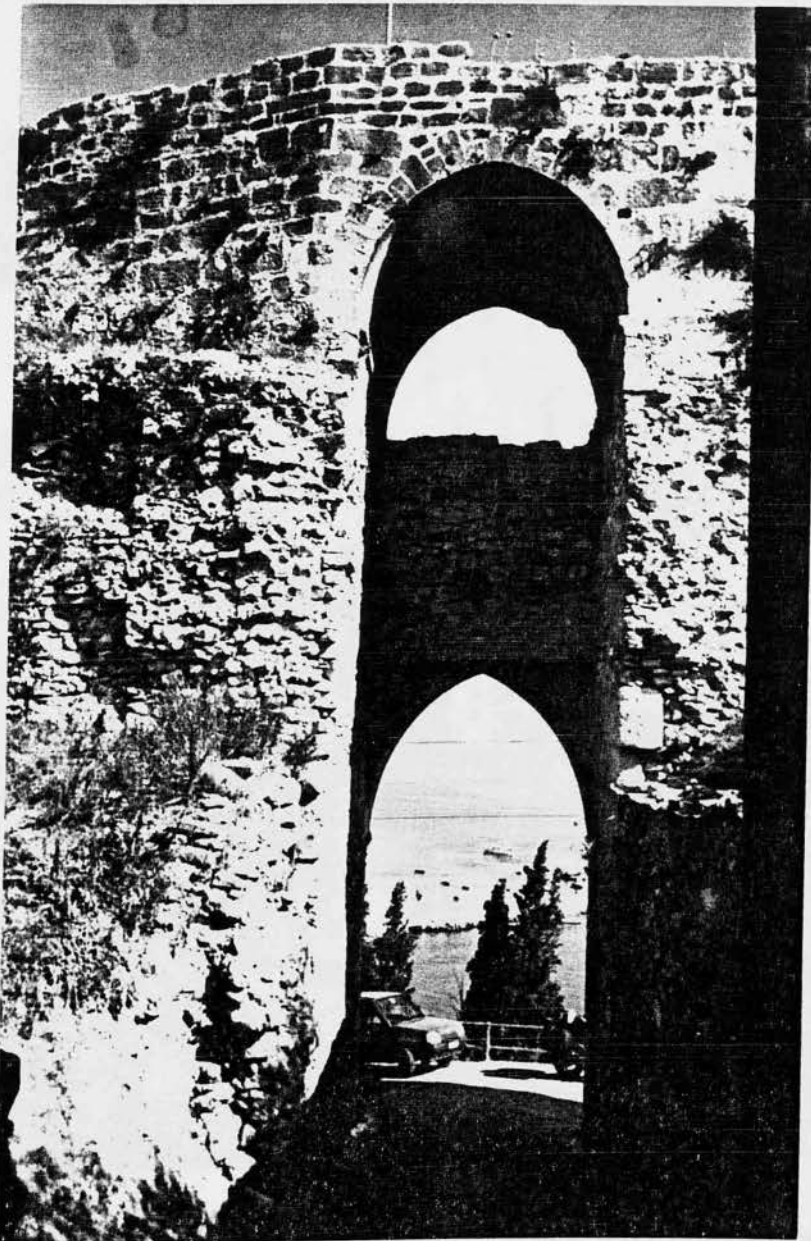
J.M

KOPAR

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΡΤΑ

Ανεβαίνοντας τα σκαλιά από τον μώλο βρισκόμαστε στη βόρεια πλευρά του κάστρου κοντά στην κεντρική είσοδο το παλαιότερο ίσως τμήμα των τειχών που σώζεται από τα χρόνια της φραγκοκρατίας. Η κεντρική είσοδος στο κάστρο, «η μεγάλη πόρτα», διατηρείται θαυμάσια σε έναν από τους βόρειους προμαχώνες του τείχους. Είναι από μόνη της ένα μνημείο.

Εικόνα 3.6.: Η κεντρική είσοδος από το εσωτερικό των τειχών.

Παλιές χαλκογραφίες δείχνουν την ασυναγώνιστη μαστοριά της πόρτας αυτής.

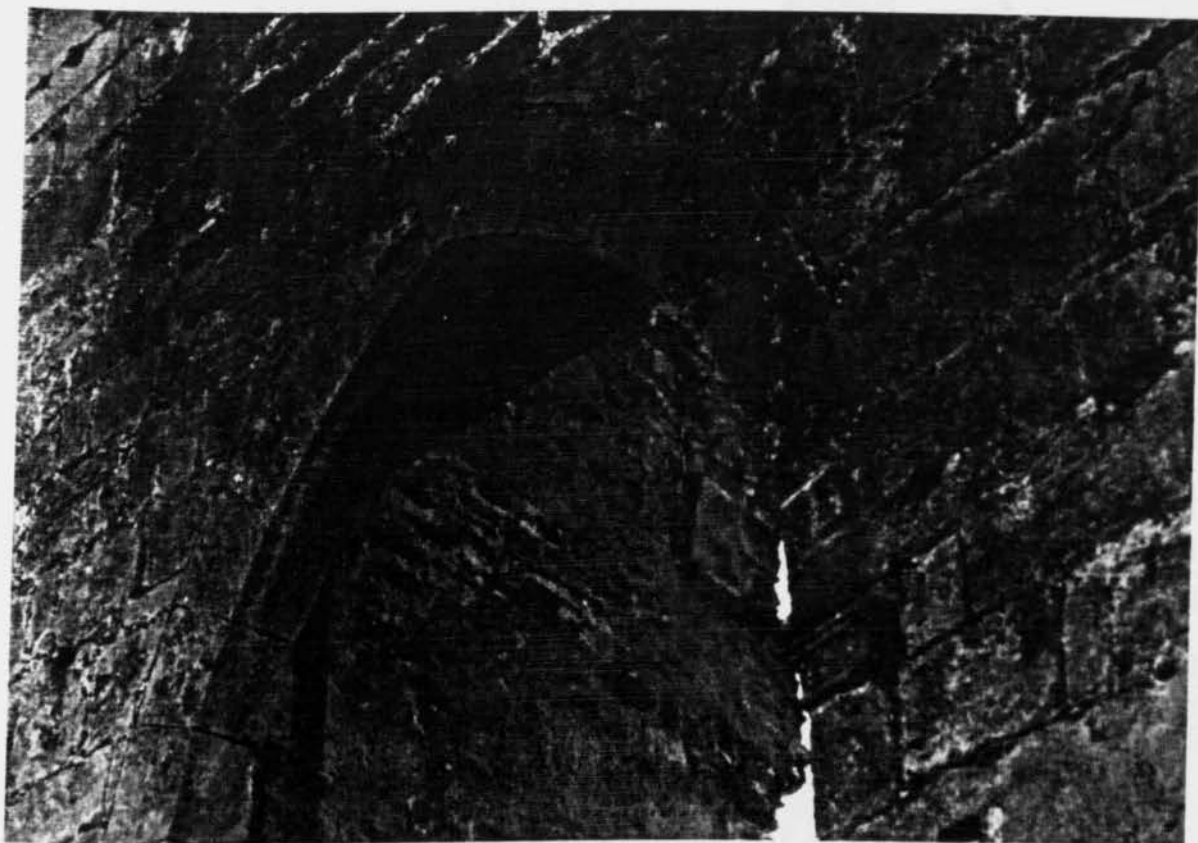
Σε Βενετσιάνικο σχέδιο του 1700 περίπου την βλέπουμε να στολίζεται προχτίσματα, διάφορες καλλωπιστικές κατασκευές και ένα ευρύχωρο πρόπυλο για τις καθημερινές ανάγκες της φρουράς.

Χτίσιμο φαρδύ, πέτρα καλοδουλεμένη, απολήγει δε σε οξύκορφο γοθτικό τόξο. Πάνω από αυτό υπάρχει ξεχωριστό παράθυρο σε καμπυλωτή καμάρα που ο κάθετος άξονας της είναι συμμετρικότατος με την κυρίως πύλη.

Εικόνα 3.7.: Η είσοδος του κάστρου και η μεγάλη κρήνη της Κορώνης κατά το 1828.

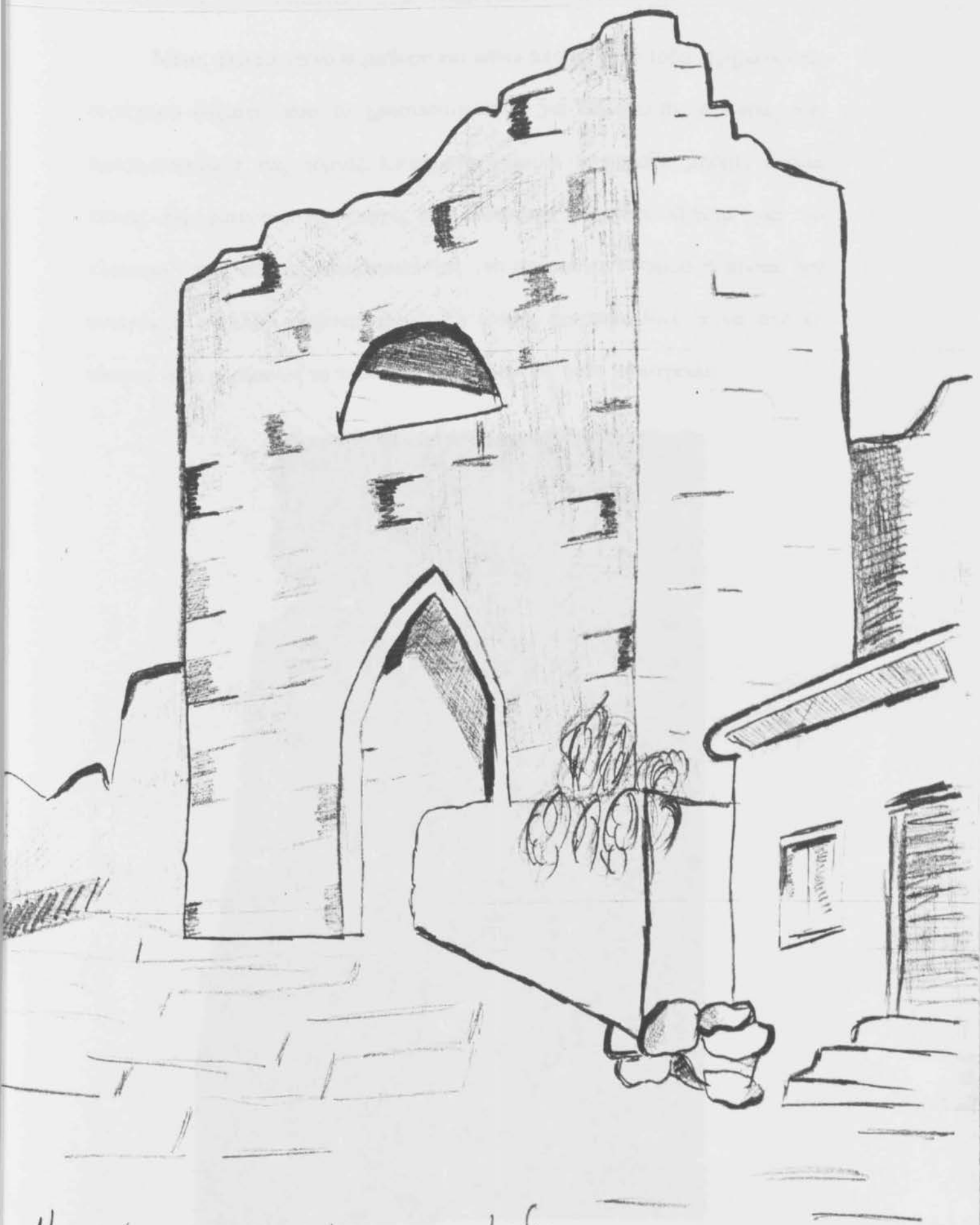
Από την πολιτική ιστορία της Ελλάδος Σπ. Μαρκεζίνη.

Εικόνα 3.8.: Η κεντρική είσοδος απολήγει σε οξύκορφο γοθτικό τόξο.

Εικόνα 3.9.: Λεπτομέρεια της εισόδου – η καμπυλωτή καμάρα.

Η πύλη του Καστρού απ'εξω

Ψυρροπούλου Αναστασία
11.11.98

Μέσα από το στενό παράθυρο και πάνω από το παχύ τόξο σχηματίζεται ευρύχωρο δωμάτιο που το χρησιμοποιούσαν για θάλαμο της φρουράς και άμεση ασφάλεια της πόρτας. Κάτω στα χαμηλά τοιχώματα μπορεί ακόμα κανείς να διακρίνει τις εσοχές που «έπεφτε» η μπάρα κάθετα για το κλείσιμο της πόρτας. Ακολουθώντας το μεσαιωνικό συρμό η πόρτα δεν ανοιγόκλεινε αλλά ανεβοκατέβαινε. Οι εσοχές ξεκινούν 30εκ. πάνω από το έδαφος γιατί προφανώς το τελείωμα της πόρτας θα ήταν με κάγκελα.

Εικόνα 3.10.: Λεπτομέρεια εσοχών στην κεντρική πόρτα.

ΟΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΙ ΜΠΙΤΖΙΧΑΝΕΛΕΣ – Η ΛΙΒΑΔΑ

Περνώντας την μεγάλη πόρτα και ανηφορίζοντας στο πλακόστρωτο δρομάκι προχωρούμε στο εσωτερικό του κάστρου. Αριστερά μας μικρά σπίτια, αρκετά από αυτά κατοικούνται.

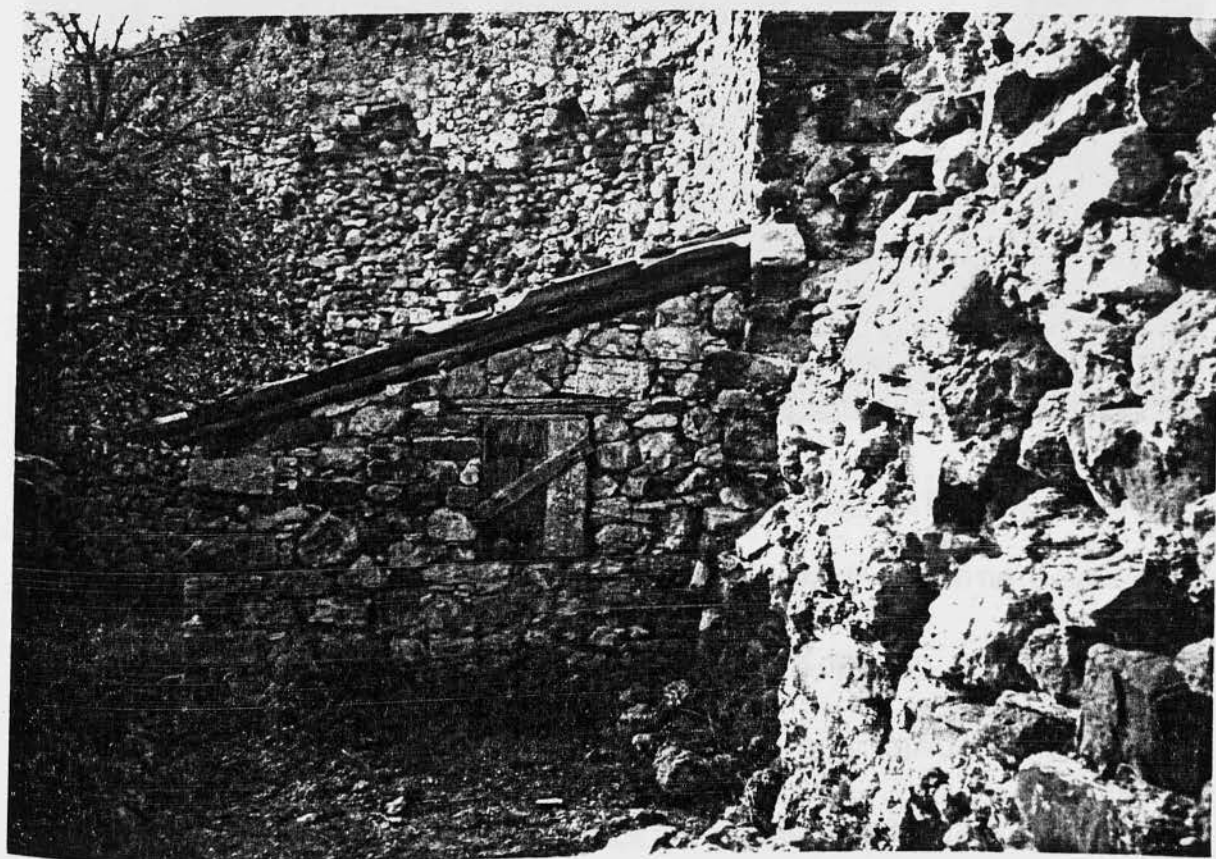

Εικόνα 3.11.: Κατοικίες στο εσωτερικό του κάστρου.

Αποτελούν ιδιοκτησίες από τον καιρό της Τουρκοκρατίας, δόθηκαν σαν ένδειξη ευγνωμοσύνης σε ορισμένους Έλληνες που επέδειξαν ανδρεία στην επανάσταση για την απελευθέρωση από τον Τουρκικό ζυγό. Γενικότερα τα εδάφη του κάστρου αποτελούν σήμερα μικροιδιοκτησίες.

Στρίβουμε αριστερά προχωρώντας ανάμεσα στους μαντρότοιχους διαφόρων κατοικιών, που πλέον έχουν γίνει ένα με τα στοιχεία του κάστρου, βγαίνουμε σ' ένα μικρό άνοιγμα όπου μέσα από αυτό μπορούμε να δούμε την μικρή χερσόνησο που λέγεται Λιβάδα ή Λιβαδιά.

Το μικρό αυτό πέρασμα στο τείχος ήταν παλαιότερα η μυστική πόρτα το «παραπορτάκι» του κάστρου που έβγαζε στη Λιβάδα με μια ανεμόσκαλα.

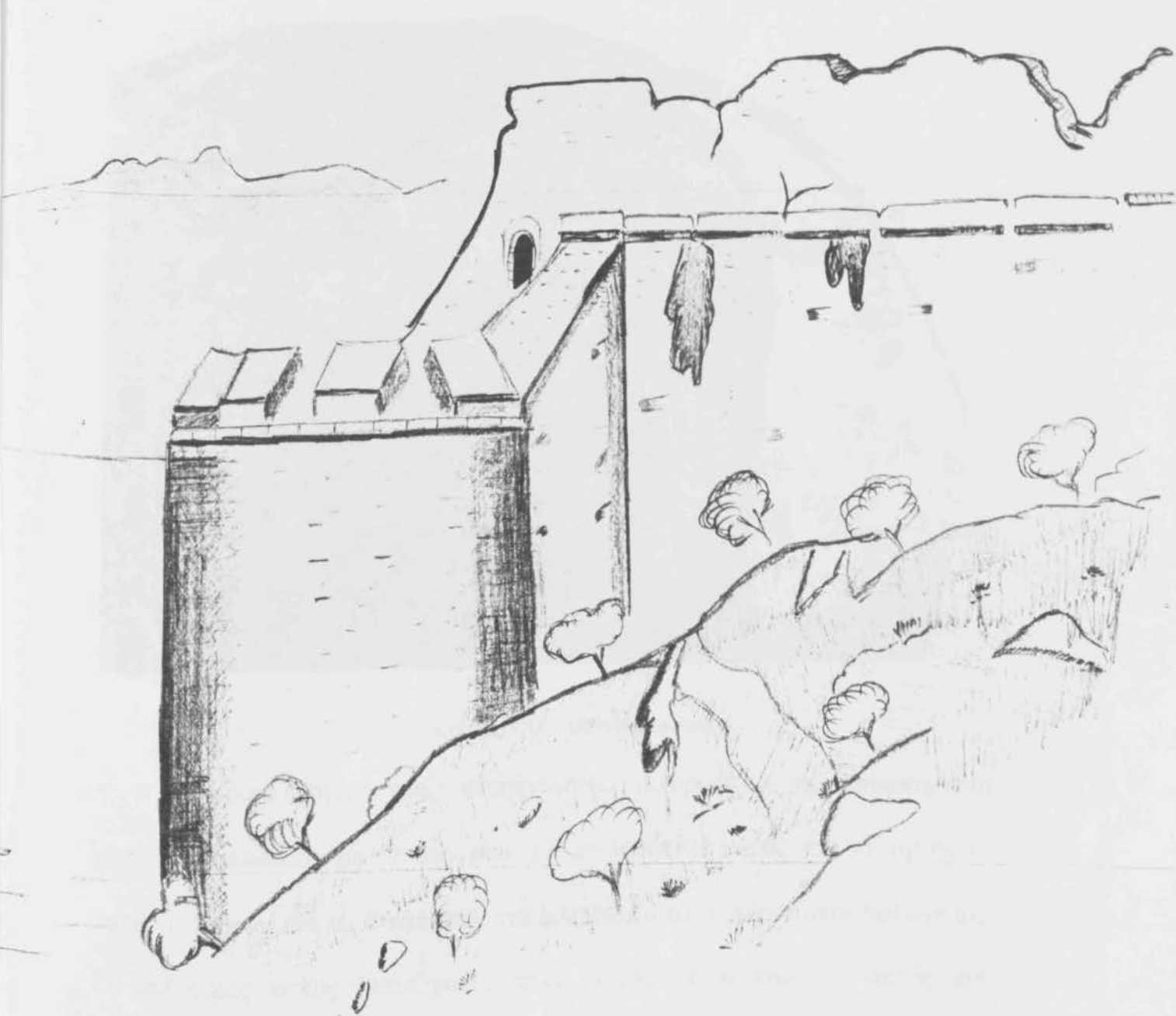
Εικόνα 3.12.: Κατοικίες στο εσωτερικό του κάστρου.

Στα δεξιά του μπορεί κανείς να διακρίνει τα λείψανα από Τούρκικα λουτρά τα «χαμαμάκια» όπως τα αποκαλούν σήμερα οι Κορωνάιοι. Στον καιρό της Τουρκοκρατίας κάπου εκεί υψωνόταν το Σεράϊ του Μπέη της Κορώνης. Βγαίνοντας από το άνοιγμα στα δεξιά μας υπάρχουν κομμάτια του τεράστιου θόλου του Μπιτζιχανέ που ανατίξαν οι Γερμανοί. Αποτελούσε αρχιτεκτονικό μεγαθήριο ο θόλος αυτός ήταν ένας από τους γερότερους Μπιτζιχανέδες του κάστρου. Σήμερα βλέπουμε μόνο διασκορπισμένα κομμάτια του, μερικά από αυτά βυθισμένα στον διπλανό κολπίσκο.

Εικόνα 3.13.: Άποψη του Μπιτζιχανέ, μέρος που ανατίναξαν οι Γερμανοί το 1944.

Πιο κάτω δεξιά στην άλλη άκρη του τείχους κατά τον νοτιά βρίσκεται ένα από τα σωζόμενα περιβόητα σκοταδιερά της Κορώνης, ο Μπιτζιχανές Παπασαραντόπουλου. Το κάστρο της Κορώνης είχε συνολικά τέσσερις (Μπιτζιχανέδες), σε κάθε γωνία και όλοι με τεράστιους θόλους. Εκεί ήταν αποθηκευμένοι τόνοι μπαρούτι και άλλα πυρομαχικά ήταν δηλαδή αποθήκες

Το εκσταδiero'

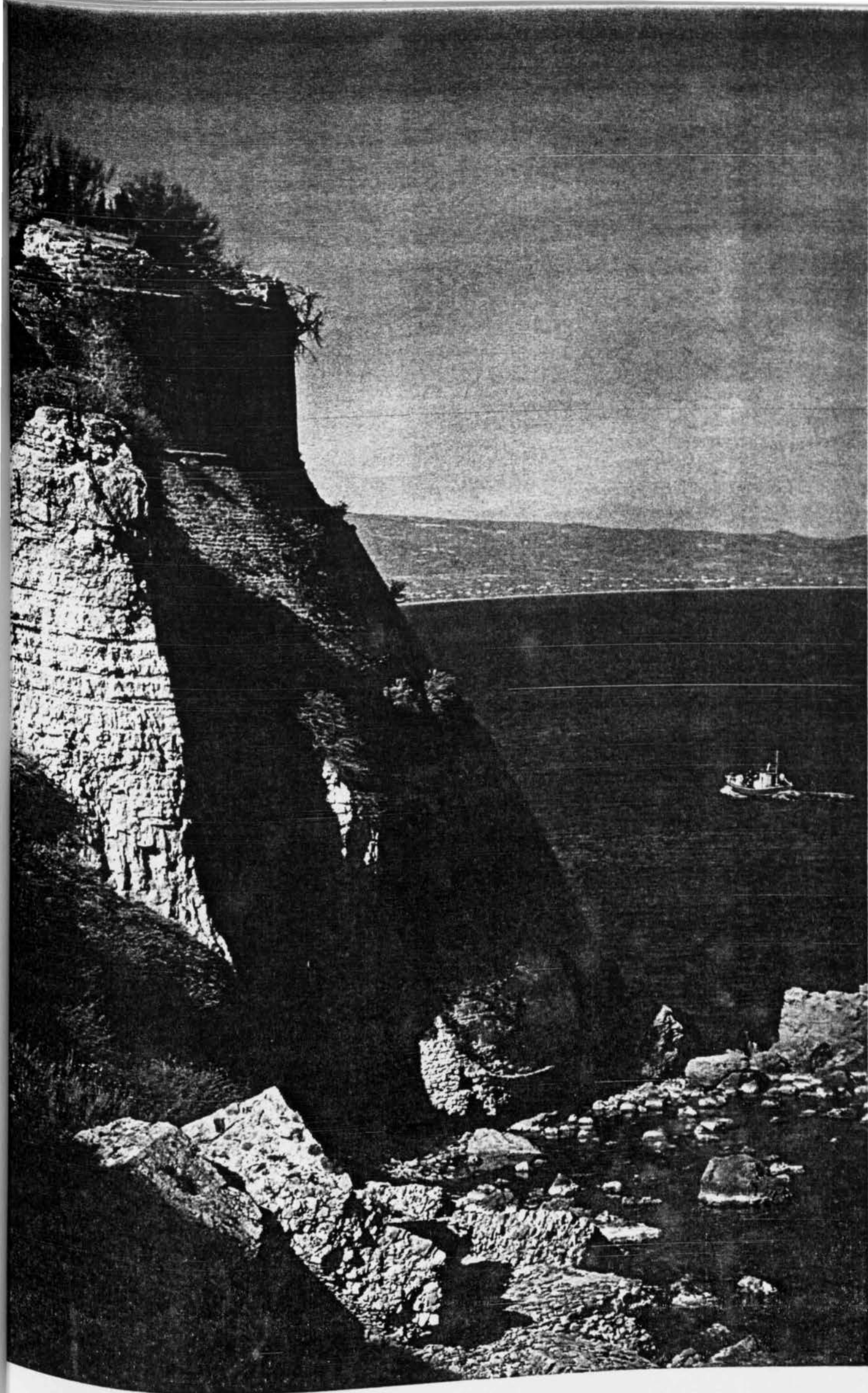
Ψυρροπούλου Αναστασία
11 11 98

υλικών πολέμου και ανεφοδιασμού. Σε περιόδους ειρήνης όμως όπως και σήμερα νέκρα και απόλυτο σκοτάδι βασιλεύει στους θόλους αυτούς, γι' αυτό και οι Κορωνάιοι τους αποκαλούν σκοταδιερά ή σκοταδιαρά.

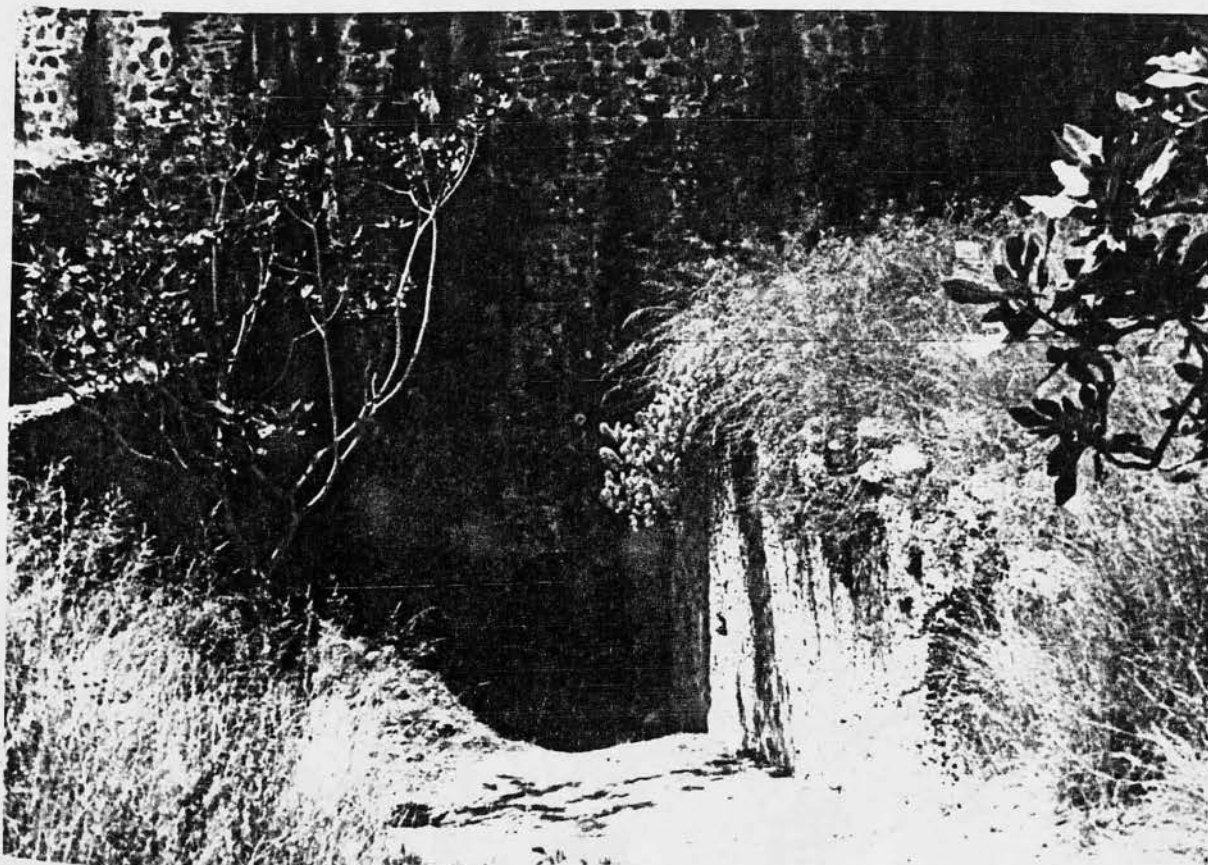
Εικόνα 3.14.: Πυριταδοποθήκη.

Οι δυνατότητες τους ανεξάντλητες, μπορούσαν να επικοινωνούν μυστικά κατευθείαν με τη θάλασσα, με οποιοδήποτε μέρος του κάστρου, να προστατευθούν και να διασώζουν τον πληθυσμό στην περίπτωση πολιορκίας. Ο καλύτερος θόλος Μπιτζιχανές ήταν ωστόσο ο ανατολικός αυτός που ανατινάχτηκε από τους Γερμανούς στο τέλος της κατοχής. Έτσι ο Μπιτζιχανές του Παπασαραντόπουλου είναι αυτός που μπορεί να μας δώσει πληροφορίες για τις διαστάσεις και τις δυνατότητες των οχυρώσεων της Κορώνης.

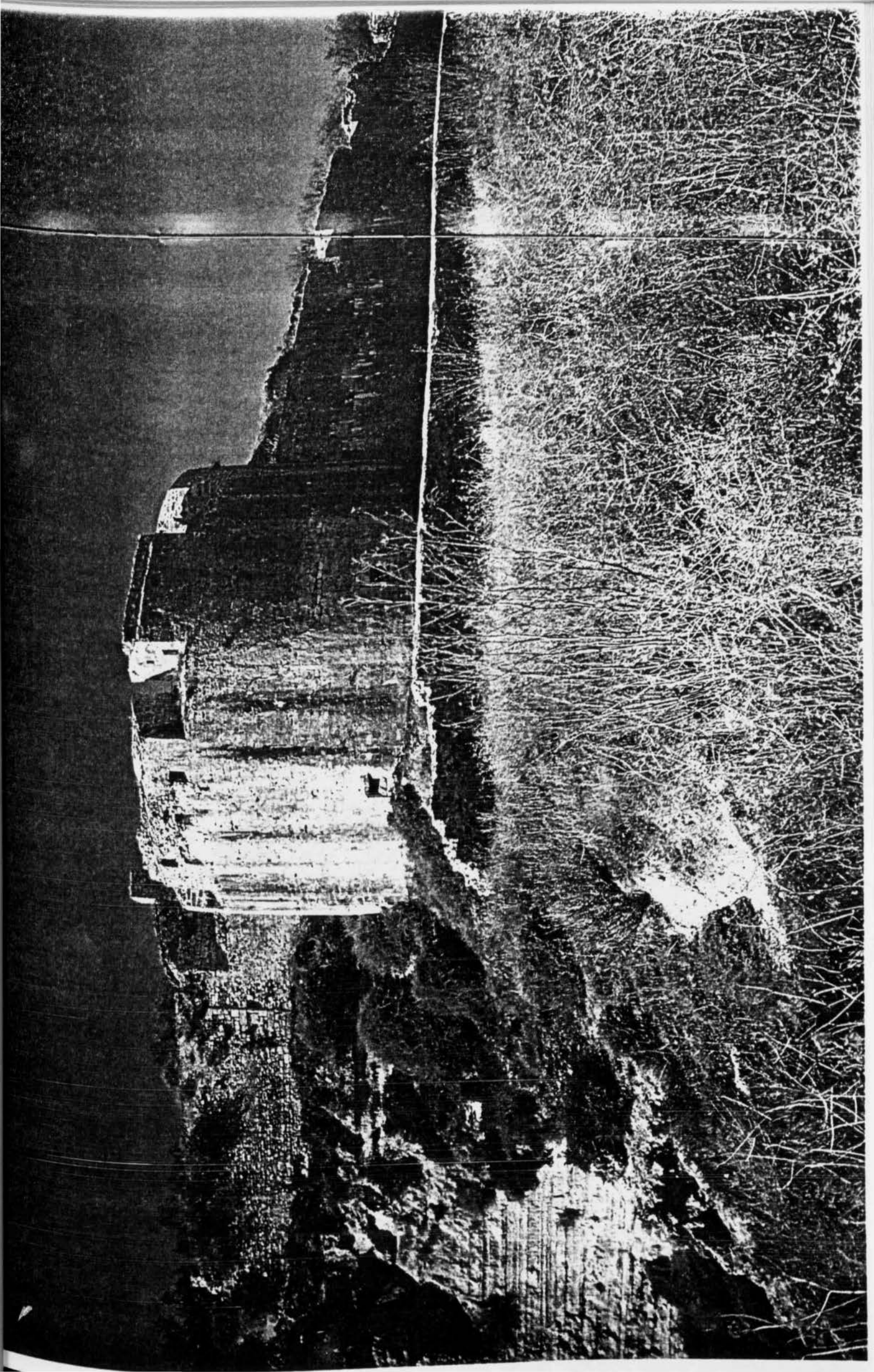

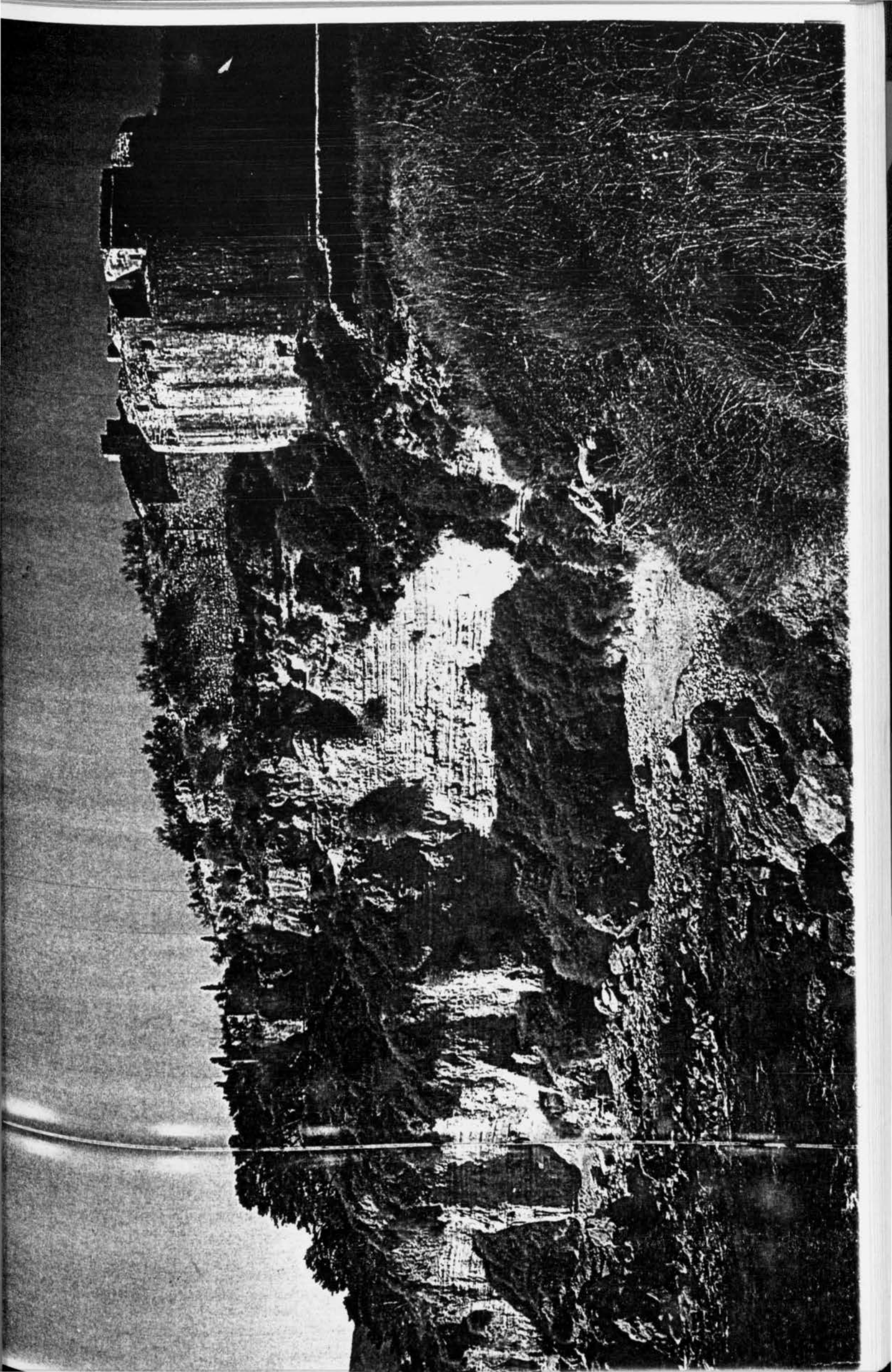

Εικόνα 3.15.: Μπιτζιγανές Παπασαραντόπουλου.

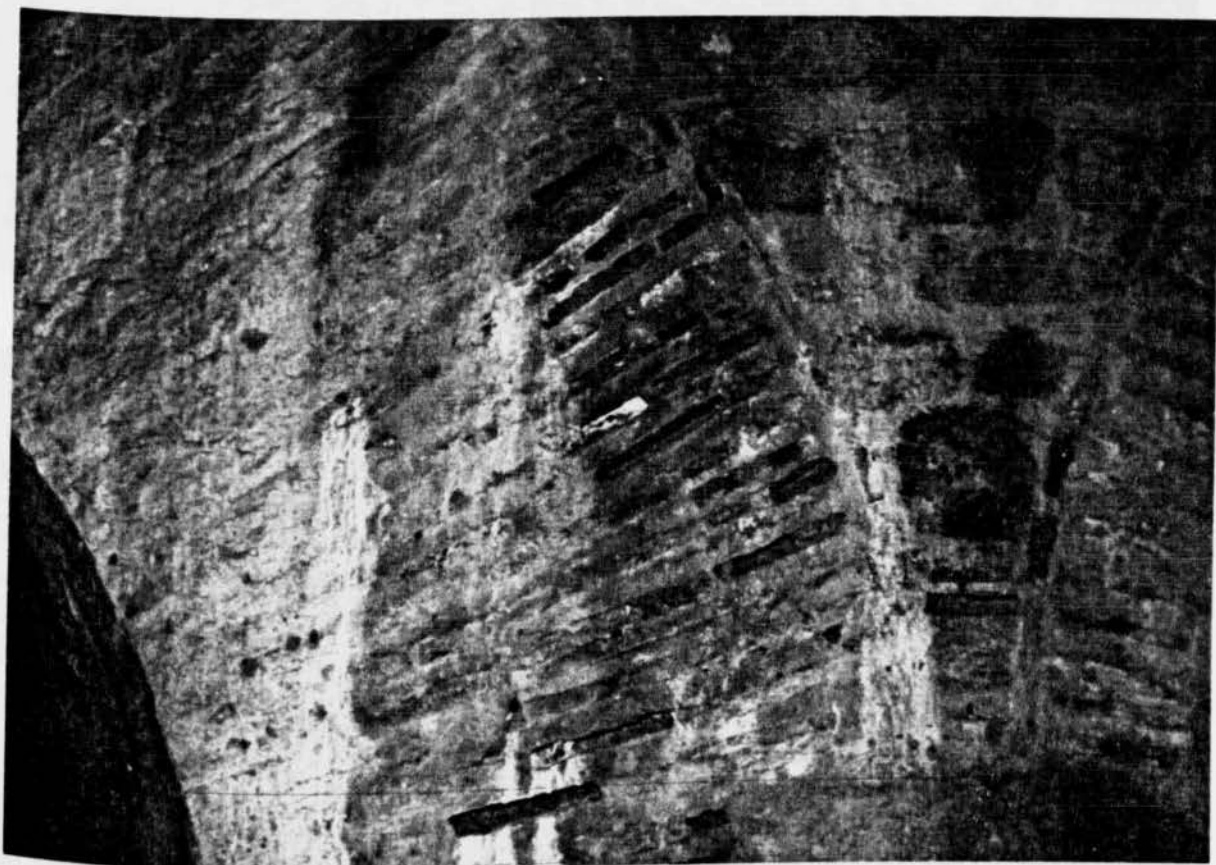
Εικόνα 3.16.: Η είσοδος του αποτελεί μικρογραφία της κεντρικής πόρτας.

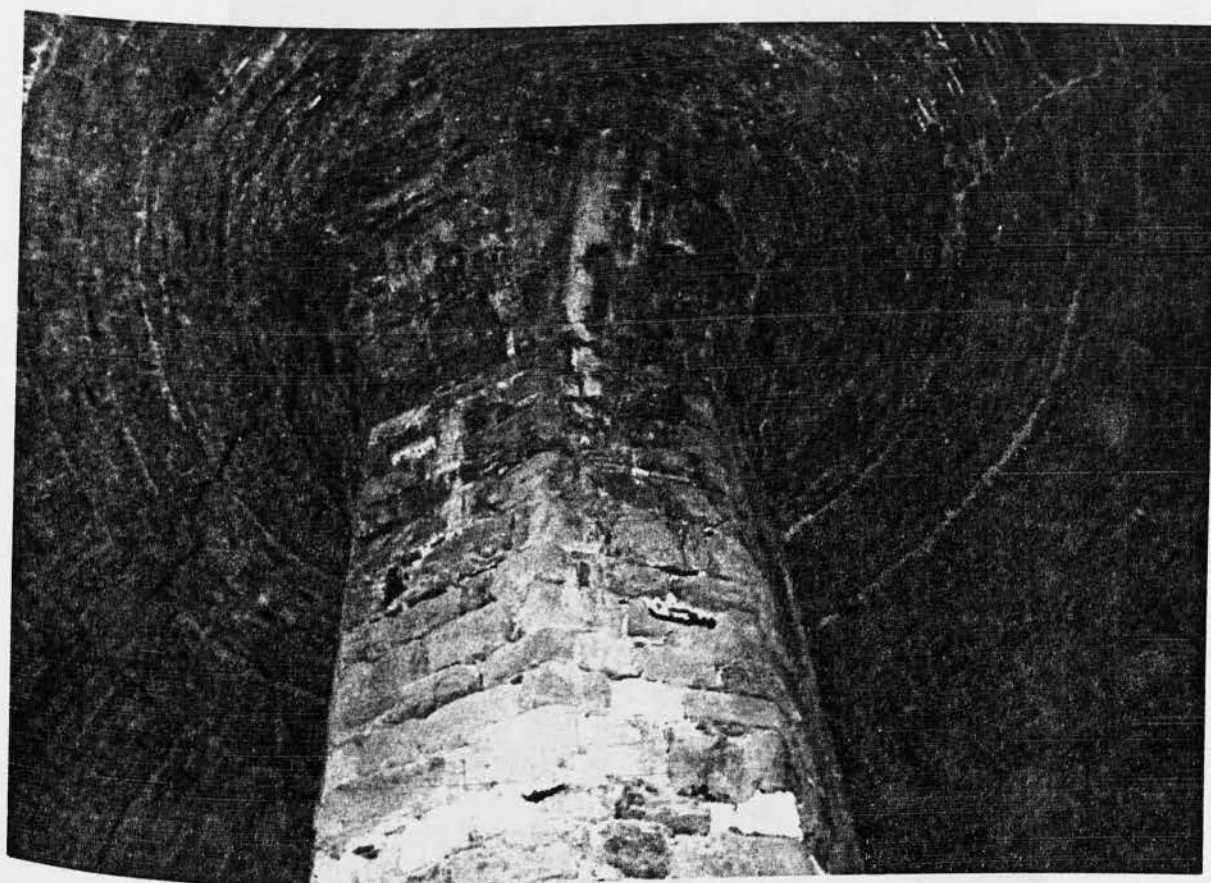
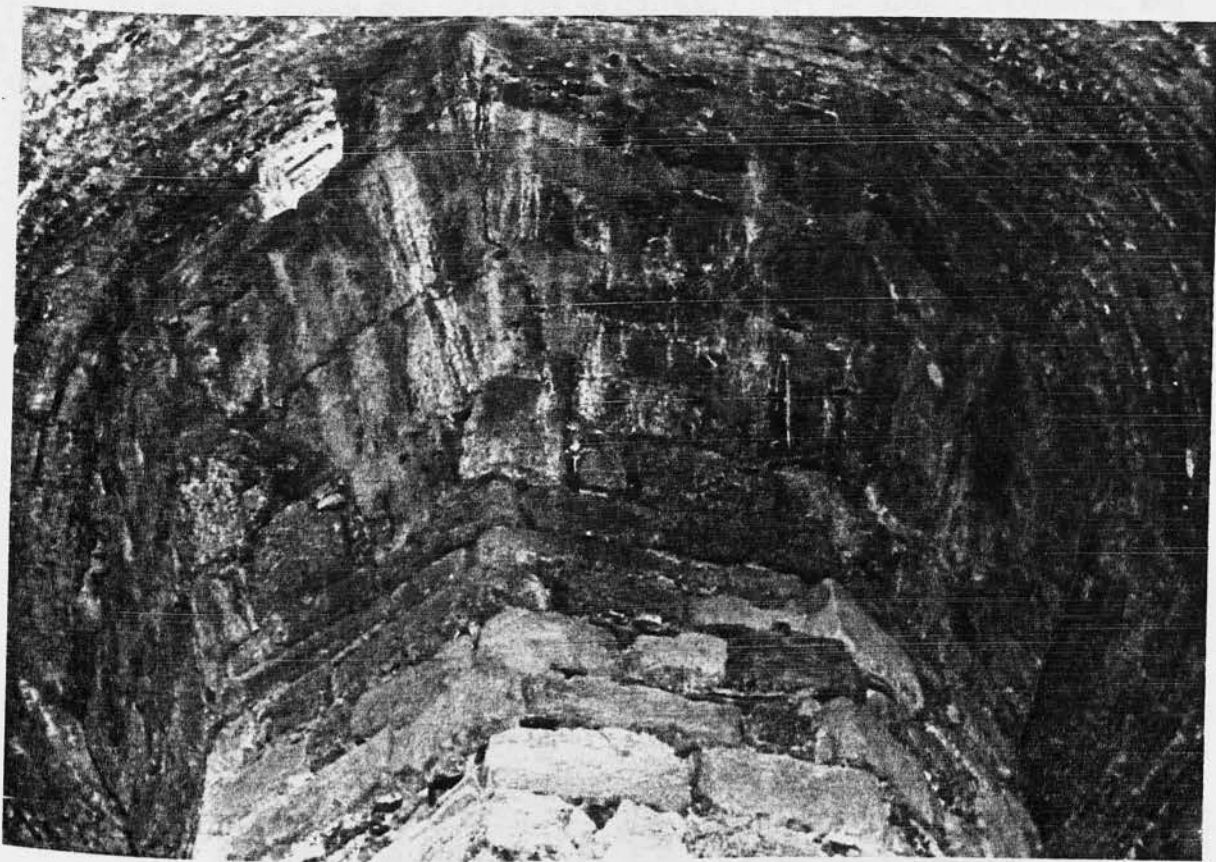
Μια μικρή είσοδος με φαρδύ τείχος στη βάση του, είναι σαν μικρογραφία της κεντρικής πύλης του κάστρου. Φαίνεται καθαρά το γοθτικό της βόλλο παρόλο που έχει σήμερα αρκετές προσθήκες. Από πάνω φαίνεται το πλαίσιο που περικοσμούσε το Ενετικό λιοντάρι.

Εσωτερικά ένα πελώριο αλώνι καλύπτει την έκταση του Μπιτζιχανέ που σκεπάζεται με ψηλό θόλο δακτυλιοειδή, ο οποίος εσωτερικά δομείται με πλινθοδομή.

Εικόνα 3.17.: Λεπτομέρεια του εσωτερικού του θόλου.

Ο θόλος στηρίζεται σε βαρύ οκταγωνικό πεσσό, ο οποίος επειδή καταπονείται σε θλίψη (για να μην ανοίγει) έχουν τοποθετηθεί τσέρκια ανά μισό μέτρο περίπου. Ο πεσσός κατά την ένωση του με τον θόλο ανοίγει και παίρνει την μορφή μανιταριού. Στο σημείο αυτό υπάρχουν μικρά ανοίγματα που εξυπηρετούν στον φωτισμό. Ο φρουριακός εξοπλισμός του τέλειος.

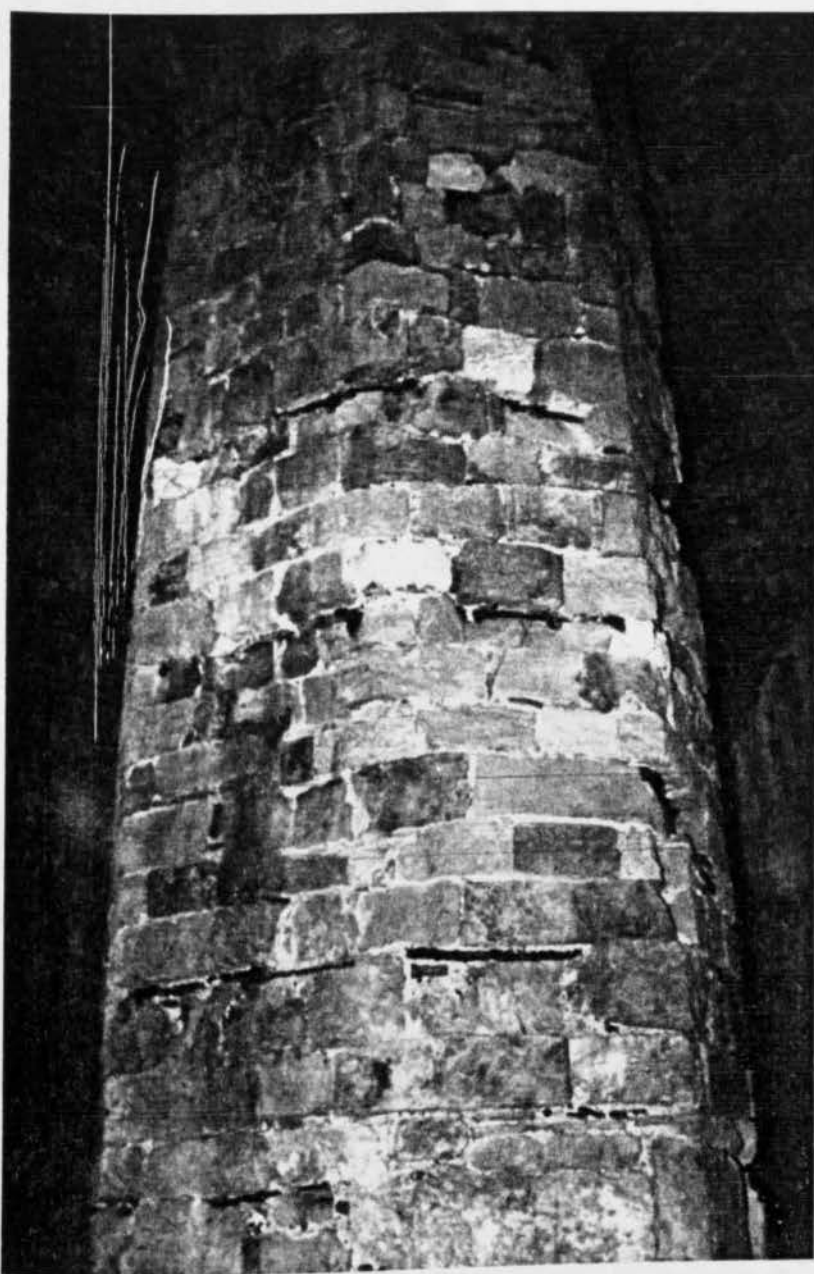

Εικόνα 3.18.: Απόψεις του οκταγωνικού πεσσού που στηρίζει τον θόλο του

Μιτζιχανέ.

Μυστικές δίοδοι που οδηγούν κατευθείαν στην θάλασσα, σκοτεινές και αδιόρατες κρυπτοστοές, συμμετρικά πυροβολεία, κρυφά κλιμακοστάσια.

Εξωτερικά ο Μπιτζιχανές δεν παρουσιάζει κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Είναι ένα αρχιτεκτονικό μεγαθήριο (ο τοίχος έχει πλάτος 3μ.). Κατασκευασμένος από τους Τούρκους με μοναδικό ενδιαφέρον τον όγκο του που έχει σκοπό να τονίσει την δύναμη και την επιβλητικότητα των Τούρκων κατακτητών.

Εικόνα 3.19.: Λεπτομέρεια πεσσού- ευδιάκριτα είναι τα σίδηρα που έχουν τοποθετηθεί στο μήκος του.

Εικόνα 3.20.: Κρυφή διάδοχος στο εσωτερικό του Μπιτζιχανέ.

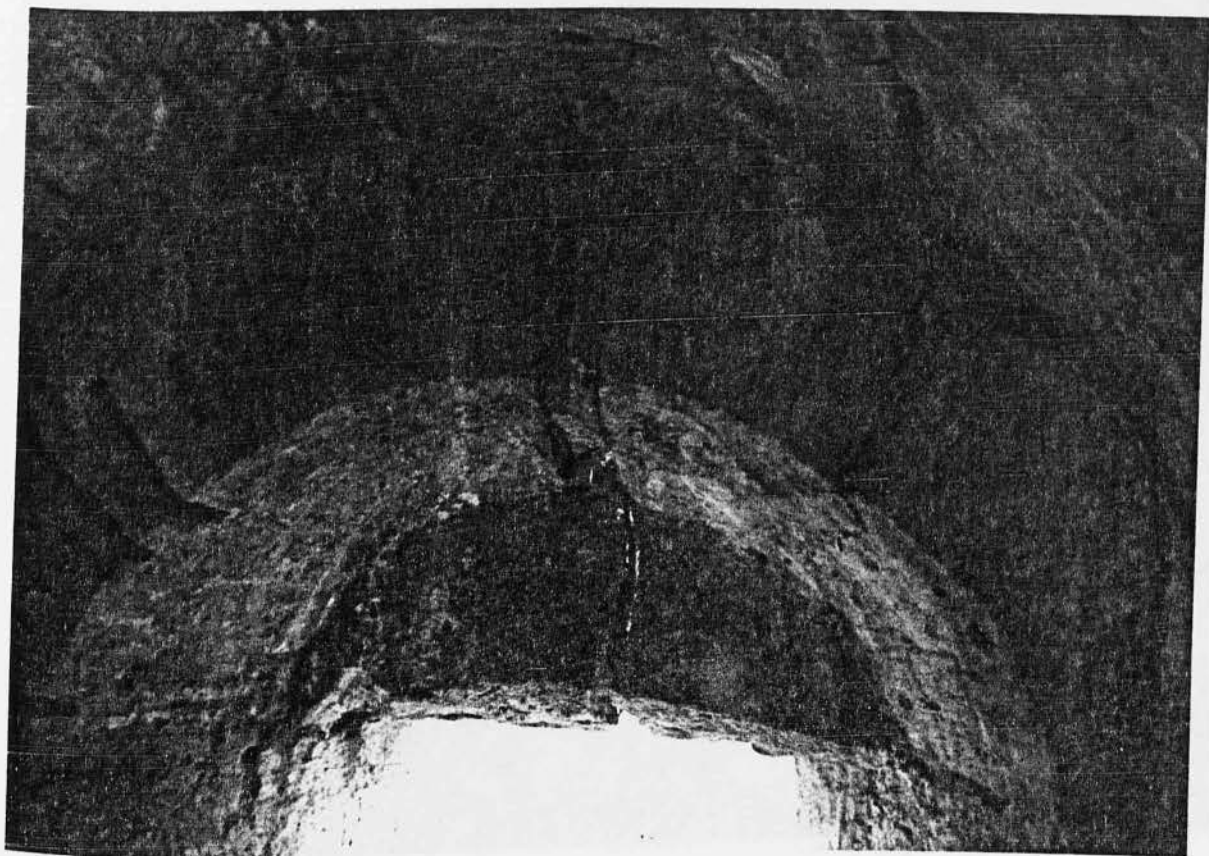
Εικόνα 3.21.: Άποψη οροφής θόλου.

Η οροφή του είναι κεκλιμένη έτσι ώστε να εξοστρακίζει τα βλήματα των εκάστοτε πολιορκητών. Υπάρχουν λοξές κανονιοθυρίδες οι οποίες δεν είναι κατασκευασμένες με κάποια ιδιαίτερη τεχνική έτσι αυθαίρετα υπάρχουν χωρίς καμία γεωμετρία. Οι μικρές τρύπες στην κορυφή δεν είναι παράθυρα είναι πολεμίστρες.

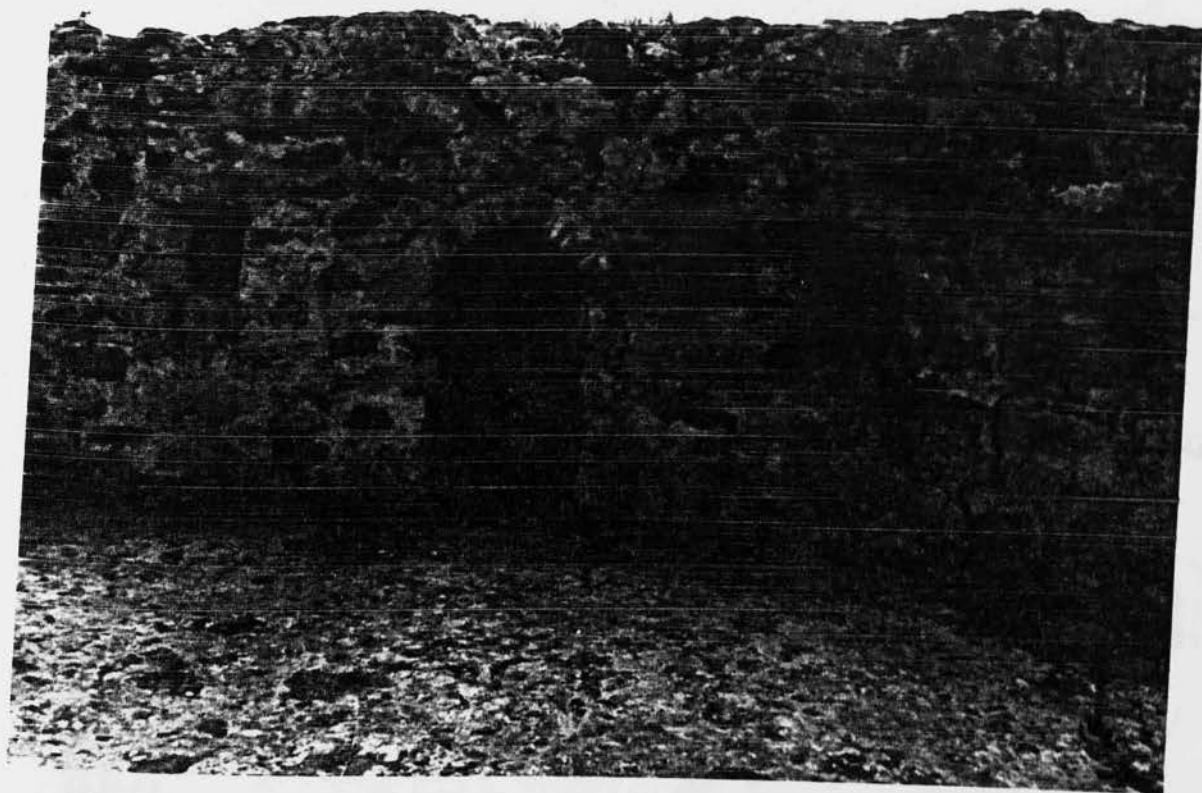

Εικόνα 3.22.: Λεπτομέρεια της οροφής-ευδιάκριτη η κλίση των τειχών για των εξοστρακισμό των βλημάτων.

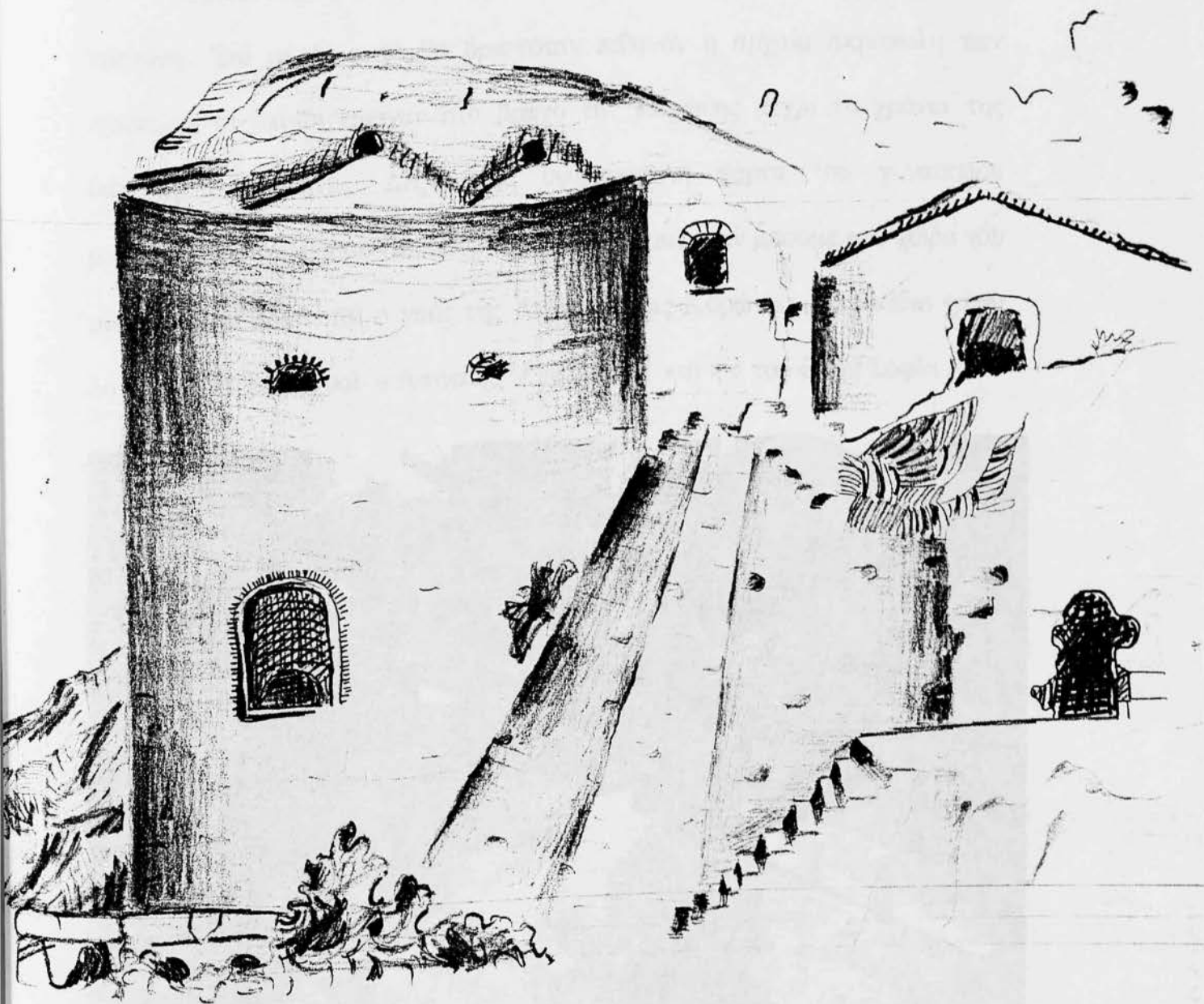
Στον συγκεκριμένο Μπιτζιχανέ υπάρχει μια εν ενεργεία ρωγμή η οποία ξεκινάει από την οροφή και καταλήγει στα θεμέλια του. Είναι εμφανέστατη, αποτέλεσμα των σεισμών που έπληξαν την περιοχή όλα αυτά τα χρόνια. Με την κάθε σεισμική δόνηση η ρωγμή μεγαλώνει και αυξάνεται η επικινδυνότητα της. Σήμερα γίνονται ειδικές μελέτες για την επιδιόρθωση της.

Εικόνα 3.23.: Πορεία της ρωγμής. – Ξεκινάει από την καμάρα και καταλήγει ως το θόλο και πάνω στην οροφή.

Εικόνα 3.24.: Η ρωγμή στην οροφή – Σε κάποια σημεία το άνοιγμα (πλάτος) της ρωγμής φτάνει και στα 7-8εκ.

Ο ΜΠΙΣΙΧΑΥΕΣ

Ιωάννα Παπαδοπούλου

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ -ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

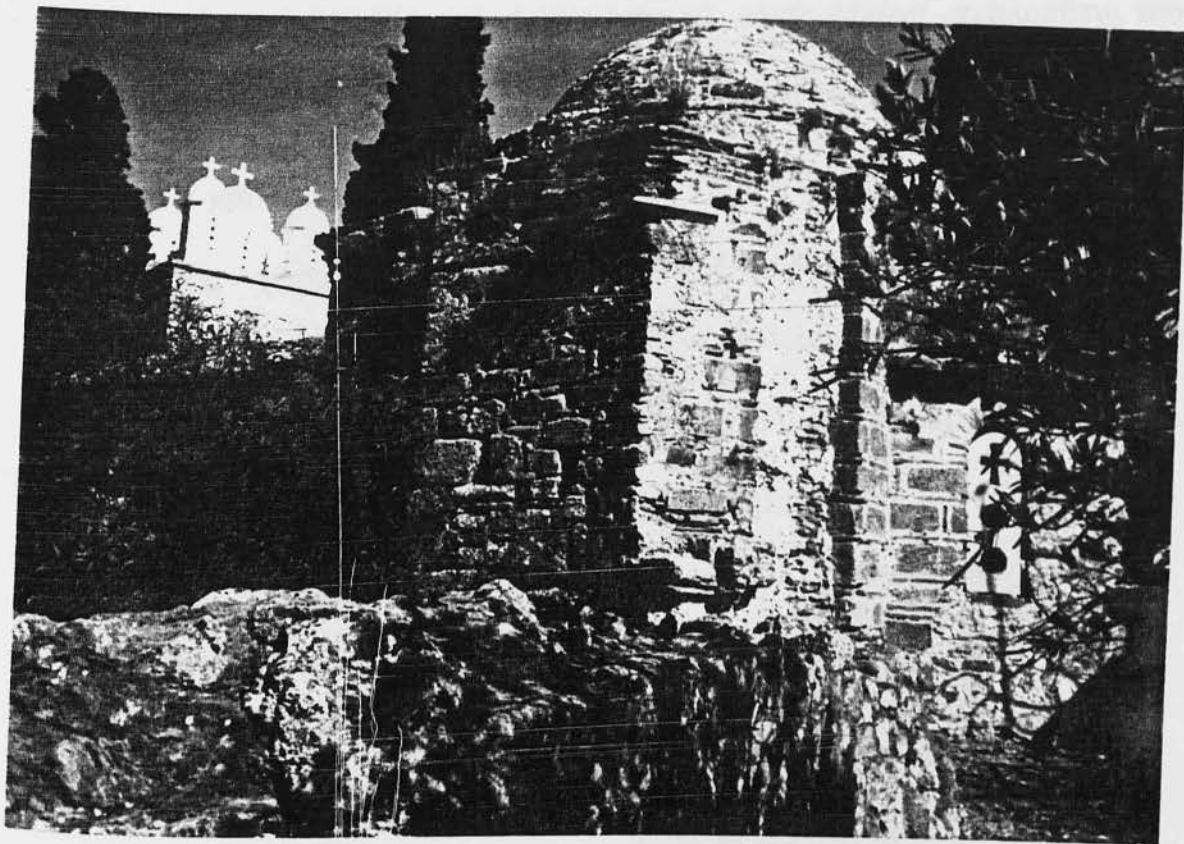
Βγαίνοντας πάλι στο κεντρικό καλντερίμι φτάνουμε στο κέντρο του κάστρου. Στο μέρος αυτό θα βρισκόταν πιθανόν η αρχαία ακρόπολη των Ασιναίων οι οποίοι έμειναν στο βράχο της Κορώνης μέχρι τα χρόνια της ύστερης αρχαιότητας. Δεξιά μας υψώνεται η πόρτα του γυναικείου μοναστηρίου του Τιμίου Προδρόμου. Αριστερά μας πριν μπούμε στο χώρο του μοναστηρίου βρίσκεται ο ναός της Αγίας Σοφίας Κορώνης. Στον ίδιο χώρο λατρεύτηκαν διαδοχικά ο Ασίναιος Απόλλωνας και η « του Θεού Σοφία ».

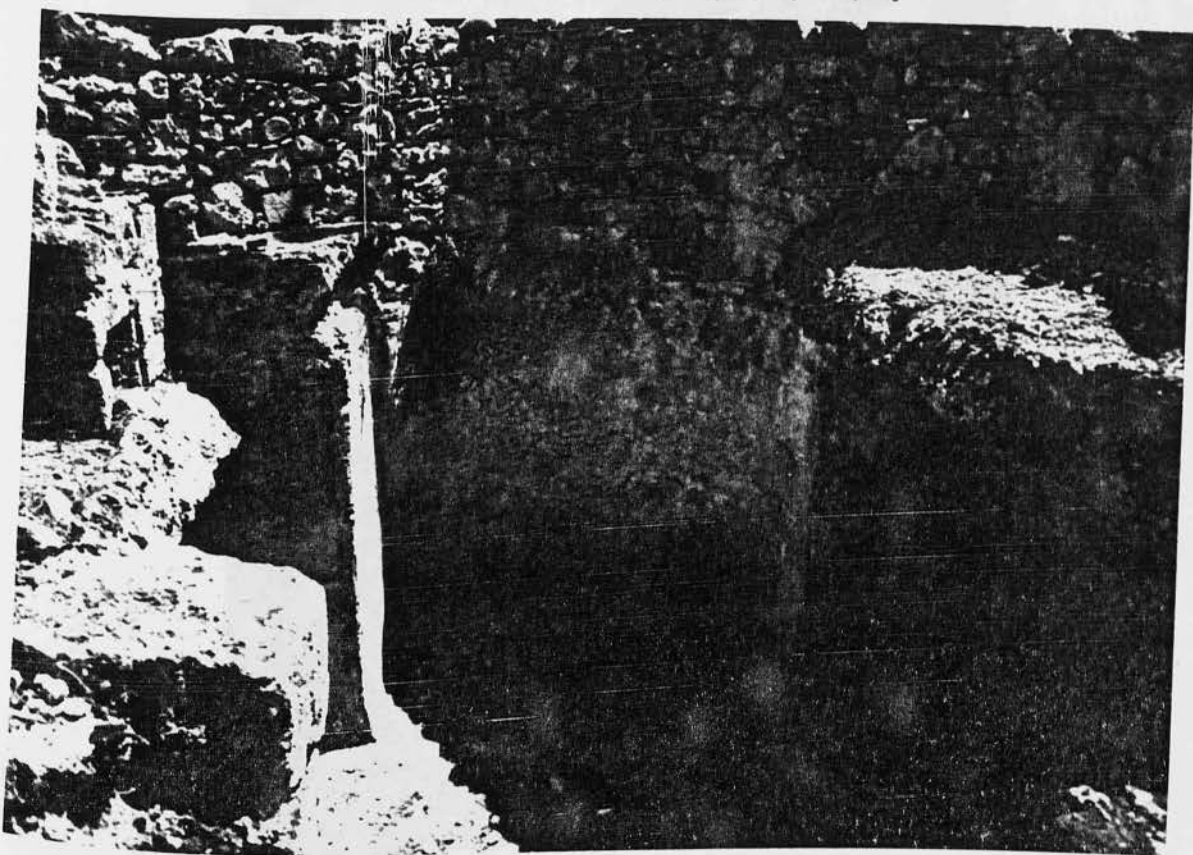
Εικόνα 3.25.: Άποψη του ναού της Αγίας Σοφίας.

Το σημερινό εκκλησάκι, σταυροειδής βασιλική με τρούλο είναι χτισμένο από αρχαίο οικοδομικό υλικό ενώ υπάρχουν αρκετά λείψανα του

Βυζαντινού ναού τα οποία τοποθετούνται στην εποχή της Βυζαντινής ακμής (11^{ος} - 12^{ος} αιώνας).

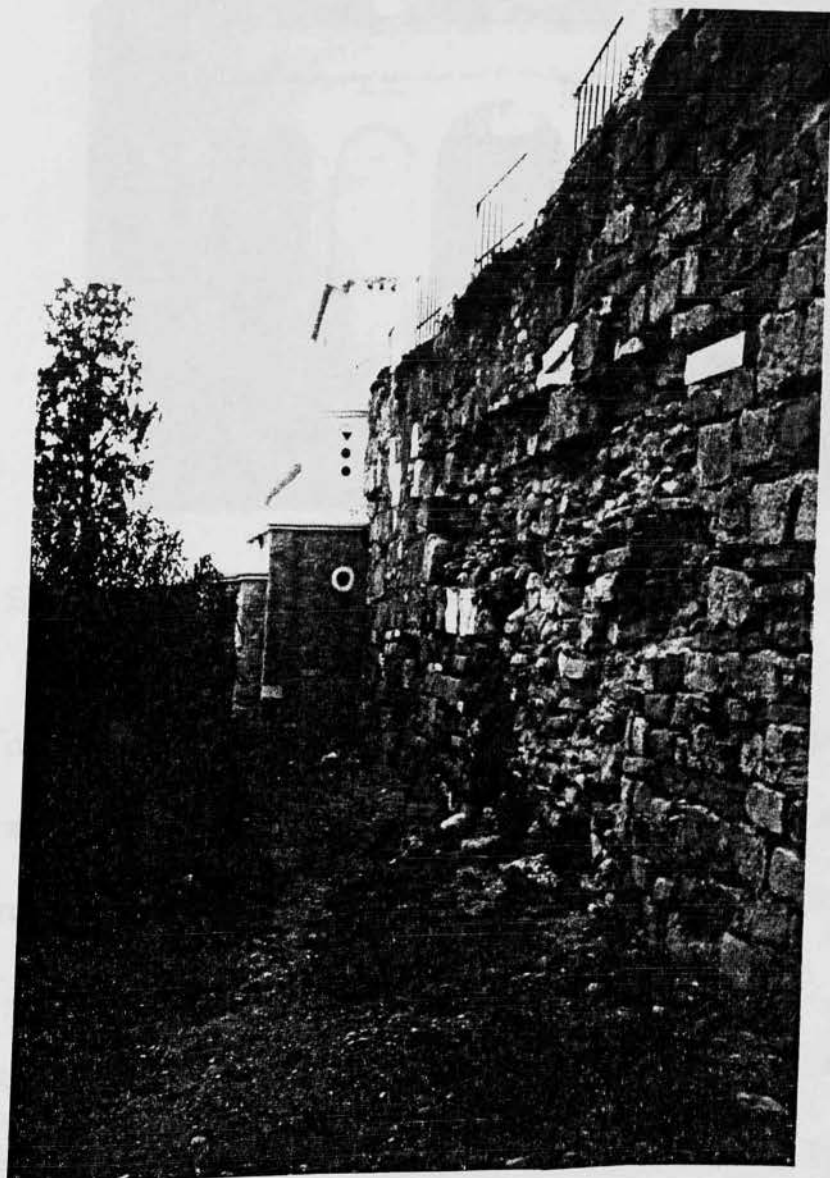

Εικόνα 3.26.: Ο ναός της Αγίας Σοφίας.

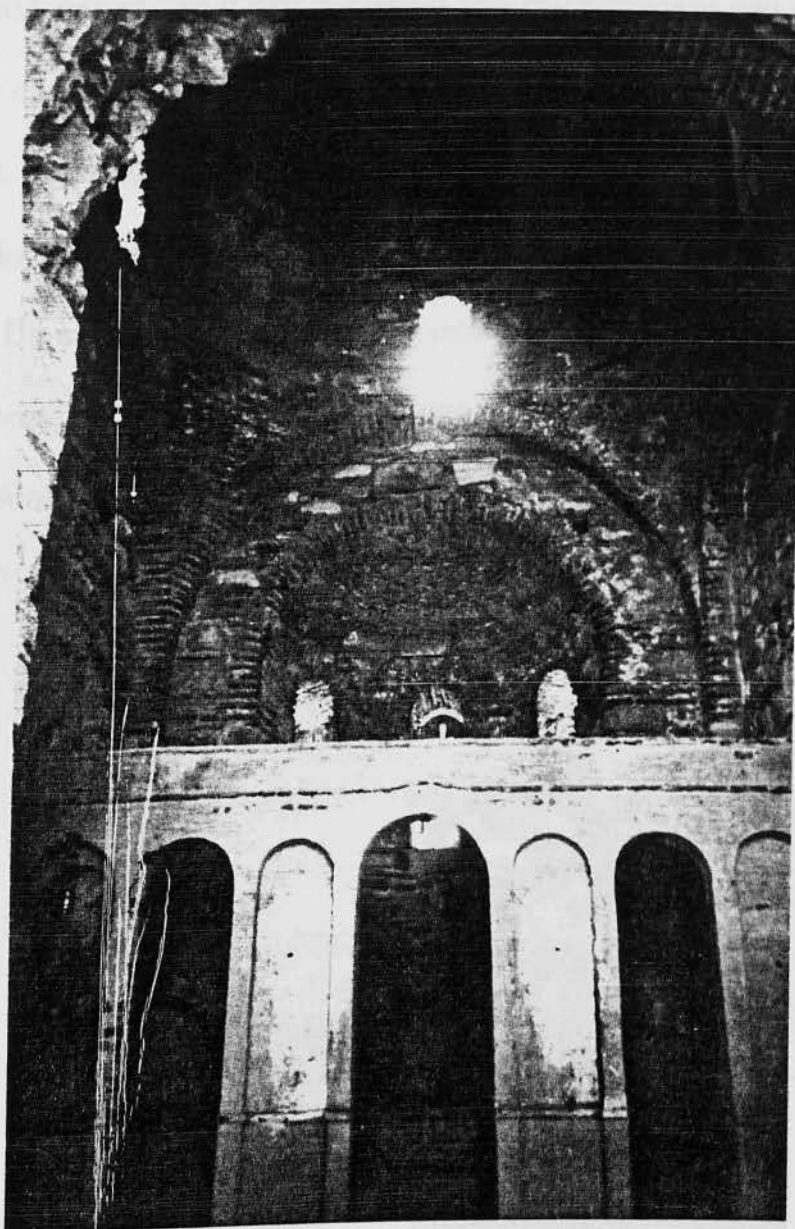

Εικόνα 3.27.: Άποψη της δεξαμενής η οποία ίσως ήταν το βαπτιστήριο.

Επίσης βλέπουμε λείψανα του αρχαίου ναού του Απόλλωνα γύρω κείτονται μονοκόμματι κίονες ενώ διατηρούνται οκόμη στη θέση τους δυο λίθινοι στυλοβάτες των κιονοστοιχιών και τα πέντε πόρινα σκαλοπάτια του Σολέα. Δίπλα στο Βυζαντινό ναό διαφαίνονται αδρά τα λείψανα του χαμηλού άμβωνα και πίσω δεξαμενοειδής όγκος ίσως το βαπτιστήριο ή άλλος βοηθητικός χώρος του ναού. Στη βόρεια πλευρά ένας Βυζαντινός τοίχος συμπληρώθηκε με σύγχρονη ακαλαίσθητη τοιχοδομία σε παρεκκλίση, ενώ ο τοίχος της δυτικής πλευράς προδίδει ανάμεσα στο υλικό του αρχαία κατάλοιπα (θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών αρχαίων κτισμάτων, κομμάτια κίωνων...)

Εικόνα 3.28.: Βυζαντινός τοίχος ο οποίος έχει συμπληρωθεί ακαλαίσθητα με παρεκκλήσι.

Εικόνα 2.29.: Το εσωτερικό του ναού της αγίας Σοφίας. Φαίνεται το ιερό του ναού και μέρος του τρούλου.

Το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου αποτελείται από μια εξωτερική αυλή (επισκέψιμη) και μια εσωτερική αυλή που δεν είναι προσιτή στον επισκέπτη. Περνώντας το πρόπυλο βγαίνουμε στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη.

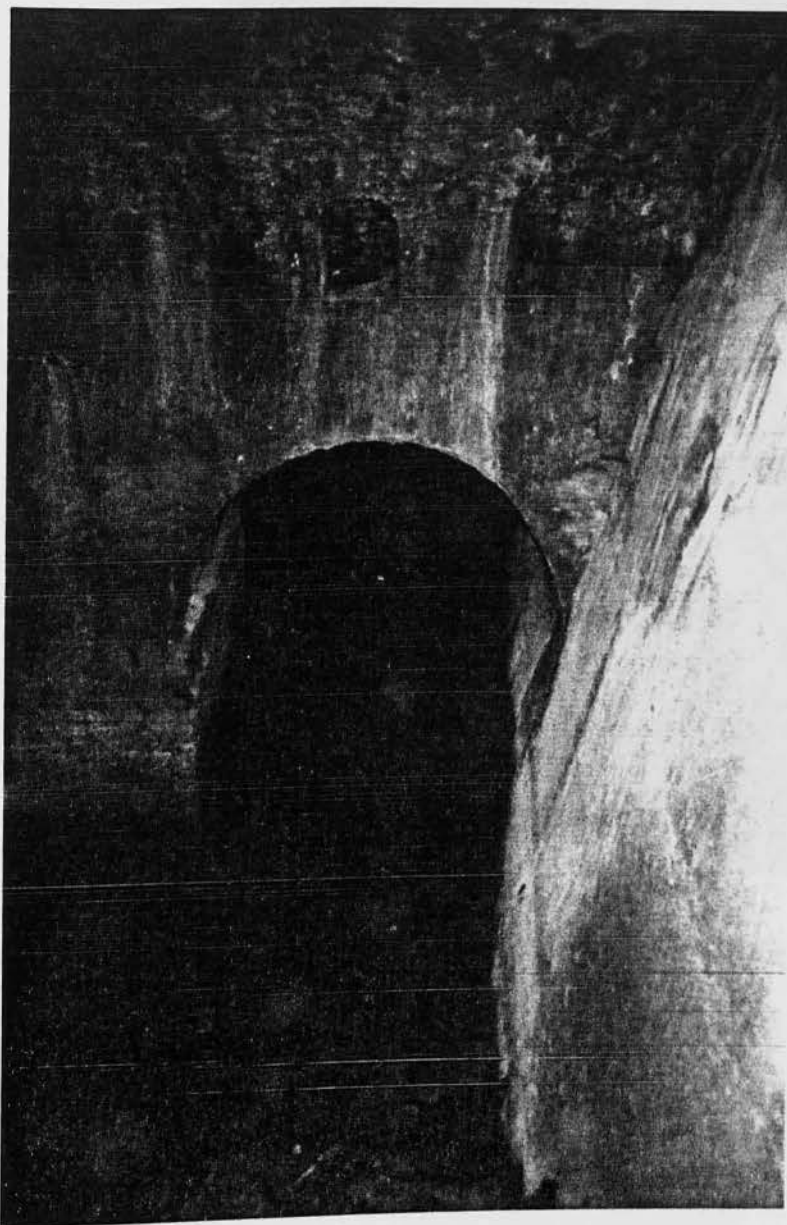
Στο αριστερό προαύλιο της εκκλησίας βρίσκεται μια αξιοπερίεργη βρύση. Επειδή η «μάνα» του νερού είναι πολύ χαμηλότερα από την τοποθεσία του μοναστηρίου και μιάμιση ώρα από την Κορώνη για να ανεβάσουν το νερό

το έχουν ισοροπήσει σε βάθος 5 μέτρων από την επιφάνεια του εδάφους και το αντλούν από την βρύση αυτή στην οποία κατεβαίνει κανείς με 22 πέτρινα σκαλοπάτια. Άλλη μια τέτοια βρύση υπόγεια είναι φτιαγμένη στον εσωτερικό κήπο της Μονής. Στο ίδιο προαύλιο υπάρχει η υπόγεια δεξαμενή του κάστρου – στέρνα – Βενετσιάνικης κατασκευής η οποία μοιάζει με αρχαία κατακόμβη. Έχει διαστάσεις 18*11 μέτρα και ύψος από τη βάση της 5 μέτρα. Έχει δυο οριζόντιες βάσεις που η κάθε μια έχει τέσσερις καμάρες με ύψος 1,75 μ. και διάμετρο 1,75 μ. και με πόδες πάχους 1μ. η κάθε μια .

Εικόνα 3.30.: Η είσοδος του μοναστηρίου του Τιμίου Προδρόμου

Έτσι η δεξαμενή χωρίζεται σε τρία ευρύχωρα παράλληλα διαμερίσματα τα οποία συγκοινωνούν μεταξύ τους με ευρύχωρους διαδρόμους, φωτίζεται δε από πάνω με ένα άνοιγμα που βρίσκεται στο κέντρο της. Από μια άλλη οπτική γωνία εξωτερικά μοιάζει με στόμιο πηγαδιού.

Εικόνα 3.31.: Λεπτομέρεια από το εσωτερικό της δεξαμενής του κάστρου.

Διακρίνουμε μια από τις τέσσερις καμάρες.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

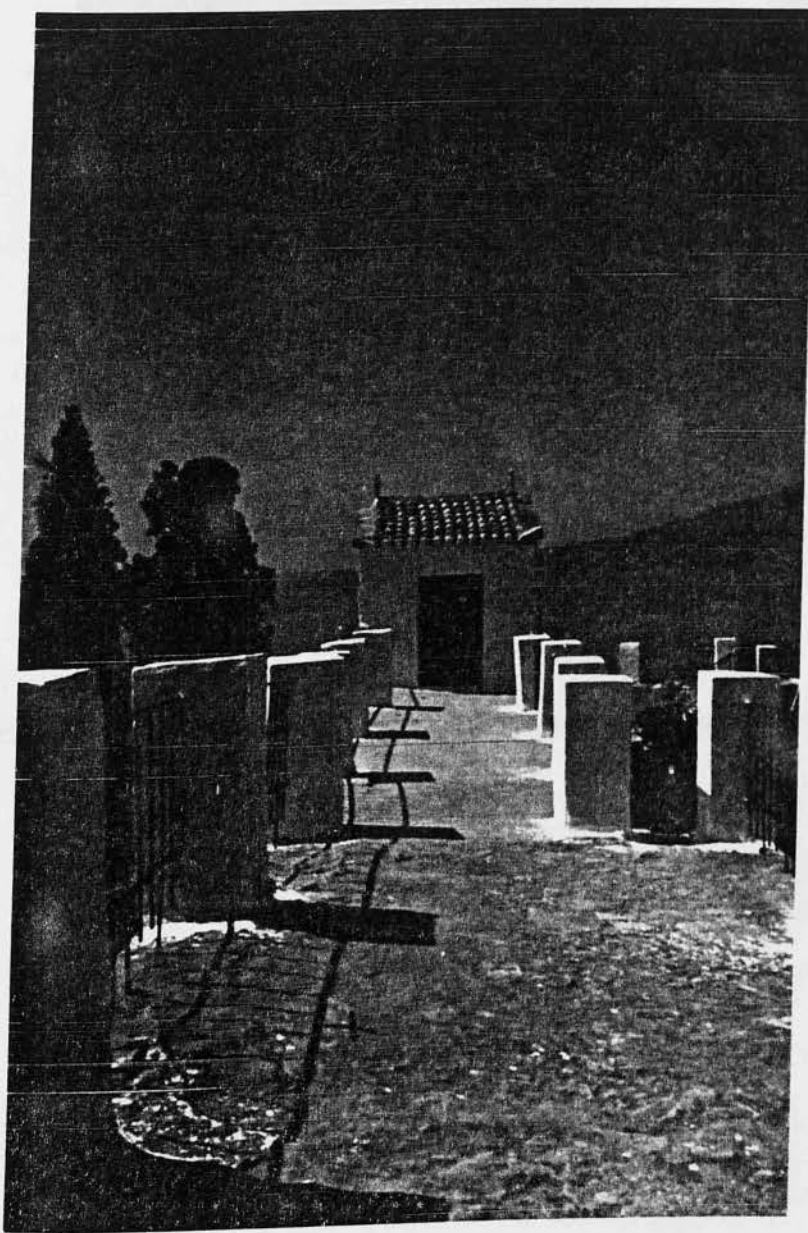

Εικόνα 3.32.: Λεπτομέρεια της βρύσης που βρίσκεται στο προαύλιο του Μοναστηρίου στην οποία κατεβαίνεις με 22 σκαλοπάτια.

Πίσω από το ιερό του Αγίου Ιωάννη στο Ανατολικό μπετιένι είναι λαξεμένο μέσα στο τείχος το κελί του Ασκητή ιδρυτή της μονής. Στα μπετένια του κάστρου ορθώνονται μικροσκοπικά σύγχρονα κατασκευάσματα, εκκλησιάκια, κελιά, ξενώνες. Κάθετα στο πάχος των τειχών έχουν λαξευτεί διάφοροι χώροι γεμάτοι μυστικισμό, ένας από αυτούς το «σκολειό» χώρος προσευχής και κατήχησης. Πάνω από τα τείχη έχουν χτιστεί από τις μοναχές κολώνες 1 μέτρου ύψος που συνδέονται μεταξύ τους με κάγκελα για την

ασφαλή μετακίνηση τους στα διάφορα κτίσματα. Ορισμένα από αυτά είναι ένα σώμα με τα τείχη του κάστρου, σε άλλα τα τείχη αποτελούν έναν ή περισσότερους από τους τοίχους τους ενώ οι υπόλοιποι είναι σύγχρονο υλικό.

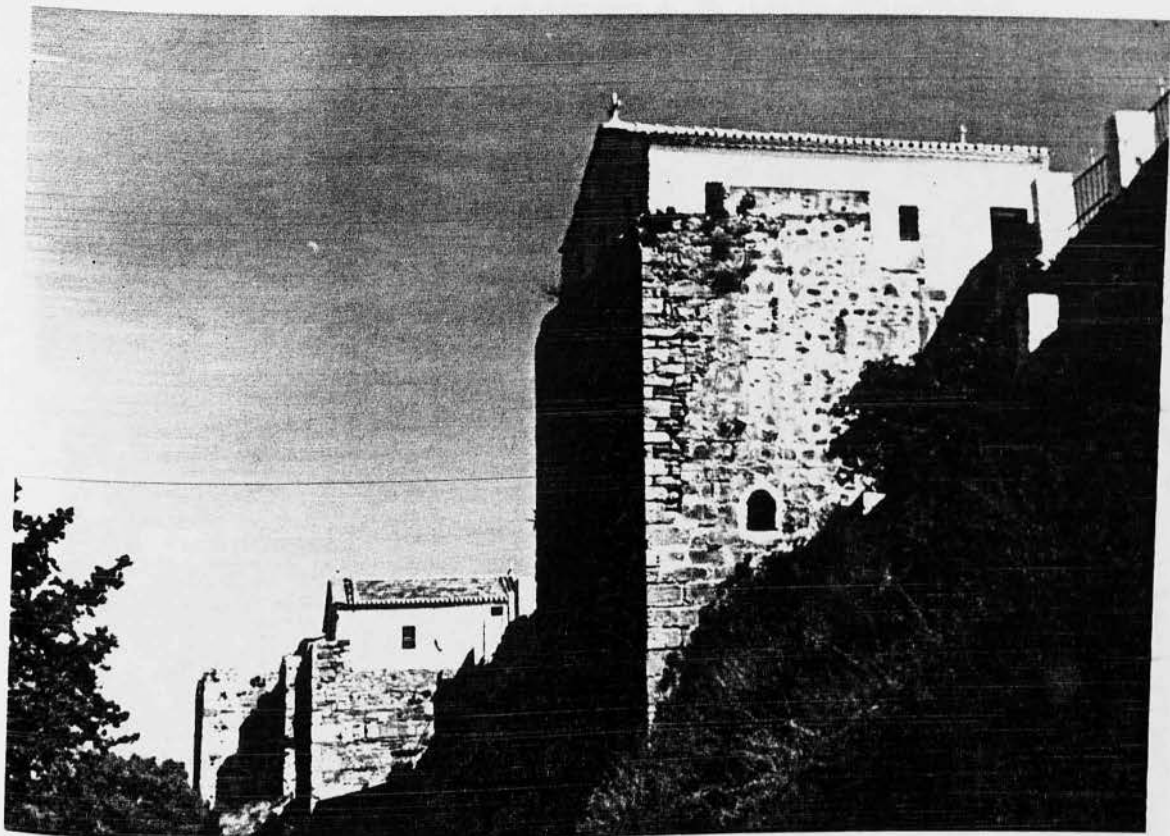
Στην εσωτερική αυλή της Μονής βρίσκεται ο ψηλότερος Προμαχώνας του κάστρου η «μεγάλη ντάπια» όπως την ονομάζουν οι ντόπιοι. Είναι ένας τετράγωνος τεράστιος πύργος, η βαρύτερη οχύρωση του κάστρου, χτίστηκε πάνω στα Μπαστάμια, τις παλιές αποθήκες του κάστρου.

Εικόνα 3.33.: Χαρακτηριστικό το κελί του Ασκητή και τα γύρω κτίσματα.

Εικόνα 3.34.: Λεπτομέρεια από κτίσματα της Μονής ενσωματωμένο στα τείχη του κάστρου.

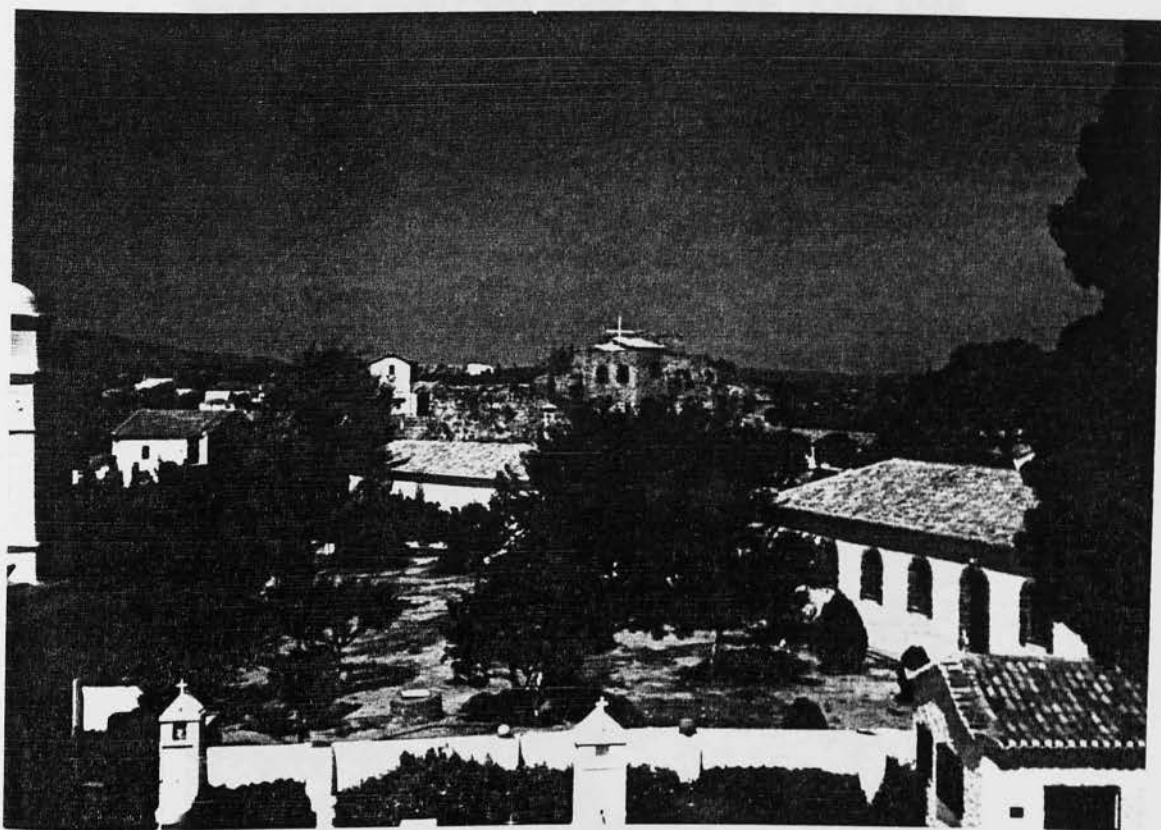

Εικόνα 3.35.: Τα μπεινιένια του κάστρου σήμερα είναι γεμάτα με διάφορα κτίσματα .

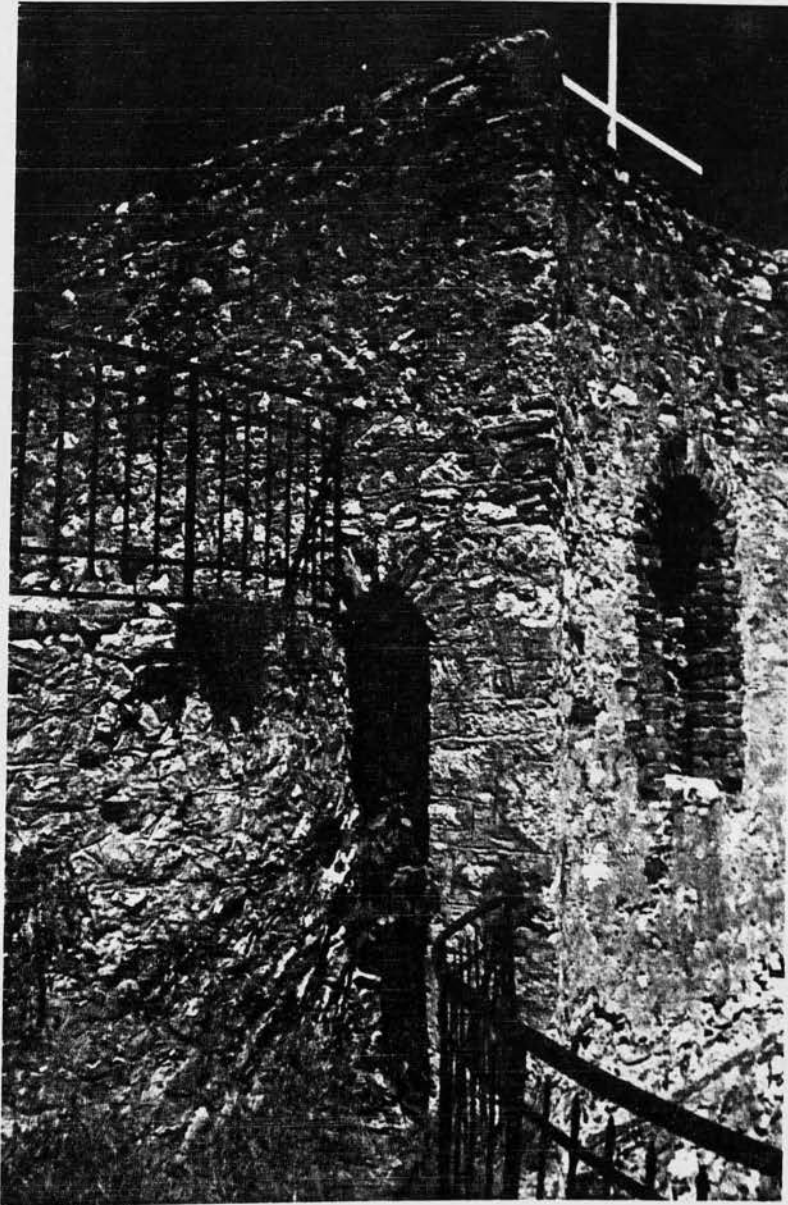
Εικόνα 3.36.: Η νότια πλευρά του χώρου της Μονής.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

Εικόνα 3.37.: Η βόρεια πλευρά του χώρου της Μονής.

Είναι αξιοσημείοτο ότι κανείς δεν γνωρίζει τίποτα για τα μαστάμια, τις παλιές υπόγειες αποθήκες, κανείς δεν έχει φτάσει στα ανεξερεύνητα βάθη τους. Σήμερα ο προμαχώνας έχει μετατραπεί σε αμπελώνα και ένα από τα στοιχεία του σε κελί Ασκητή. Ο χώρος της Μονής είναι το ψηλότερο σημείο του κάστρου εκεί πρέπει να ήταν και η ακρόπολη του. Ο χώρος αυτός σήμερα είναι ιδιόκτητος και ανυπολόγιστες είναι οι καταστροφές που έχει υποστεί το κάστρο κάτω από τις ανεξέλεγκτες επεμβάσεις των μοναχών. Δυστυχώς ο χώρος αυτός αν και είναι από τους πιο ενδιαφέροντες του κάστρου δεν καταφέραμε να το επισκεφτούμε σε όλα τα σημεία του. Οι δίοδοι που βρίσκονται μέσα στα τείχη, τα σημεία που σήμερα είναι τα κελιά των μοναχών, η δεξαμενή που ήταν κλειδωμένη και άλλοι χώροι ήταν απρόσιτοι, χωρίς να γνωρίζουμε το λόγο.

Εικόνα 3.38.: Λεπτομέρεια κάποιας διόδου μέσα στα τείχη.

Εικόνα 3.39.: “Ημεγάλη Ντάπια”. Ο ψηλότερος προμαχώνας του κάστρου χτισμένος πάνω στις παλιές αποθήκες.

Εικόνα 3.40.: Λεπτομέρεια του προμαχώνα. Σήμερα είναι αμπέλι και αδιόρθωτες είναι οι παρεμβάσεις που έχουν γίνει στα τείχη του.

Ο ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ –
ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΚΟΡΩΝΗΣ.

Βγαίνοντας από το Μοναστήρι αριστερά μας βρίσκεται ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Χαράλαμπου, και δίπλα του το νεκροταφείο της Κορώνης. Ο ναός χτίστηκε από τους Ενετούς, στο ίδιο κτίριο οι καθολικοί τιμούσαν τον Άγιο Ρωκ σε ανάμνηση θαύματος που λύτρωσε την πολιτεία από κάποιο λοιμό (ο Άγιος Χαράλαμπος τιμάται και γιορτάζεται στον ίδιο χώρο και για τον ίδιο λόγο).

Εικόνα 3.41.: Άποψη του ναού του Αγίου Χαράλαμπου.

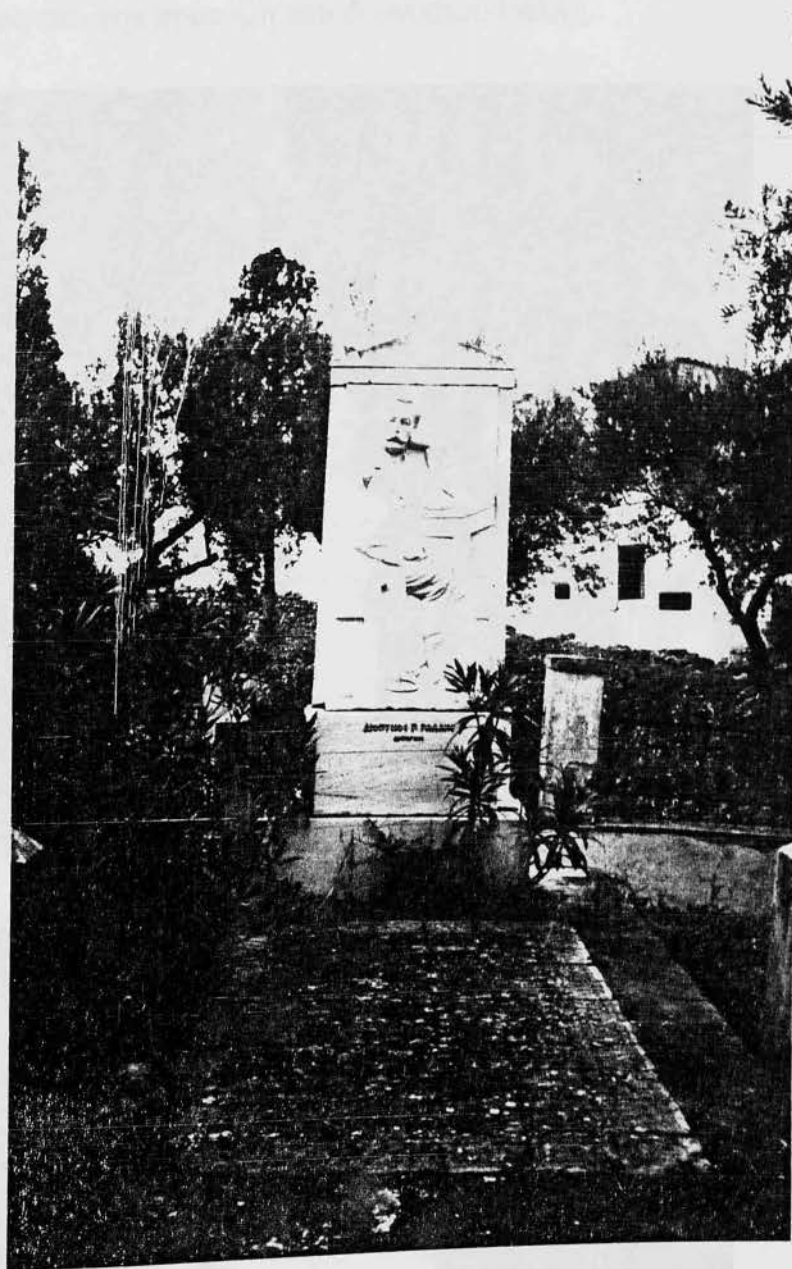
Η εντοιχισμένη μαρμαρίνη πλάκα του Φραγκίσκου Μοροζίνη (1689) – στον γυναικωνίτη του ναού δείχνει την τιμή των Βενετσιάνων στον Άγιο Ρωκ. Η χριστιανική εκκλησία λένε πως θεμελιώθηκε πάνω στον αρχαίο ναό του Δρύοπα γενάρχη των Δωριέων. Οι πρώτοι κάτοικοι της Κορώνης, οι Ασίναιοι, θεωρούσαν τους εαυτούς τους Δωριείς από την Φθιώτιδα ή την Μεγαρίδα. Οι παλιοί Κορωνάιοι όμως ήταν Αχαιοί μα φαίνεται να σεβάστηκαν ή να ανέχτηκαν το Δωρικό ιερό μέχρι τα χρόνια που μετατράπηκε στην χριστιανική εκκλησία του Αγίου Χαραλάμπου. Το καμπαναριό του ναού έχει κτιστεί στην βάση μιας Βενετσιάνικης Βίγλας που επί Τουρκοκρατίας είχε χρησιμοποιηθεί ως μιναρές.

Το νεκροταφείο της Κορώνης μικρό και επέρριτο, μπαίνοντας σε αυτό δεν νοιώθεις το ίδιο όπως θα ένιωθες σ' ένα σύγχρονο νεκροταφείο.

Εικόνα 3.42.: Άποψη του νεκροταφείου της Κορώνης.

Τίποτα γύρω δεν σου προκαλεί την πίκρα του πένθους, ακόμη και τα κυπαρίσσια ελάχιστα. Είναι περιτριγυρισμένο με ελιές και πεύκα, με μνήματα απλά, λατομημένα τα περισσότερα με λευκό μάρμαρο. Πολλοί και αξιόλογοι είναι οι παλαιοί τάφοι, μερικοί από αυτούς βρίσκονται εδώ από το 1890, αποτελούν πλέον μνημεία του κάστρου, είναι όλα από λευκό μάρμαρο, στολισμένα με σκαλιστούς σταυρούς, αφιδωτές βέργιες, προτομές, σκαλιστές πλάκες, σε προκαλούν να τους επεξεργαστείς.

Εικόνα 3.43.: Ο οικογενειακός τάφος των Ράλληδων – Η προτομή απεικονίζει τον

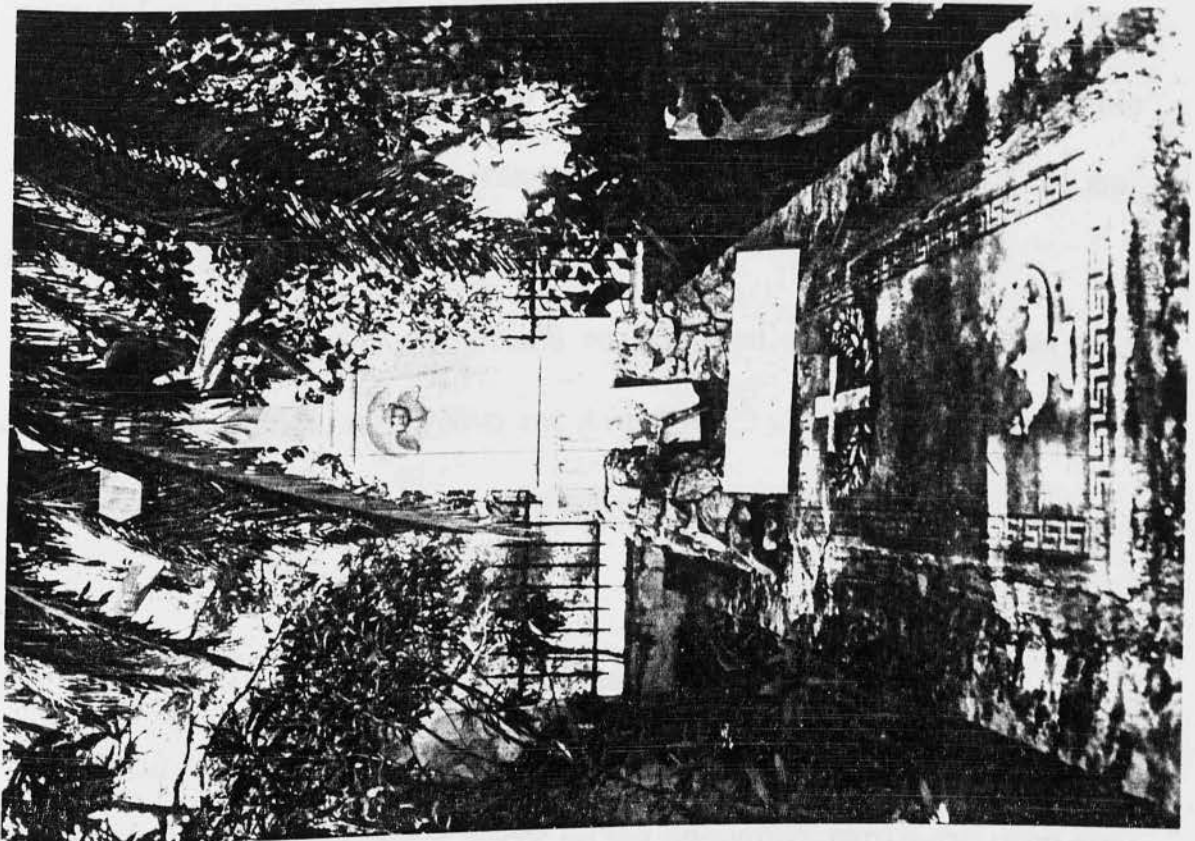
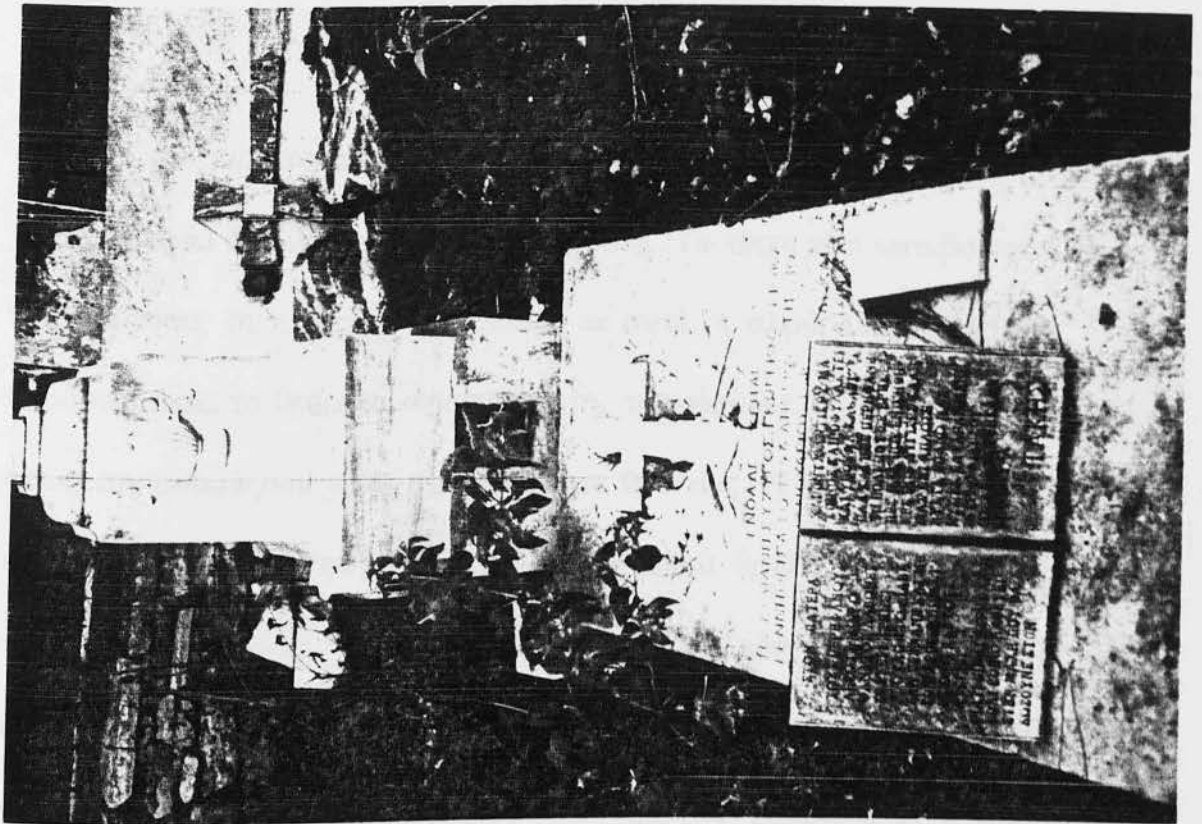
Διονύσιο Ράλλη.

Τα νεκροταφεία είναι χώροι αποκλειστικά παραδομένοι στην μεταθανάτου ανθρώπινη ανυπαρξία, σπάνια προσφέρουν αιχμές για να αιχμαλωτίσουν την συμπάθεια των ζωντανών.

Το φυσικό μοτίβο η συνύπαρξη παλιού και σύγχρονου, η υποβολή του τοπίου είναι αυτά που κάνουν το νεκροταφείο της Κορώνης μοναδικό. Ακριβώς απέναντι από το κοιμητήριο βλέπουμε τον πολυτελή τάφο των Ράλληδων (υπόγεια κρύπτη) πίσω από καγκελόφραχτο περίβολο με ελιές και στο κέντρο του την προτομή του Διονυσίου Ράλλη.

Εικόνα 3.44.: Σκαλιστός τάφος – Βιολέτας Σεπτεργίου.

Εικόνα 3.45.: Ο πάνω τάφος (Στυλιανή Γιόκα) με σκαλιστό πέτρινο χειρόγραφο και ο κάτω τάφος (Πηγή Αναγνωστοπούλου) πέτρα και μάρμαρο μαζί.

ΠΡΟΣΗΛΙΑΚΗ ΝΤΑΠΙΑ

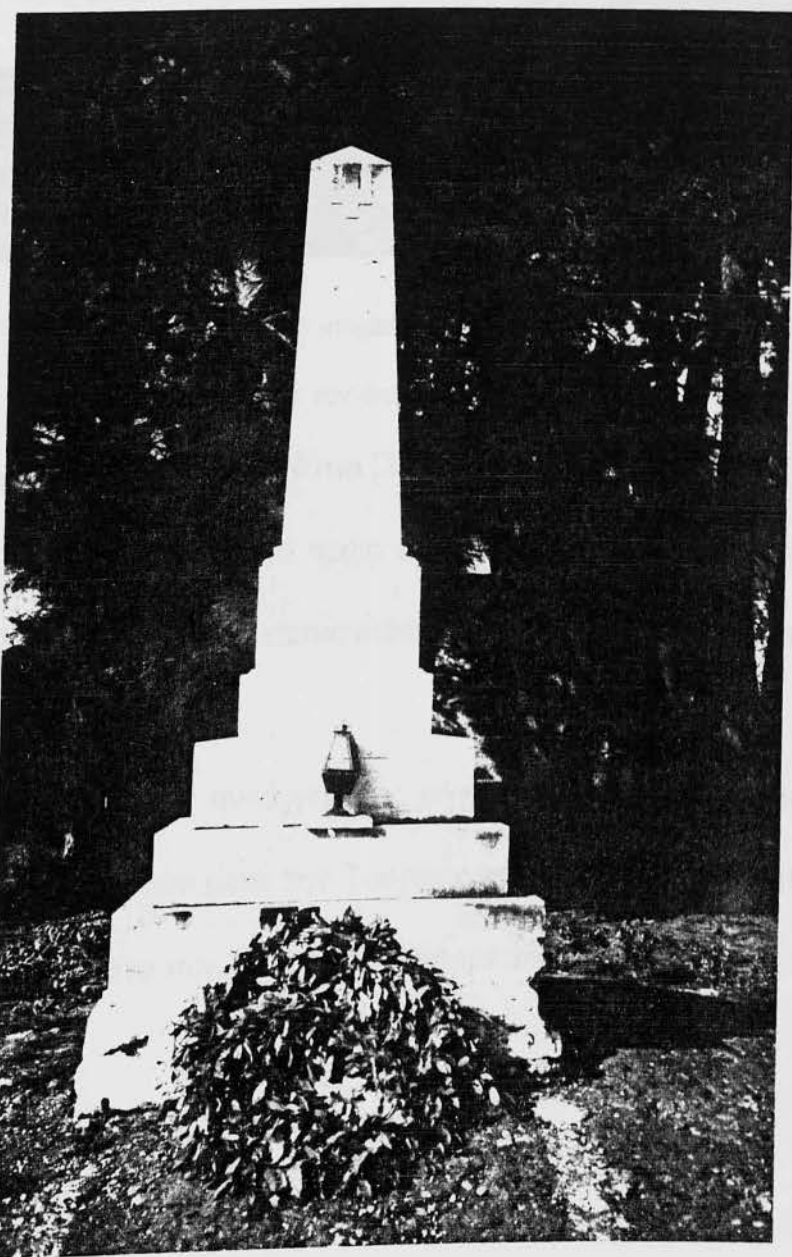
Κάτω αριστερά από το κοιμητήριο, στη νότια πλευρά του κάστρου ο χώρος ανοίγει δίνοντας την αίσθηση εξώστη. Τα τείχη εδώ κατεβαίνουν μέχρι την θάλασσα, τα κύματα σκάνε πάνω σε αυτά, η αλμύρα της θάλασσας έχει αποδυναμώσει τα θεόρατα αγκωνάρια της τειχοδομίας. Η προσηλιακή ντάπια όπως την ονομάζουν είναι συνδεδεμένη με θρύλους. Η φαντασία των ντόπιων έχει υφάνει τον πιο συγκλονιστικό Κορωναιϊκό θρύλο, απόηχο σαφώς της περασμένης ιστορίας, για την βασιλοπούλα Ωριά που κατέχει το κάστρο και περιμένει το βασιλόπουλο αλλά όταν κάποτε το κάστρο έπεσε στα χέρια κουρσάρων η Ωριά έπεσε από την προσηλιακή ντάπια στον γκρεμό να σκοτωθεί μα έγινε νεραϊδα και θρύλος. Την ίδια μέρα που σκοτώθηκε η Ωριά γύρισε λένε και το βασιλόπουλο και όταν έμαθε τι συνέβει έμεινε με το πλοίο του και κοιτούσε τη θάλασσα κλαίγοντας. Μετά από λίγο καιρό λένε πως πέθανε και αυτός.

Από τότε η προσηλιακή ντάπια του κάστρου είναι στοιχειωμένη. Και όπως λένε οι ντόπιοι κάθε χρόνο της Αναλήψεως κοντά στις κονταυγές οι ψαράδες που περνάνε από εκεί ακούνε φωνές.

ΤΟ ΡΕΣΑΛΤΟ

Δεξιά από το νεκροταφείο και δίπλα στον τάφο των Ράλληδων βρίσκεται ένας καγκελόφραχτος χώρος με μια μαρμάρινη στήλη στο μέσο του γεμάτο με ονόματα ηρώων που πλήρωσαν με το αίμα τους την αγάπη για την πατρίδα στην επανάσταση του 1821. Το λεγόμενο Ρεσάλτο ή ασάλτο σημαίνει την επίθεση που έκαναν οι Έλληνες για να πάρουν το κάστρο από τους

Τούρκους. Σ' αυτό το μέρος οι Τούρκοι γκρέμισαν το κατακρεουργημένο σώμα του Επισκόπου Κορώνης Γρηγορίου τον Ιούλιο του 1821 και τούτο τον γκρεμό ανέβηκαν 60 Κορωνάιοι στις 12 και 13 Φεβρουαρίου 1824 για να καταλάβουν το κάστρο. Παρά τον ηρωισμό τους οι Τούρκοι τους έσφαξαν όλους και το Ρεσάλτο απέτυχε. Το μνημείο αυτό υψώθηκε προς τιμήν τους για να θυμίζει στους νεώτερους την αυτοθυσία τους για την ελευθερία της πατρίδας.

Εικόνα 3.46.: Κοντινή άποψη μαρμάρινης στήλης προς τιμήν 60 Κορωναίων.

Εικόνα 3.47.: Μακρινό πλάνο στο μνημείο που υψώθηκε προς τιμήν των Κορωναίων που σκοτώθηκαν τον Φεβρουάριο του 1821.

Πηγαίνοντας προς τον Νότιο Πυλώνα του κάστρου διασχίζοντας μια δίοδο που ανοίγεται ανάμεσα στο ηρώο και στον ελαιώνα κατεστραμένη από παλιά η Ενετική πύλη έχει αντικατασταθεί από μια άθλια πόρτα σύγχρονης προχειρότητας.

Ο τοίχος στο σημείο αυτό γεμάτος ρήγματα φανερώνει κατασκευή σε περίοδο παρακμής, πιθανών μετά την Τουρκοκρατία. Το κλιμακοστάσιο με τα 54 σκαλοπάτια είναι έργο των τελευταίων μπαρμπάδων της Κορώνης.

Εικόνα 3.48.: Η προτομή και ο τάφος του Επισκόπου Κορώνης Γρηγορίου Μπίση.

Εικόνα 3.49.: Η έξοδος στο νότιο τμήμα του κάστρου.

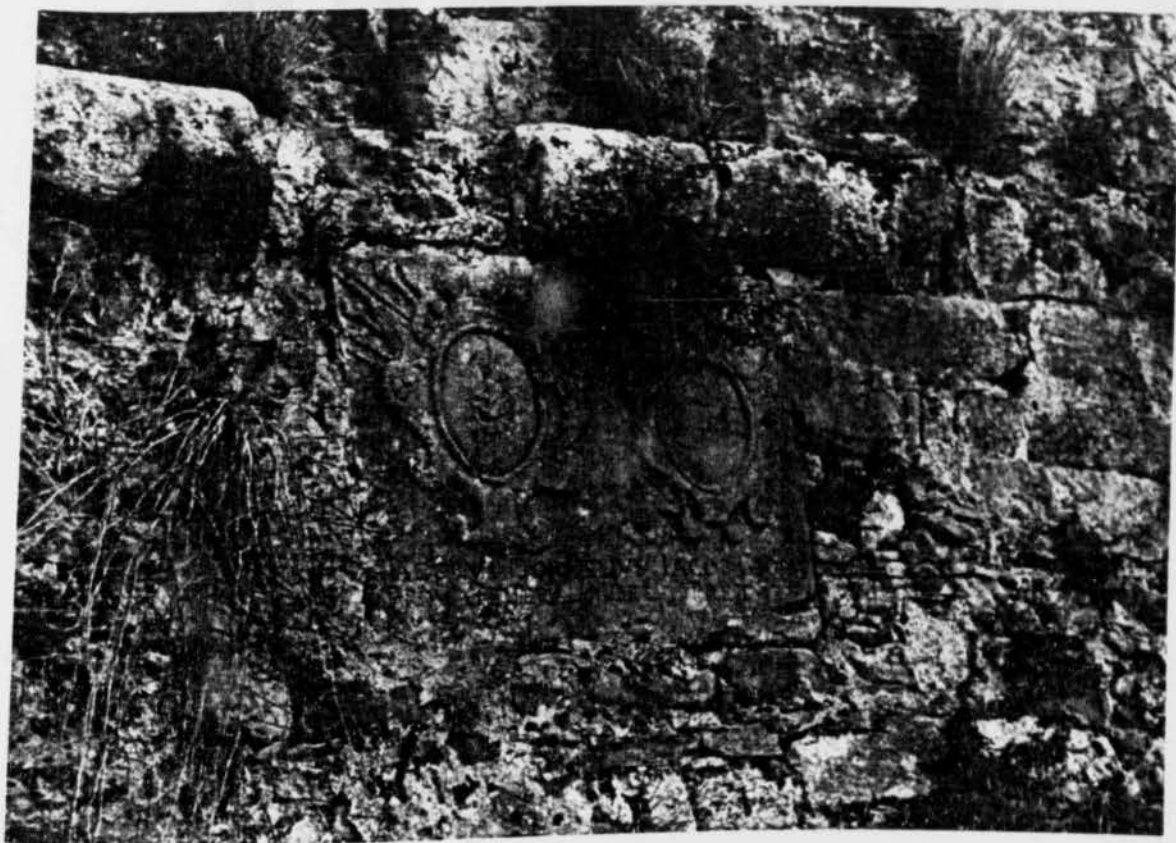
Στο εξωτερικό, πάνω από το κλιμακοστάσιο στο τείχος του κάστρου και σε ύψος περίπου 2 μέτρων, διακρίνουμε μια πλάκα με δυο Βενετσιάνικα οικόσημα και πάνω από αυτή υπάρχει εντοιχισμένος ένας σταυρός. Η πλάκα αναγράφει :

1690

JACOBUS CORNELIUS
PROV GENERAL MORE

JACOB GIORE
PREJOR

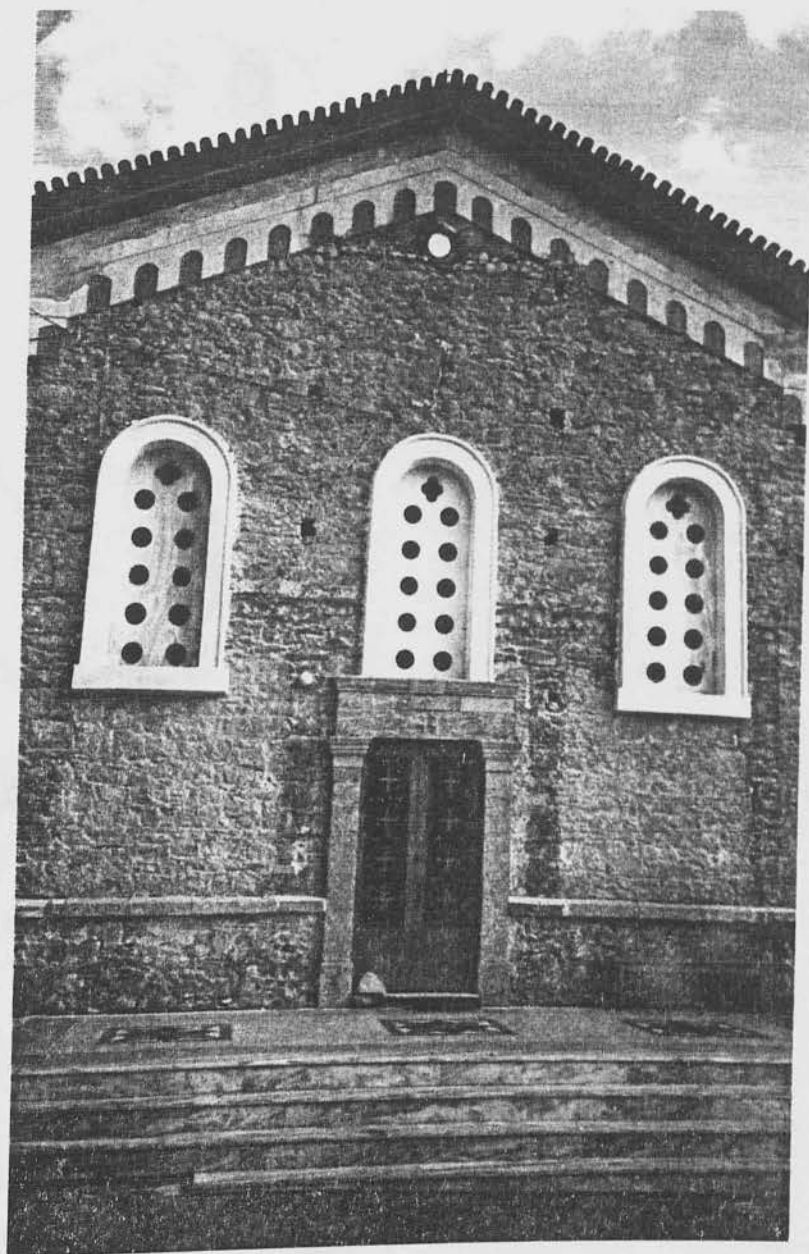
Προφανώς τα ονόματα ανήκουν σε φρούραρχους (Castellani) οι οποίοι διορίζονταν από την Ενετία, είτε μόνοι τους, είτε με δυο συμβούλους για να αποφασίζουν και να δημοσιεύουν διαταγές που είχαν ισχύ νόμου και επίσης φρόντιζαν να αποστέλλεται κάθε χρόνο στην Μητρόπολη ορισμένο ποσό από τα εισοδήματα της πόλης.

Εικόνα 3.50.: Βενετσιάνικα οικόσημα στο εξωτερικό του νότιου τείχους του κάστρου.

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΗΣΤΡΙΑΣ

Κατεβαίνοντας από τον νότιο Πυλώνα βγαίνουμε στο άλσος της Ελεήστριας εκεί βρίσκεται η Μητρόπολη της Κορώνης “η Παναγία η Ελεήστρια”. Σαν αρχιτεκτονική ο ναός της Ελεήστριας δεν έχει κάτι το ιδιαίτερο να δείξει. Πίσω από τον ναό είναι η είσοδος για το “παρεκκλήσι της εύρεσης” σ’ αυτό βρέθηκαν τα τρία γλυπτά.

Εικόνα 3.51.: Η πρόσοψη της εκκλησίας.

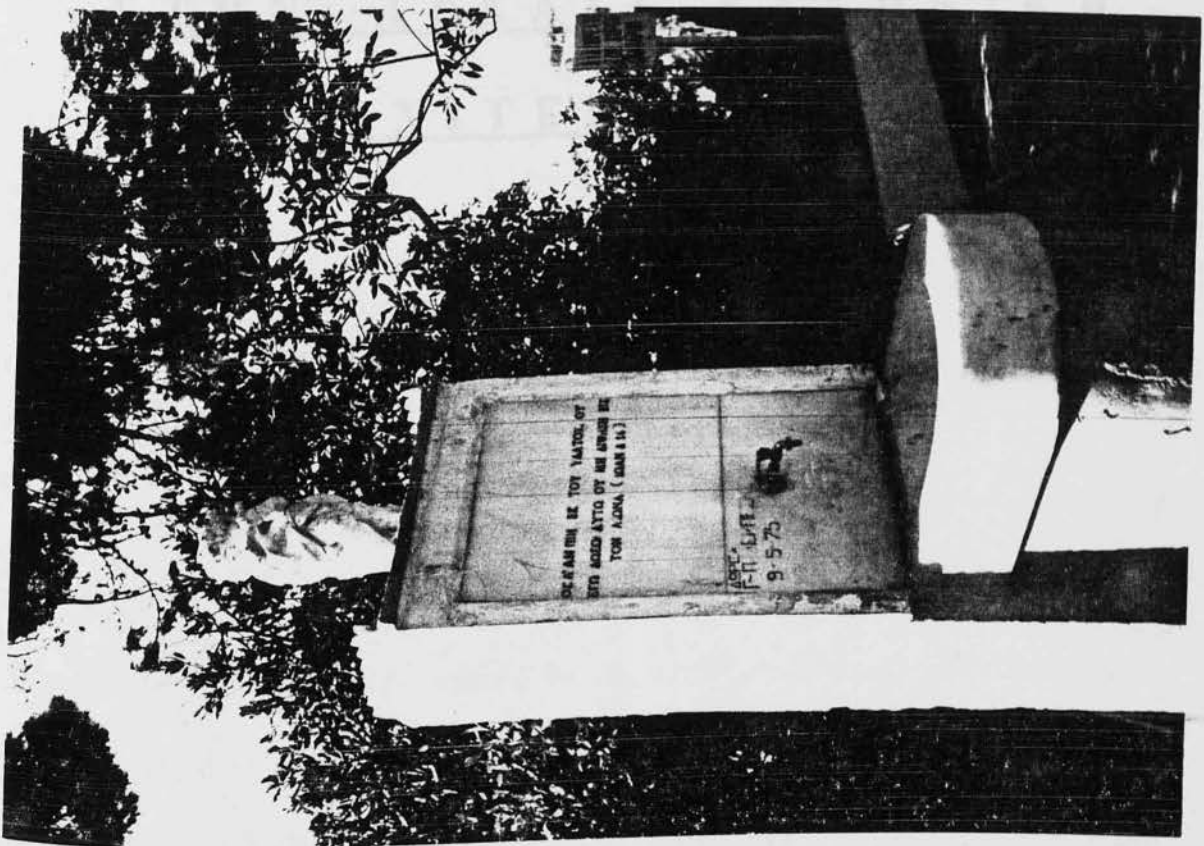
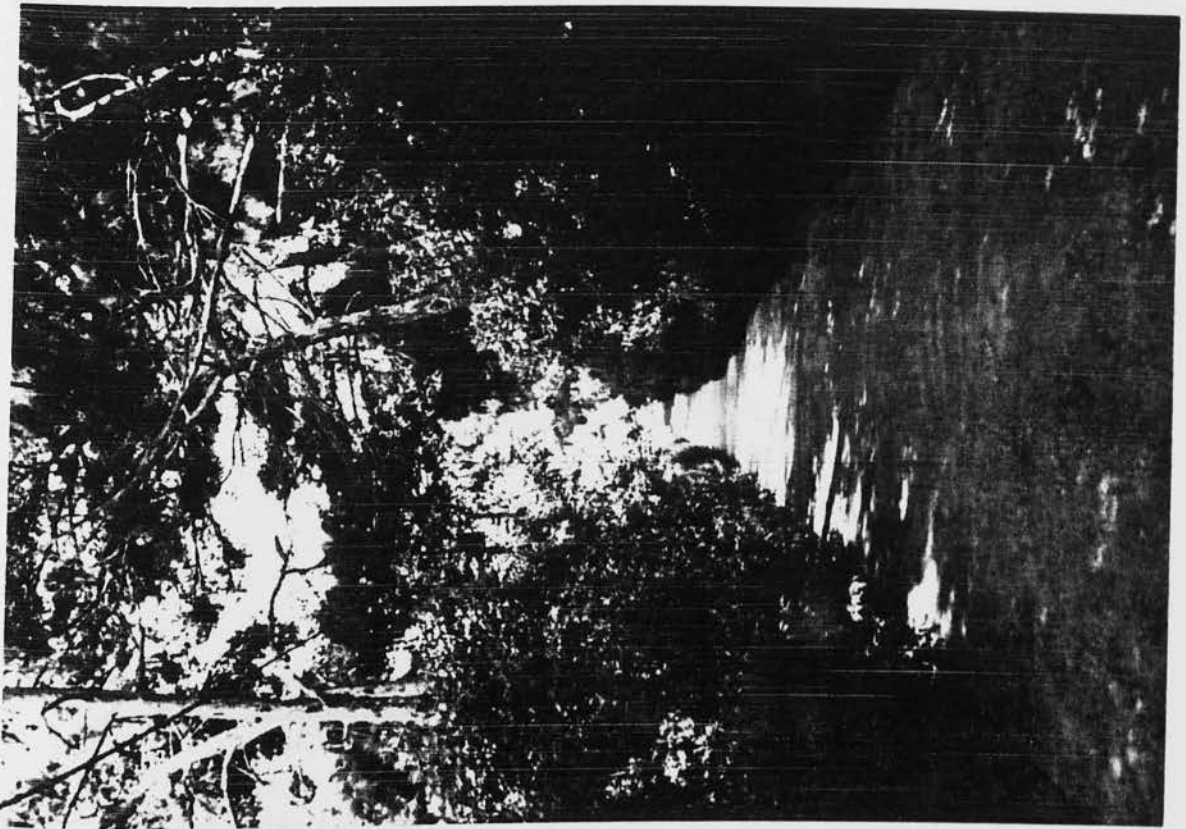
Η ελευθερία στο
Βραστό

Ζωanna Παπαδοπούλου

Στις 21 Ιανουαρίου 1897 βρέθηκε το πρώτο αγαματάκι που παρουσίαζε τον εσταυρωμένο, την άλλη μέρα βρέθηκε η Παναγία που κρατάει το Χριστό και στις 23 Ιανουαρίου βρέθηκε και το τρίτο αγαματάκι που λέγεται ότι είναι ο Ευαγγελιστής Λουκάς. Από τα τάματα και τα χρήματα και τα χρυσαφικά που αφιέρωσε ο κόσμος, χτίστηκε μέσα σε τρία χρόνια. Ο σημερινός ναός, ο οποίος εγκαινιάστηκε στις 26 Δεκεμβρίου του 1900.

Τα δυο πρώτα αγαματάκια είναι φτιαγμένα όπως φαίνεται από καθαρή κηρομαστίχη ενώ το τρίτο του Ευαγγελιστή Λουκά είναι αργιλώδης φαγεντιανή. Άλλοι λένε πως τα γλυπτά βρέθηκαν ολόκληρα μέσα στη σχισμή των βράχων κάτω στα τείχη του κάστρου και καταστράφηκαν από τους πιστούς που έπαιρναν κομμάτια τους για να κάνουν φυλαχτά. Άλλοι δε λένε πως βρέθηκαν σπασμένα, κανείς δεν ξέρει τι να πιστέψει. Σήμερα τα δυο από αυτά έχουν τοποθετηθεί μαζί σ' ένα εικόνισμα (της Παναγίας και του Εσταυρωμένου), και το τρίτο μόνο του σε άλλη θήκη (του Ευαγγελιστή Λουκά), φυλλάσσονται στον ναό της Ελεήστριας και θεωρούνται θαυματουργά. Υποθέτουμε πως και τα τρία γλυπτά έχουν παλαιοχριστιανική καταγωγή (5^{ος} – 6^{ος} αιώνας) είναι όμως εντελώς άγνωστες οι συνθήκες προέλευσης και καταγωγής τους.

Μαζί με την ανέγερση του ναού της Ελεήστριας όλη η βραχώδη πλαγιά κατά μήκος της νότιας πλευράς του κάστρου και κοντά στα θεμέλια του μετετράπηκε σε μια θαυμάσια πλατεία. Κοντά στον ναό της Ελεήστριας βρίσκονται σήμερα οι προτομές δυο άξιων ιεραρχών: τον εθνομάρτυρα Επίσκοπο Κορώνης Γρηγορίου Μπίστη και του Σεπτού Μητροπολίτη Μεσσηνίας και Κορώνης Χρυσοστόμου Δασκαλάκη.

Εικόνα 3.52.: Απόψεις από την πλατεία που ο Κοινοτάρχης Ηλίας Πολίτης μετέβαλε σε ασύλιο. Πάνω φαίνεται η δεντροστοιχία της εισόδου της Ελεήστριας. Κάτω βρύση στο προαύλιο του ναού της Ελεήστριας.

Τ Ρ Ο Π Ο Σ Δ Ο Μ Η Σ Η Σ Τ Ω Ν
Κ Α Σ Τ Ρ Ω Ν
Σ Τ Η Ν Α Ρ Χ Α Ι Α Ε Λ Λ Η Ν Ι Κ Η
Α Ρ Χ Ι Τ Ε Κ Τ Ο Ν Ι Κ Η

ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΛΙΘΩΝ

Ανάλογα τη θέση την οποία θα καταλάμβανε στο οικοδόμημα ο κάθε λίθος, έπαιρνε από το λατομείο το σχήμα και τις απαραίτητες διαστάσεις. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι προκειμένου για μάρμαρο κατά την εξόρυξη, λαμβάνονταν υπόψη, ότι οι στρώσεις του λίθου θα τοποθετηθούν όρθια για τους ορθοστάτες ή για τους οριζόντια στηριζόμενους σε άλλες κατά οριζόντια έννοια. Στην περίπτωση των επιστηλίων μεγάλων ανοιγμάτων ή κατακόρυφους στύλους ο κάθε λίθος μεταφερόταν χονδρικώς ελεγμένος στο εργοτάξιο, στο οποίο υποβαλλόταν σε δυο στάδια επεξεργασίας. Στο πρώτο στάδιο με την βοήθεια λιθουργικών εργαλείων γινόταν λάξευση των ανωμάτων επιφανειών, για να λάβει ο λίθος τελικό σχήμα με τις απαραίτητες τελικές διαστάσεις και επιφάνειες. Το δεύτερο, και τελικό στάδιο εργασίας, γίνεται αφού τοποθετηθεί ο λίθος. Αφαιρείται η ανενεργή κατακόρυφη επιφάνεια. Με την τελική λάξευση ακολουθεί η λείανση και ομαλοποίηση με την βοήθεια νερού και άμμου με την τριβή.

ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΛΙΘΩΝ

Μεταξύ των δυο παραπάνω σταδίων εργασίας μεσολαμβάνει η τοποθέτηση των λίθων, την οποία οι αρχαίοι ονόμαζαν «θέσιν» ή και «σύνθεσιν». Συνίσταται η τοποθέτηση : α) στην ανύψωση των λίθων στη θέση που θα μπουν, β) στη δοκιμαστική πλησίαση των λίθων μεταξύ τους, προσέχοντας μη σπάσουν οι ακμές και οι γωνίες, γ) το σημάδεμα των γομφών και των συνδέσμων, δ) στην απομάκρυνση των λίθων προς λάξευση των σημαδεμένων γομφών και συνδέσμων, ε) στην πλησίαση των λίθων και

τοποθέτηση των γομφών και συνδέσμων, ενώ ακολουθούσε γέμισμα με μόλυβδο, στ) στην επεξεργασία των άνω και κάτω επιφανειών κάθε στρώσης για απόλυτη ευθυγράμμιση, οριζοντίωση και επιπεδοποίηση των εδρών, των λίθων της μιας σειράς με τις έδρες της επόμενης.

ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΙΧΟΔΟΜΗΣ

Υπάρχουν δυο συστήματα α) το λέσβιον σύστημα β) το πολυγωνικό σύστημα.

Στο σύστημα αυτό οι λίθοι έχουν συνήθως αριθμό πλευρών, μεγαλύτερο των τεσσάρων. Τα πολυγωνικά τείχη παρέχουν γενικώς την εντύπωση ενός πολύπλοκου δικτύου αρμών.

Πλην ολίγων εξαιρέσεων, η εξωτερική επιφάνεια των λίθων του πολυγωνικού συστήματος παρουσιάζεται ανώμαλη. Οι λίθοι παρουσιάζονται με τη φυσική έκφραση της υφής τους και αρμούς σχεδόν αφανείς. Η ανωτέρω περιγραφική μορφή του πολυγωνικού συστήματος, εφαρμόστηκε καθ' όλο τον 5^ο αιώνα π.Χ. από τις αρχές του οποίου το πολυγωνικό σύστημα άρχισε να υποκαθιστά το εώς τότε εφαρμοσμένου λεσβίου.

Όπως του λεσβίου, έτσι και του πολυγωνικού, έχουμε μεταγενέστερες απομιμήσεις, ήδη από τον 4^ο π.Χ. αιώνα. Διακρίνονται δε οι απομιμήσεις αυτές από τα εξής χαρακτηριστικά στοιχεία: α) στην εμφάνιση των αρμών των λίθων, οι οποίοι λαξευμένοι σχολαστικά και εισχωρούμενοι σε σχήμα V κατά 5 εκ. μέσα από τις εξωτερικές επιφάνειες των λίθων, β) για την κανονικότερη λάξευση των λίθων δημιουργούνται κοντά και πυκνά κατακόρυφα λαξεύματα τα οποία αποδίδουν στο πολυγωνικό σύστημα καινούργιο χαρακτήρα.

Από το τέλος του 4^{ου} π.Χ. αιώνα και κατά την ελληνιστική εποχή παρατηρείται μια τάση προς τοποθέτηση των λίθων του πολυγωνικού συστήματος κατά περίπου οριζόντιες στρώσεις, οπότε προκύπτει σύστημα κυμαινόμενου μεταξύ πολυγωνικού και ορθογωνικού. Το γνήσιο πολυγωνικό σύστημα εφαρμόστηκε κατά τον 5^ο π.Χ. αιώνα στη νότια Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Λίγα μόνο παραδείγματα του υπάρχουν στη Θεσσαλία, Μακεδονία, τα νησιά και την Μ.Ασία. Στη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο εξακολούθησε να εφαρμόζεται και όταν η Βόρεια Ελλάδα στράφηκε προς το τετράπλευρο σύστημα, γ) το τραπεζιόσχημο σύστημα, δ) το ορθογώνιο σύστημα, ε) τειχοδομία δια λογάδων λίθων.

Στα μέχρι τώρα εξετασθέντα συστήματα τειχοδομίας οι λίθοι συνετίθεντο κατά ένα ορισμένο κανόνα, οι δε κατακόρυφες επιφάνειες αυτών δέχονταν άλλοτε μικρή και άλλοτε μεγαλύτερη επεξεργασία, οι αρμοί τους όμως ήταν πάντοτε επεξεργασμένοι.

Κατασκευάζονταν γι' αυτό και τείχη από τυχαίους λίθους, χωρίς δηλαδή, ορισμένο σχήμα και χωρίς καμία επεξεργασία της επιφάνειας και των αρμών τους. Τα τείχη αυτά ήταν όμοια, δηλαδή προς τη σημερινή ξηρολιθία ή το ξηροτράχηλο. Αυτά τα τείχη λέγονταν από τους αρχαίους «λογάδιν», οι δε λίθοι που τα αποτελούσαν λέγονταν «λίθοι λογάδες». Αναφορά σε αυτά τα τείχη κάνει ο Θουκυδίδης και ο Πausanias. Τα τείχη αυτά αποτελούνταν από μικρούς τείχους. Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε σε όλες τις εποχές, και μπορεί να θεωρηθεί σαν απόγονος του λεγόμενου Κυκλώπειου, το οποίο ήταν προϊστορικό σύστημα που χτιζόταν από πολύ μεγάλους λίθους, μη λαξευμένους ούτε κατά την εξωτερική τους επιφάνεια, ούτε κατά τους αρμούς.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΠΥΡΟΒΟΛΩΝ ΟΠΛΩΝ ΣΤΗΝ

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Η τεχνολογία, τόσο των επιθετικών όσο και των αμυντικών όπλων, παραμένει στις μεγάλες της γραμμές αμετάβλητη από την αρχαιότητα μέχρι τον 14^ο αιώνα. Τα τόξα, οι αρμπαλέτες, τα ξίφη καθώς και οι πολιορκητικές μηχανές, καταπέλτες, χελώνες κ.λ.π. συναντιόνται με μερικές μόνο βελτιώσεις, από την κλασική και τη Ρωμαϊκή εποχή μέχρι το Βυζάντιο και τον Ευρωπαϊκό Μεσαίωνα. Έτσι, η γενική μορφολογία των κάστρων και των φρουρίων μέχρι την εποχή αυτή μένει ουσιαστικά αμετάβλητη. Η ανακάλυψη της πυρίτιδας και η γενίκευση των πυροβόλων όπλων, κατά τον δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα, θα δημιουργήσουν μια νέα πολεμική τεχνολογία, η οποία θα επιφέρει επαναστατικές εξελίξεις στην πολεμική τέχνη. Η ανακάλυψη όμως κάθε νέου όπλου καθιστά αναγκαία την έρευνα για τον τρόπο αναχαίτισης του από τον αμυνόμενο. Έτσι, η καταστρεπτικότητα των όπλων αυτών θα δημιουργήσει τα κίνητρα για την ραγδαία εξέλιξη αμυντικών διατάξεων που να μπορούν να αντιταχθούν σ' αυτά και να τα αναχαιτίσουν.

Η περίοδος αυτή των μεγάλων εξελίξεων της οχυρωματικής τέχνης συμπίπτει με την δυσχερέστερη πολιτική κατάσταση που γνώρισε η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα, άμεσα συνδεδεμένη με την εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Παρ' όλο ότι η οχύρωση ήταν οργανωμένη μόνο για την αντιμετώπιση των παραδοσιακών όπλων, μετά από ορισμένες πρόχειρες μετατροπές, αποδεικνύεται ικανή να αντιπαραταχθεί στη γενικευμένη πλέον χρήση των πυροβόλων και ταυτόχρονα στις αλλεπάλληλες επιθέσεις των πολυάριθμων

στρατευμάτων των Οθωμανών. Με το οξυδερκές πνεύμα που τον χαρακτήριζε, ο Pierre d' Aubusson, Μεγάλος Μάγιστρος κατά την ταραγμένη αυτή περίοδο, παρατηρώντας τις τεράστιες καταστροφές που προκάλεσαν τα πυροβόλα στην οχύρωση, αντιλαμβάνεται ότι πλέον η μόνη δυνατότητα επιβίωσης της πόλης συνίσταται στην μετατροπή και βελτίωση του οχυρωματικού συστήματος, ώστε να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τα νέα αυτά όπλα. Εξαιρετικά μορφωμένος άνθρωπος και γνώστης των νέων θεωριών της πολεμικής τέχνης, αφιερώνει το υπόλοιπο της ζωής του στην εκτέλεση εκτεταμένων έργων που συνεχίζονται επί 40 χρόνια από τους διαδόχους του Emery d' Amboise, Fabrizio del Carretto και Philippe Villers de l' Ile Adam.

Η εξέταση των νέων οχυρωματικών διατάξεων με τις οποίες αντιμετωπίζονται ένα προς ένα τα νέα δεδομένα που προκύπτουν από την χρήση της πυρίτιδας κατά την περίοδο αυτή, θα αποτελέσει και το αντικείμενο αυτής της εργασίας.

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΠΟΥ

ΠΡΟΕΚΥΨΑΝ ΑΠΟ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΥΡΙΤΙΔΑΣ.

Κατά την μεγάλη εκστρατεία του Καρόλου του Η' της Γαλλίας στην Ιταλία, η αλληλοδιαδοχή των πτώσεων οχυρών που μέχρι τότε θεωρούνταν ισχυρότατα, υπήρξε η πρώτη σημαντικότερη συνέπεια της τελειοποίησης και της γενίκευσης της χρήσης των κανονιών. Η αναχαίτιση ενός τέτοιου κινδύνου, δημιούργησε μια νέα προβληματική που απασχόλησε τους διασημότερους μηχανικούς της εποχής και είχε επίκεντρο την Ιταλία. Η χώρα αυτή, λόγω της κοινωνικοπολιτικής της κατάστασης με συνδυασμό με τους πολυάριθμους

στρατούς που διέθεταν οι γείτονες της, υπέστη τις μεγαλύτερες ζημιές από τη νέα αυτή κατάσταση.

Διάσημες προσωπικότητες της Ιταλικής Αναγέννησης, όπως ο Leonardo da Vinci, ο Μιχαήλ Άγγελος, ο Βιτρούβιος και ο Niccolo Machiaveli, χρησιμοποιούσαν τις πολύπλευρες γνώσεις τους για την έρευνα και την εξεύρεση κατασκευών που θα μπορούσαν να αντεπεξέλθουν στην καταστρεπτικότητα των νέων όπλων. Βασική φροντίδα των επιστημόνων αυτών ήταν να προσαρμόσουν τις υπάρχουσες οχυρώσεις στα νέα αυτά δεδομένα. Αργότερα, κατά τα τελευταία χρόνια του 15^{ου} αιώνα και το πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα παρουσιάζεται μεγαλύτερη εξειδίκευση στη μελέτη των έργων αυτών και την θέση των «πανεπιστημόνων» παίρνουν πιο ειδικοί μηχανικοί της οχυρωματικής τέχνης. Ο Giuliano da Sangalo (1443-1516), ο Antonio da Sangalo (1453-1534), ο Giorgio Martini, ο Giovanni Batista Alberti, ο Michele Sanmicheli (1484-1559) και άλλοι, ασχολούνται διεξοδικά με τις νέες αυτές θεωρίες, τις οποίες έχουν και την ευκαιρία να εφαρμόσουν όχι μόνο σε πολλές Ιταλικές πόλεις, αλλά και σε Ιταλικές κτήσεις έξω από την Ιταλική Χερσόνησο.

Παράλληλα το ρεύμα αυτό κερδίζει και άλλες χώρες. Στην Ισπανία, ο Φίλιππος ο Β' αναθέτει το 1503 στον αρχιτέκτονα του Escorial, Juan de Herrera την ίδρυση της Ακαδημίας Μαθηματικών και Οχυρωματικής στη Μαδρίτη, απ' όπου αποφοιτούν μηχανικοί της ειδικής πλέον αυτής επιστήμης. Ο Albrecht Durer στη Γερμανία, έντονα επηρεασμένος από την Ιταλική Αναγέννηση, είναι ένας από τους τελευταίους που ασχολείται με τη μεταβατική μορφή οχυρώσεων.

κατά πολύ μεγαλύτερες μονάδες πυροβολικού του εισβολέα. Συχνά μάλιστα στις περιπτώσεις αυτές, τα κανόνια τοποθετούνταν στις παλιές επάλξεις του στηθαίου του τείχους χωρίς καμία μεταβολή. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του φρουρίου της Μυτιλήνης όπου η νότια και η ανατολική πλευρά, που είναι απόκρημνες, δεν ακολουθούν την εξέλιξη των υπολοίπων τμημάτων κατά πολύ πιο ευπρόσιτο. Πολλά κάστρα δεν υπέστησαν στο σύνολο τους τέτοιες εξελίξεις λόγω του απόκρημνου της θέσης τους, παρόλο ότι υπήρξαν μάχιμα κατά τις περιόδους αυτές. Πολλά τέτοια παραδείγματα συναντούμε στην ορεινή Πελοπόννησο (Καρύταινα, Χλεμούτσι, Λάρισα, Ακροκόρινθος κ.λ.π.). Γενικά, για την εγκατάσταση των Μεσαιωνικών κάστρων προτιμούνται υψώματα κατά το δυνατό απόκρημνα και βραχώδη, ενώ οι μεταγενέστερες οχυρώσεις αναπτύσσονται σε πεδινά και ελεύθερα εδάφη.

Τα θαλασσινά τμήματα των οχυρών ακολούθησαν και αυτά μια εντελώς διαφορετική εξέλιξη. Η έδραση των κανονιών του εισβολέα στα καταστρώματα των πλοίων, που ήταν σε διαρκεί κίνηση εξαιτίας έστω και του πιο μικρού κυματισμού, είχε σαν αποτέλεσμα την αδυναμία ευστοχίας. Στο μειονέκτημα αυτό ο αμυνόμενος αντέτασσε όχι μόνο το πλεονέκτημα του σταθερού εδάφους και της ακρίβειας βολής, αλλά και αυτό της υψομετρικής διαφοράς. Οι ψηλοί πύργοι που ορθώνονταν στις εισόδους των λιμανιών αύξαιναν με το ύψος τους, τόσο το βεληνεκές των κανονιών τους, ώστε αυτός που θα έκανε την επίθεση θα αναγκαζόταν να διασχίσει μια μεγάλη ζώνη, χωρίς να μπορεί να ανταποδώσει τα πυρά. Οι εξαιρετικά άνισοι όροι που προέκυπταν από αυτούς τους δυο παράγοντες δεν καταστούσαν αναγκαία καμία ειδική ενίσχυση των παραθαλάσσιων τειχών. Χαρακτηριστικό

παράδειγμα παρουσιάζει η Ρόδος όπου τα τείχη του λιμανιού διατηρούν κατά τις αρχές του 15^{ου} αιώνα περίπου την μορφή που είχαν έναν αιώνα νωρίτερα. Παρόμοιο φαινόμενο παρατηρείται και σε πολύ πιο εξελιγμένες οχυρώσεις. Στη Μεθώνη για παράδειγμα, ενώ το χερσαίο τμήμα της Ενετικής οχύρωσης είναι διαμορφωμένο με *Fronte Bastionato*, το παραθαλάσσιο τείχος, καθώς και αυτό του λιμανιού, ανταποκρίνονται σε παλαιότερη αντίληψη οχύρωσης.

Έτσι, οι μεταβολές που γίνονται κατά την περίοδο αυτή στις οχυρώσεις για την αντιμετώπιση των πυροβόλων, αφορούν τα χερσαία και τα πεδινά τμήματα, τις περιοχές δηλαδή όπου οι επιχειρήσεις του πυροβολικού είναι άνετες και μπορούν να αποδώσουν όλη την μαχητική τους ικανότητα. Οι περιπτώσεις που θα αναπτύξουμε παρακάτω, ειδικά για τις οχυρώσεις της Ρόδου, αφορούν μόνο το χερσαίο τμήμα, δηλαδή από την περιοχή του Καστέλου στα δυτικά, μέχρι το ανατολικό άκρο της χερσαίας οχύρωσης, τον προμαχώνα του *Carretto*.

Θα πρέπει ακόμα να επισημάνουμε, ότι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ακολουθούνται πιστά οι ιδανικές χαράξεις στο σύνολο της οχύρωσης. Η απόλυτη εφαρμογή ενός τέτοιου συστήματος, θα προϋπόθετε την τοποθέτηση του οχυρού σε μια πεδινή και χερσαία θέση, καθώς και τη δημιουργία του οικισμού εκ των υστέρων, έτσι ώστε να περικλείεται από αυτό. Στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων, η οχύρωση οφείλει να προσαρμοστεί στην τοπική διαμόρφωση του εδάφους και στο σχήμα του υπάρχοντος οικισμού. Έτσι π.χ. ενώ η Σπιναλόγκα είναι οχυρωμένη με *Fronte Bastionato*, στο νότιο άκρο της συναντούμε ειδικό οχυρωματικό έργο, την *mezzaluna*, που αποτελείται από κυκλικό πύργο με εξαιρετικά παχύ τείχος και περιμετρικές

κανονιοθυρίδες. Την κατασκευή του οχυρωματικού αυτού έργου επέβαλε η γειτονική χερσόνησος της Σπιναλόγκας, που παρουσίαζε μεγάλες πιθανότητες ενδεχόμενης εισβολής. Μια άλλη mezzaluna υπάρχει και στο βόρειο άκρο του νησιού για να προστατεύει την είσοδο του λιμανιού της Ελούντας. Ακόμα, στο Ηράκλειο, όπου η οχύρωση του χερσαίου τμήματος ακολουθεί με πιστότητα την ιδανική χάραξη, στην ανατολική πλευρά, ο λόφος του Αγίου Δημητρίου επέβαλε την ανδίπλωση του τείχους και τον σχηματισμό μιας δυσμενούς εσωτερικής γωνίας. Η μειονεκτική αυτή κατάσταση αντιμετωπίστηκε με την κατασκευή ειδικής διάταξης για την κάλυψη των παρακείμενων cortine, με orechionne και χαμηλή πλατεία, της Piattaforma Rovechia.

Τέλος, ένας βασικός παράγοντας για την εξέλιξη των οχυρώσεων προς αυτήν την κατεύθυνση, υπήρξε και η γεωγραφική θέση τους, ή και καθόλου από τα νέα ρεύματα της οχυρωματικής τέχνης. Χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η Κωνσταντινούπολη, όπου η οχύρωση διατήρησε τον καθαρά Βυζαντινό της χαρακτήρα, όχι μόνο κατά την διάρκεια των μεγάλων μετερρυθμίσεων του 16^{ου} αιώνα, αλλά και κατά τους επόμενους αιώνες. Ο Μωάμεθ ο Β' χρησιμοποιεί κατά το 1453 κανόνια που του προμηθεύονται χυτήρια της Αδριανούπολης, μεγάλης ισχύος, άγνωστης ακόμα και για την εποχή. Η οικονομική κατάσταση όμως του Βυζαντίου και κατόπιν η ασφυκτική πίεση του πολιορκητή, καταστούν ανεφάρμοστη οποιαδήποτε ιδέα μετατροπής της οχύρωσης. Αλλά και μετά την άλωση, η Κωνσταντινούπολη στην καρδιά της απέραντης και πανίσχυρης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μη αντιμετωπίζοντας καμία ενδεχόμενη απειλή, δεν είναι αναγκασμένη να εκσυγχρονίσει τις οχυρώσεις της. Αντίθετα τα προχωρημένα και τελευταία

άλλωστε προπύργια της Δύσης, όπως τα οχυρά της Κρήτης και της Ρόδου, είναι αναγκασμένα να διαθέτουν τα πλέον σύγχρονα και τα αποτελεσματικά οχυρωματικά συστήματα, για να αντισταθούν στην τεράστια δύναμη κρούσης και στον επεκτατισμό του Οθωμανικού κόσμου.

ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΩΝ

ΜΟΡΦΩΝ ΟΧΥΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ FRONTE BASTIONATO.

Θα επιχειρήσουμε εδώ να εντοπίσουμε τις οχυρωματικές διατάξεις που αντιστοιχούν σε αμυντικά μεταγενέστερα έργα, δεδομένου ότι και τα μεν και τα δε, λειτούργησαν κάτω από τα ίδια τεχνολογικά δεδομένα επίθεσης. Σαν συγκριτικός όρος θα χρησιμοποιηθούν οι οχυρώσεις του Ηρακλείου, εφ' όσον η κατασκευή τους ακολουθεί χρονολογικά αυτή τις τελευταίας περιόδου της Μεθώνης, αλλά και γιατί αποτελούν ένα άρτιο και χαρακτηριστικό οχυρωματικό σύστημα του 16^{ου} αιώνα, που λειτούργησε και αυτό στον ίδιο γεωγραφικό χώρο και κάτω από ανάλογες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες. Ορισμένες συγκρίσεις θα γίνουν επίσης με τα στοιχεία που δίνει ο G. Cataneo στο θεωρητικό του έργο περί των οχυρώσεων Ragionamento del Fabricare le Fortezze.

Πρέπει όμως, οπωσδήποτε να αναφέρουμε ότι κατά την μεταβατική αυτή περίοδο, οι λύσεις που δίνονται στα διάφορα προβλήματα έχουν χαρακτήρα πειραματικό και αβέβαιο. Δεν υπάρχουν παραδεδεγμένα πρότυπα που να μπορούν να εφαρμοστούν στις εκάστοτε περιπτώσεις και οι λύσεις που δίνονται στο ίδιο πρόβλημα είναι όχι μόνο διαφορετικές αλλά και συχνά αντιφατικές. Στη Ρόδο π.χ. τα προτειχίσματα θεωρούνται περισσότερο

επικίνδυνα παρά χρήσιμα και βαθμιαία η χρήση τους εγκαταλείπεται. Στη Μυτιλήνη αντιθέτως οι ημικυκλικοί πύργοι του προτειχίσματος ενισχύονται και κατασκευάζονται κανονιοθυρίδες, αποτελώντας έτσι την πρώτη γραμμή άμυνας που περιέχει και την μεγαλύτερη δύναμη πυροβολικού. Έτσι οι παρακάτω περιπτώσεις αφορούν αποκλειστικά τις οχυρώσεις της Ρόδου, παρ' όλο βέβαια ότι ανάλογες λύσεις δόθηκαν στα ίδια προβλήματα και αλλού, όπως π.χ. στη Μεθώνη.

1. ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΗ

Το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο στην οργάνωση και την αμυντική λειτουργία των παλαιών μεσαιωνικών οχυρώσεων, είναι οι πύργοι. Τοποθετημένες σε περίπου ίσες και σχετικά μικρές αποστάσεις μεταξύ τους, ορθώνονται ψηλότερα από τα μεταπύργια, έχοντας διατομές κυκλικές, ημικυκλικές, τετραγωνικές ή πολυγωνικές. Τα αντίστοιχα τμήματα του Fronte Bastionato είναι οι προμαχώνες. Καταλαμβάνουν τις γωνίες του πολυγώνου που σχηματίζει κατά κανόνα το οχυρό, από το μέγεθος των οποίων εξαρτάται και η αμυντική ισχύς τους.

Το γενικό σχήμα του περιβόλου της παλαιάς οχύρωσης, που προέκυπτε από την μορφή που είχε σε μια ορισμένη χρονική περίοδο ο οικισμός – ήταν δηλαδή τυχαίο – αποτέλεσε το βασικότερο και δυσκολότερο δεδομένο για την μετατροπή της σε οχυρό πυροβολικού.

2. ΤΑΦΡΟΙ

Σημαντικό στοιχείο για την αποτελεσματικότητα και την σωστή λειτουργία των νέων οχυρώσεων ήταν και τάφρος, όφειλε να είναι φαρδύτερη απ' αυτή του παρελθόντος για ν' αποκλείει έτσι την επίθεση από μικρή απόσταση του πυροβολικού, πράγμα που αυξάνει σημαντικά την ορμή των βλημάτων. Η αύξηση του βάθους παρέμεινε, όπως και παλαιότερα, πλεονεκτική.

Στη Μεθώνη οι εργασίες κατασκευής μιας ευρύτερης τάφρου που να ανταποκρίνεται στα νέα δεδομένα, είναι όλες μεταγενέστερες του 1476. Αυτό το συμπεραίνουμε από το γεγονός ότι η *contrascarpa* φέρει σε πολλά σημεία το οικόσημο του τάγματος συνοδευόμενο από αυτό του D' Aubusson. Τα τμήματα που δεν έχουν οικόσημο, παρουσιάζουν τόσο στενή μορφολογική ομοιότητα με τα υπόλοιπα, ώστε μας οδηγούν στη βεβαιότητα ότι ολόκληρο το έργο της διεύρυνσης της τάφρου οφείλεται στον D' Aubusson. Είναι μάλιστα πιθανότατο ότι το μεγαλύτερο μέρος των εργασιών, έγινε πριν το 1480. Και αυτό για τους εξής λόγους: ο D' Aubusson είχε ετ' ρτατες και βαθιές γνώσεις σχετικά με τις κατασκευές. Αυτό εκδηλώνεται στα έργα του, σε ότι αφορά στη σύλληψη αλλά και στον τρόπο εφαρμογής τους. Η κατασκευή της *contrascarpa* είναι γενικά κακής ποιότητας, αποτελούμενη από λίθινη επένδυση σε άμεση επαφή με το έδαφος του πρανούς, ενώ άλλες ανάλογες κατασκευές που πραγματοποίησε αργότερα, είναι γενικά πολύ πιο προσεγμένες.

Σχετικά με τις διαστάσεις που θα έπρεπε να έχει η τάφρος μιας νέας οχύρωσης για να είναι αποτελεσματική, ο Girolamo Cataneo αναφέρει ότι οφείλει να είναι όσο το δυνατό βαθύτερη, ενώ το *cordone* όσο το δυνατό

ψηλότερα και τουλάχιστον ένα πόδι ($=0,347$), από τη στάθμη του glacis (ύψος του contrascarpa).

3. ΜΕΤΑΠΡΟΜΑΧΩΝΙΑ

Τα μετεπύργια που βρίσκονται μεταξύ δυο προμαχώνων αποτέλεσαν το νέο μεταπρομαχώνιο διάστημα. Βασική φροντίδα των κατασκευαστών υπήρξε η αύξηση του πάχους, του κατ' αυτό τον τρόπο διαμορφωμένου τείχους, για να μπορεί να αντέχει στη σφοδρότητα κρούσης των βλημάτων του πυροβολικού. Σε πολλές άλλες περιπτώσεις η ενίσχυση αυτή πραγματοποιήθηκε από την εξωτερική πλευρά με την εναπόθεση μεγάλων ποσοτήτων επιχωματώσεων και την κατασκευή εξωτερικής κεκλιμένης σκάρπας.

Η νέα cortina, με τον τρόπο αυτό, διαμορφώθηκε ως εξής: ο παλαιός περίδρομος συμπληρώθηκε με λιθοδομή και υψώθηκε για να σχηματίσει το νέο στηθαίο, το οποίο είχε έτσι το συνολικό πάχος του παλαιού τείχους. Η διατομή της απόληξης του διαμορφώθηκε είτε με γωνία 60 μοιρών, είτε σχηματίζοντας τέταρτο του κύκλου, για να εξοστρακίζονται τα βλήματα χάνοντας έτσι μέρος της καταστρεπτικής ενέργειάς τους. Στο στηθαίο αυτό κατασκευάστηκαν επίσης κωνικές κανονιοθυρίδες με κλιμακωτή συνήθως την οριζόντια επιφάνειά τους. Στην εσωτερική παρειά και εκατέρωθεν του ανοίγματος της κανονιοθυρίδας υπάρχουν πέτρινες υποδοχές, όπου στηρίζονταν περιστρεφόμενο ξύλινο παραπέτασμα, που έμενε κλειστό κατά την προετοιμασία και οπλισμό του κανονιού, και το οποίο άνοιγε μόνο κατά τη βολή. Το φάρδος της εσωτερικής επίχωσης κυμαίνεται αναλόγως, από 7 έως 9 μέτρα, με ειδική ενίσχυση στις γωνίες, καταλήγωντας σε εσωτερική κεκλιμένη

σκάρπα με ισχυρή λίθινη επένδυση. Ταυτόχρονα σχηματίζονταν έτσι ο νέος περίδρομος, με το κατάλληλο πλάτος, για την άνετη μετακίνηση ανδρών και υλικού. Το ύψος της εσωτερικής αυτής σκάρπας φτάνει, ανάλογα με την περίπτωση, τα 9-15 μέτρα.

Ιδιαίτερη σημασία για τη στερεότητα της cortina είχαν τα speroni, δηλαδή οι εγκάρσιοι τραπεζοριδής τείχη που εξασφάλιζαν τη σύνδεση μεταξύ του εξωτερικού τείχους και της εσωτερικής λίθινης επένδυσης. Οι απολήξεις αυτές αποτελούνται από μαρμάρινους λίθους μεγάλων διαστάσεων, σε δεύτερη χρήση, που προέρχονται από αρχαία κτίσματα. Είναι όμως άγνωστη η ποιότητα της λιθοδομής και ο τρόπος κατασκευής της σε μεγαλύτερο βάθος, γιατί δεν έχει γίνει ερευνητική ανασκαφή.

Ένα πρόβλημα που απασχόλησε τους ερευνητές και ιδιαίτερα τον Α. Gabriel είναι ο τρόπος κατασκευής των εξαιρετικής ποιότητας επιχωματώσεων. Πράγματι, σε μετρήσεις που κάναμε, διαπιστώθηκε ότι παρά το γεγονός ότι η εξωτερική παρειά του τείχους είναι κατακόρυφη και παρά τις πολύ μεγάλες πλάγιες ωθήσεις των επιχωματώσεων που παραλαμβάνει, δεν παρουσιάζει μεγάλη απόκλιση από μερικά μόνο εκατοστά μεγέθους ανά στρώση, τοποθετημένους πλαγίως. Οι λίθοι κάθε στρώματος είναι τοποθετημένοι με κλίση προς τα αριστερά ή προς τα δεξιά εναλλάξ η δομή αυτή είναι στατικώς ανεξάρτητη και δεν μεταβιβάζει τις πλάγιες ωθήσεις της επιχωμάτωσης στην εξωτερική λιθοδομή. Ο τρόπος αυτός κατασκευής αφορά και τα εξωτερικά προσχώματα, στα οποία, παρόλο που αποτελούνται από το φυσικό έδαφος ο κατασκευαστής τους έκρινε αναγκαία την παρεμβολή μιας τέτοιας σύνθεσης ανάμεσα στο φυσικό έδαφος και την εξωτερική τοιχοποιία.

Τα μεγέθη των μεταπρομαχώνιων διαστημάτων, καθορίστηκαν όχι μόνο από το βεληνεκές των πυροβόλων, αλλά και από τις γωνίες που σχημάτιζε η υπάρχουσα οχύρωση και που αποτελούσαν τις προτιμότερες θέσεις για την κατασκευή των προμαχώνων.

Στη σχετική βιβλιογραφία της εποχής, οι διαστάσεις των μεταπροχώνιων αναφέρονται, ανάλογα με τις περιπτώσεις από 90 μέχρι πάνω από 150 μέτρα, ενώ ο G. Cataneo θεωρεί σαν ιδανικό μέγεθος τα 150 passi, δηλαδή 260 μέτρα. Στις Ενετικές οχυρώσεις του Ηρακλείου οι διαστάσεις αυτές κυμαίνονται μεταξύ 115 μέτρα μέχρι και πάνω από 300 μέτρα. Μπορούμε να παρατηρήσουμε λοιπόν ότι και τα μήκη των μεταπρομαχώνιων περιέχονται στα όρια των μεγεθών που θεωρούνται κατάλληλα για τις οχυρώσεις του 16^{ου} αιώνα.

4. ΠΡΟΜΑΧΩΝΕΣ – ΡΙΑΤΤΕFORME - ΠΥΡΓΟΙ

Οι πύργοι που κατείχαν τις θέσεις που έπρεπε να βρίσκονται οι προμαχώνες ενισχύθηκαν σημαντικά και απέκτησαν τη γνωστή μεταβατική προς τον καρδιόσχημα προμαχώνα μορφή τους. Αυτοί αντιστοιχούν στις riatteforme των εξελιγμένων οχυρώσεων του 16^{ου} αιώνα και πληρούν στις δυο βασικές συνθήκες για την λειτουργία τους. Είναι δηλαδή ενισχυμένα σημεία που προεξέχουν από την cortina, λιγότερο όμως απ' ότι οι προμαχώνες, ώστε να μην παρεμποδίζεται η σωστή λειτουργία των τελευταίων. Τέλος, υπάρχουν πύργοι, με περιορισμένη ενίσχυση που είχαν δευτερεύοντα ρόλο και άλλοι ακόμα που κράτησαν την αρχική πρώιμη μορφή τους.

BIBLIΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙ

Βλέπουμε λοιπόν, ότι στα αμυντικά αυτά έργα, υπάρχει μια ιεράρχηση ανάλογα με τις λεπτομέρειες που όφειλε το καθένα να εξασφαλίζει. Θα επιχειρήσουμε μια τυπολογική ταξινόμηση των στοιχείων αυτών αρχίζοντας από την απλούστερη μορφή και περιγράφοντας τις μετατροπές που έγιναν στον καθένα για την αντομετώπιση των πυροβόλων.

Τύπος Α: Πρόκειται για πύργους του προτειχίσματος. Είναι ορθογώνιοι και προεξέχουν από τη γραμμή του στηθαίου. Δεν έχουν υποστεί καμία μετατροπή, δεδομένου ότι θεωρήθηκαν άχρηστοι με τα νέα αμυντικά δεδομένα και ύστερα από την κατασκευή των εξωτερικών προσχωμάτων.

Τύπος Β: πρόκειται για πύργο κτισμένο πάνω στην cortina, με προεξοχή από τη γραμμή της προς τα έξω ή και προς τα μέσα. Αποτελεί συνηθέστατη μορφή του πρώιμου μεσαιώνα στη Δύση, συναντάται όμως και σε πολλά οχυρωματικά συστήματα της Ανατολής από πολύ νωρίς. Τέτοιους πύργους είχαν τα τείχη του Μιλάνου, η παλαιά οχύρωση των Χανίων και πολλά Βυζαντινά οχυρά όπως τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Η μορφή αυτή συντάται και πολύ αργότερα αλλά σε οχυρά μικρότερης σημασίας.

Πολύ μεγαλύτερων διαστάσεων, περιέχουν τρεις ορόφους με θολωτές αίθουσες και δώμα. Παρά τον μνημειώδη και επιβλητικό χαρακτήρα τους ανήκουν σε πρώιμο μορφολογικό τύπο. Όλοι οι πύργοι αυτοί βρίσκονται στο θαλασσινό τμήμα του τείχους και δεν υπέστησαν μετατροπές.

Τύπος Γ: Περιλαμβάνει τους ορθογώνιους πύργους των οποίων η μια τουλάχιστον πλευρά είναι σε επαφή με την cortina. Η μορφή αυτή είναι τυπική στις Βυζαντινές οχυρώσεις αλλά και συνηθέστατη σε πολλά άλλα οχυρά. Περιέχουν θολωτές αίθουσες με πολεμίστρες και το ανώτερο τμήμα τους

καταλήγει σε επάλξεις, συνήθως με μορφή χελιδονουράς. Παρέμειναν στην αρχική τους μορφή, επειδή βρίσκονται και αυτοί στο θαλασσινό τείχος.

Τύπος Δ: Αποτελείται από τους πύργους, οι οποίοι αφού υπέστησαν ορισμένες μεταβολές, έπαιξαν δευτερεύοντα ρόλο στην οχύρωση. Οι μεταβολές αυτές είναι οι ακόλουθες: α) Ενώ οι πύργοι αυτοί ήταν αρχικά απομονωμένοι από τον οχυρό περίβολο, συνδεόμενοι μόνο με κινητές γέφυρες, στη συνέχεια συνδέθηκαν με αυτόν με δυο πλευρικούς τείχους. Στο κατώτερο τμήμα των τειχών αυτών διαμορφώθηκαν τοξωτά ανοίγματα για να αφήνουν ελεύθερη την επικοινωνία μεταξύ των προτειχισμάτων, β) Το κενό που σχηματιζόταν στο εσωτερικό του πύργου από τις θολωτές αίθουσες πληρώθηκε με ισχυρό λιθόδεμα, επειδή το πάχος της εξωτερικής λιθοδομής δεν ήταν ικανό να αντέξει τις κρούσεις των βλημάτων του πυροβολικού, γ) Οι καταχύστρες (machicoulis) και οι επάλξεις που υπήρχαν στο παραπέτο καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από παχύτερη λιθοδομή, με πλάγια απόληξη 60 μοιρών. Στο νέο αυτό στηθαίο διαμορφώθηκαν κανονιοθυρίδες, ανάλογες με αυτές της cortina.

Τύπος Ε: Στον τύπο αυτό ανήκουν οι πύργοι, στους οποίους, εκτός από τις μεταβολές που αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο, μεταρρυθμίστηκαν κατά πολύ ριζικότερο τρόπο ώστε να αποτελέσουν τον απλούστερο τύπο προμαχώνα. Γύρω από το χαμηλότερο τμήμα του πύργου και σε απόσταση 3 - 9 μέτρων κατασκευάστηκε περιμετρικά συμπαγής τοιχοποιία, σε σχήμα κυκλικό, πολυγωνικό ή ορθογώνιο. Το μεταξύ τους διάστημα καλύφθηκε με θόλο και μπάζωμα, πάνω στα οποία διαμορφώθηκε το δάπεδο του προμαχώνα με τις περιμετρικές του κανονιοθυρίδες και τις εδράσεις των

πυροβόλων. Οι θολωτοί αυτοί κατώτατοι χώροι είναι οι λεγόμενες casemattes που αποτελούν τον πρόδρομο της χαμηλής πλατείας (piazza bassa) και χρησίμευαν για τη βολή και πλαγιοβολή στο επίπεδο της τάφρου.

Τύπου Ζ: Πρόκειται για πιο εξελιγμένη μορφή προμαχώνα του οποίου η σύνθεση οργανώνεται ως εξής: Γύρω από τον υπάρχοντα πύργο κατασκευάζεται ευρύτατο πρόσχωμα, ο όγκος του οποίου αποτελείται από το φυσικό έδαφος. Το πρόσχωμα δεν περιέχει casemattes και η scarpa διαμορφώνεται σύμφωνα με τις νέες οχυρωματικές αρχές, έχοντας κεκλιμένο το κατώτερο τμήμα της, cordone και παχύ στηθαίο με πλάγια απόληξη και κανονιοθυρίδες. Προς την εσωτερική της πλευρά υπάρχει τοίχος αντιστήριξης και διάδρομος που το χωρίζει από το σώμα του πύργου. Ο διάδρομος αυτός εξασφάλιζε ελεύθερη διέλευση των αμυνόμενων πίσω από το οχυρωματικό αυτό έργο και αντιστοιχούσε με την παλαιά τάφρο. Τα προσχήματα αυτά, αν και δεν έχουν άμεση επικοινωνία με τον περίβολο της οχύρωσης, παρουσιάζουν σαφής αναλογίες με τα μεταγενέστερα οχυρωματικά έργα. Τέτοιοι προμαχώνες δημιουργήθηκαν στα πιο καιρία σημεία της οχύρωσης.

Τύπος Η: Παραθέτουμε τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του προμαχώνα που είναι σε άμεση αναλογία με αυτά των οχυρωματικών έργων του τέλους του 16^{ου} αιώνα: α) Η πενταγωνική κάτοψη όπου οι spale σχηματίζουν γωνία γειτονική των 90 μοιρών με την cortina. Η γωνία της ακμής είναι πολύ μεγάλη για τα Ιταλικά πρότυπα. Αυτό όμως συμβαίνει γιατί ο προμαχώνας είναι τοποθετημένος σε ευθύγραμμο τμήμα του περιβόλου. Το ίδιο ισχύει άλλωστε και στο Ηράκλειο για τους προμαχώνες του Ιησού, της Βηθλέμ και του Παντοκράτορα, β) Το στηθαίο του τείχους πίσω από τον

προμαχώνα τέθηκε σε αχρηστία, εξασφαλίζοντας έτσι την άμεση επικοινωνία μεταξύ του προμαχώνα και του οχυρού περιβόλου, γ) Οι πλευρικές casemattes λειτουργούσαν σε πλαγιοβολή κατά τρόπο ανάλογο με τις μεταγενέστερες χαμηλές πλατείες, καλύπτοντας με τα πυρά τους τις παρακείμενες cortine και τον προμαχώνα της Ισπανίας. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι επειδή οι αίθουσες αυτές ήταν καλυμμένες, η συνεχής χρήση των κανονιών δημιουργούσε ασφυκτικούς καπνούς που έθεταν την casematte σε αχρηστία. Για την αντιμετώπιση αυτού του μειονεκτήματος κατασκευάστηκαν πάνω από τις φωλιές των κανονιών καμινάδες, που απορροφούσαν αμέσως τον καπνό, δ) Οι δυο κατώτερες πλευρικές αίθουσες συνδέονται με θολωτή contramina που ακολουθεί περιφερειακά την εξωτερική τοιχοποιία, ακριβώς όπως συμβαίνει και στους μεταγενέστερους ενετικούς προμαχώνες. Όπως είναι γνωστό τα έργα αυτά χρησίμευαν στον εντοπισμό και την καταστροφή των υπόγειων στοών (mine) που ανοίγονταν από τον εχθρό και αποσκοπούσαν στην ανατίναξη του προμαχώνα.

5. ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΠΡΟΣΧΩΜΑΤΑ

Για την αύξηση της ισχύος των μεταπρομαχωνίων των Fronti Bastionati, κρίθηκε σκόπιμη κατά τα τέλη του 16^{ου} αιώνα – αρχές 17^{ου} αιώνα, η δημιουργία προχωρημένης γραμμής άμυνας, έξω από τον περίβολο της οχύρωσης. Για τον σκοπό αυτόν κατασκευάστηκε σειρά εξωτερικών προμαχώνων, τους οποίους ο εχθρός έπρεπε να καταβάλει για να αντιμετωπίσει στην συνέχεια τη δεύτερη γραμμή άμυνας των διασταυρωμένων πυρών των χαμηλών πλατειών. Τα αμυντικά αυτά έργα αποτελούνταν από μεγάλους

όγκους επιχωματώσεων, καλυμμένων συνήθως με λίθινη επένδυση, που επειδή ήταν σε προχωρημένες θέσεις στις γραμμές του εχθρού, δεν είχαν μόνο αμυντικό χαρακτήρα, αλλά και επιθετικό. Στις ευρύτερες πλατφόρμες τους υπήρχαν πυροβολαρχίες, οι οποίες συχνά εκάλυπταν με τα πυρά τους επιθέσεις που ξεκίναγαν από τα σημεία αυτά.

Τα έργα αυτά δημιουργήθηκαν με τον διπλασιασμό της τάφρου. Η παλαιά *contrascarra* αποτέλεσε την πίσω τοιχοποιία του προσχώματος, το οποίο βρίσκονταν στο επίπεδο του παλαιού *glacis*. Η εξωτερική *scarra* του κατασκευάστηκε με κεκλιμένο το κατώτερο τμήμα, *cordone* και ισχυρό στηθαίο με κανονιοθυρίδες.

Μπροστά του ανοίγονταν η νέα τάφος και απέναντη η νέα *contrascarra* η ενίσχυση της οχύρωσης κατά αυτό τον τρόπο απαιτούσε πολύ μεγάλες ποσότητες ανθρώπινου δυναμικού, είχε όμως το πλεονέκτημα να μην χρειάζεται καμία επέμβαση στα τείχη της κυρίως οχύρωσης, τα οποία διατηρούσαν καθόλη την διάρκεια των εργασιών την αμυντική τους ικανότητα. Και δεν πρέπει να λησμονούμε ότι οι μετατροπές αυτές της οχύρωσης έγιναν σε μια περίοδο συνεχούς απειλής. Ανάλογες διατάξεις προχωρημένων αμυντικών γραμμών δημιουργήθηκαν και μπροστά από τους προμαχώνες των οχυρώσεων του τέλους του 16^{ου} αιώνα.

Οποσδήποτε όμως, οι εξωτερικοί προμαχώνες των Ενετικών οχυρώσεων, αποτελούσαν σοβαρό κίνδυνο για τον αμυνόμενο, αν ο εχθρός κατόρθωνε να τα καταλάβει και να τα χρησιμοποιήσει στη συνέχεια για να πλήξει πλέον από κοντινή θέση, την κυρίως οχύρωση. Ενδεικτική είναι η περίπτωση, όταν κατά τις αρχές της πολιορκίας του Χάνδακα, το 1648, ο

Ενετός αξιωματικός που ήταν υπεύθυνος για την υπεράσπιση του εξωτερικού προμαχώνα της Κορώνας, έξω από την πύλη των Χανίων, ήρθε σε συνεννόηση με τους εισβολείς και παρέδωσε τον προμαχώνα. Οι Τούρκοι εισχωρώντας από το σημείο αυτό στην τάφρο, κατόρθωσαν να καταλάβουν τον ισχυρότατο προμαχώνα Martinego, από όπου οι πολιορκημένοι μπόρεσαν να τους απωθήσουν με πολύ μεγάλη δυσκολία.

6. ΕΠΙΠΡΟΜΑΧΩΝΕΣ

Αποτελούσαν τις υψηλότερες θέσεις βολής των εξελιγμένων οχυρώσεων του 16^{ου} αιώνα. Οι γνώμες των μηχανικών όσων αφορά την σωστή θέση ενός επιπρομαχώνα, κατά την περίοδο της εξέλιξης των Fronti Bastionati, διχάζονται. Οι πιθανές τους θέσεις μπορεί να είναι: α) στο μέσο των cortine, β) στα άκρα τους, γ) μπροστά στη gola των προμαχώνων και δ) πάνω από τις πύλες. Αντιθέτως ο G. Cataneo ισχυρίζεται ότι ο επιπρομαχώνας πρέπει να βρίσκεται στα 2/3 του μήκους της cortina, για να εξασφαλίσει την άμυνα του απέναντι fronte. Η αντίθεση αυτή είναι πιθανό να οφείλεται στο ότι ο Cataneo θεωρεί ως κύριο ρόλο του επιπρομαχώνα την άμυνα των fronti, ενώ άλλοι που έχουν ασχοληθεί με το θέμα, του αναγνωρίζουν πολλαπλές λειτουργίες, όπως η κάλυψη των cortine και των πυλών.

Στην περίπτωση των Ενετικών Τειχών του Ηρακλείου οι 4 υπάρχοντες επιπρομαχώνες βρίσκονται στις περιοχές των gole και έπαιζαν σύνθετο ρόλο, έχοντας υπό τα πυρά τους τις παρακείμενες cortine, τα απέναντι fronte, την τάφρο, τους εξωτερικούς προμαχώνες και την περιοχή του spalto. Το μεγάλο

ύψος των πύργων αυτών αύξαινε αισθητά το βεληνεκές των πυροβόλων, που ήταν σημαντικό πλεονέκτημα, ιδιαίτερα για τιν έλεγχο του spalto.

7. ΠΛΑΓΙΟΒΟΛΗ

Ήδη από τις πιο πρώιμες οχυρώσεις που γνωρίζουμε, μέχρι και αυτές της περιόδου που μας απασχολεί ήταν, αφ' ενός μεν να πλήξει τον εισβολέα από απόσταση, και αφ' ετέρου να μπορέσει να τον εξουδετερώσει, στην περίπτωση όπου θα πλησίαζε τη βάση του τείχους, και να τον εμποδίσει να αναρριχηθεί. Η πρώτη περίπτωση αντιμετωπίστηκε με την ευθεία βολή κατά προτίμηση μάλιστα από τα υψηλότερα τμήματα της οχύρωσης, εφ' όσον αύξαινε το βεληνεκές του αμυνόμενου. Στην περίπτωση προσέγγισης ενεργοποιούνταν η κάθετη βολή. Υπήρχαν δηλαδή ειδικές διατάξεις σε πρόβολο, στο ανώτερο μέρος του τείχους, όπου ο αμυνόμενος μπορούσε να ρίξει λίθους, βέλη ή καυτό λάδι, προστατευόμενος συγχρόνως από την οριζόντια βολή του αντιπάλου. Πρόκειται για τις λεγόμενες καταχύστρες (machicoulis) που βρίσκονταν κατά προτίμηση στα στηθαία των πύργων, πάνω από τις πύλες, αλλά και σε άλλα μέρη της οχύρωσης.

Με την εισαγωγή της πυρίτιδας και τις νέες αμυντικές θεωρίες, η ευθεία βολή, αν και πραγματοποιεί ται από πυροβόλα, εξακολουθεί να υφίσταται. Η κάθετη όμως βολή βαθμιαία εγκαταλείπεται για να δώσει την θέση της στη πλαγιοβολή, η οποία μέχρι τότε δεν έπαιξε παρά δευτερεύοντα ρόλο. Τα machicoulis ανέκανα ν' αντέξουν τα πυρά των κανονιών αχρηστεύονται και αντικαθίστανται από τις καλά προστατευόμενες χαμηλές πλατείες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τα μέσα ήδη, αλλά προπάντων κατά τα τέλη του 15^{ου} αιώνα, υπήρχαν τα τεχνολογικά δεδομένα, που αποτελούσαν το ερέθισμα για την γέννηση μιας νέας εποχής της φρουριακής αρχιτεκτονικής. Κατά την περίοδο αυτή, είδε το φως μια εντελώς νέα προβληματική γύρω από τις οχυρωματικές αρχές. Η προσπάθεια εφαρμογής όμως των ιδεών αυτών πάνω στην ύλη, η έρευνα δημιουργίας αρχιτεκτονικών μορφών που να ανταποκρίνονται λειτουργικά στις νέες απαιτήσεις, υπήρξε μακροχρόνια. Χρειάστηκε περίπου αιώνας έρευνας, δισταγμών και γόνιμων αντιθέσεων για να δημιουργηθεί τελικά ο νέος αυτός τύπος άμυνας, το Fronte Bastionato.

Η τεχνολογία των πυροβόλων, σαν κάτι εντελώς καινούργιο, ακολούθησε τη ραγδαία και αποτελεσματική εξέλιξη των νέων πραγμάτων. Αντίθετα, η οχυρωματική τέχνη βαρυμένη από την τροχοπέδη μιας εδραιωμένης παράδοσης πολλών αιώνων, μπόρεσε δύσκολα να αποτινάξει το κατεστημένο των ξεπερασμένων πλέον θεωριών της αμυντικής. Όπως με τις οχυρωματικές αρχές της, η αρχαιότητα είχε χαράξει την εξέλιξη των μετέπειτα εποχών, έτσι και ο 16^{ος} αιώνας θα αποτυπώσει έντονα τις επιρροές του, στους τρεις επόμενους αιώνες, ως την στιγμή δηλαδή που μια νέα τεχνολογία θα ανατρέψει ξανά τα παλαιά δεδομένα.

ΝΕΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ - ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ

Στις μέρες μας οπωσδήποτε το Κάστρο δεν μπορούσαμε να το θεωρήσουμε άχρηστο και νεκρό. Πολλά πράγματα θα μπορούσε κανείς να κάνει στο χώρο αυτό, δίνοντας έτσι καινούργια ζωή σε κάτι πολύτιμο που δεν

μας επιτρέπεται να αφήσουμε να πεθάνει. Με λίγη θέληση και μερικά χρήματα θα μπορούσε να γίνει θέρετρο θαυμασμού και πηγή πολιτισμού και πλούτου για τον τόπο μας.

Συγκεκριμένα, ένα περίπτερο θα μπορούσε να γίνει έξω από το Κάστρο και να διαθέτει έντυπα σχετικά με την ιστορία του Κάστρου. Τα οικονομικά οφέλει να διατίθενται για την συντήρηση του Κάστρου. Επίσης ένα κυλικείο και W.C. στην είσοδο του Κάστρου θα έδινε στους επισκέπτες την άνεση και ευχαρίστηση ώστε να έχουν την δυνατότητα να παραμείνουν στον χώρο, θαυμάζοντας το μεγαλείο του Κάστρου. Στους εξωτερικούς χώρους του Κάστρου μπορούν να τοποθετηθούν παγκάκια ώστε να γίνεται πιο ευχάριστη και άνετη η παραμονή των επισκεπτών στο χώρο, όπου ταυτόχρονα θα έχουν και την ευκαιρία να απολαύσουν την πανέμορφη θέα του γύρω τοπίου.

Η προσφορά του Κάστρου θα μπορούσε επίσης να δώσει κάτι πολύ αξιόλογο στο τόπο μας. Αν θα υπήρξε η μέριμνα να διαμορφωθεί έτσι ο χώρος ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί για θεατρικές παραστάσεις. Θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν λυόμενα σκηνικά και σπαστές καρέκλες, όπου τα τείχη του Κάστρου να είναι φυσικό σκηνικό. Άλλη επίσης ιδέα είναι ο χώρος αυτός να χρησιμοποιηθεί για συναυλίες, διαλέξεις, ανοικτές συζητήσεις δίνοντας έτσι στους θεατές την επιπλέον ικανοποίηση νοιώθοντας δίπλα τους την μεγαλοπρέπεια του Κάστρου.

Π Ρ Ο Β Λ Η Μ Α Τ Α Σ Χ Ε Σ Ε Ω Σ

Μ Ν Η Μ Ε Ι Α Κ Ο Υ Χ Ω Ρ Ο Υ Μ Ε Τ Ο
Π Ο Λ Ε Ο Δ Ο Μ Ι Κ Ο Π Ε Ρ Ι Β Α Λ Λ Ο Ν

Ερχόμαστε καθημερινά αντιμέτωποι με τις διάφορες μορφές του ίδιου και μόνιμου πια για τη χώρα μας προβλήματος.

- Το σύγχρονο – ή αυτό που θεωρείται σαν σύγχρονο – που έρχεται σε αντίθεση με το παλαιό, που τείνει να καταστρέψει το παλαιό.

- Το παλαιό που εμποδίζει την ανάπτυξη του σύγχρονου.

- Η αλόγιστη εισβολή του σύγχρονου στο παλαιό.

Η αντιδικία έγινε μόνιμη και προχωρεί με αυξανόμενη ένταση. Η αντιδικία είναι παράλογη.

Η σημερινή Ελλάδα, τμήμα ενός ευρύτερου, ιστορικά, Ελληνικού χώρου έχει μια ζωή 5.000 ετών. Από τους αιώνες που πέρασαν κληρονομήσαμε κείμενα και έργα η μελέτη των οποίων είναι αντικείμενο ενδιαφέροντος της επιστήμης όλου του κόσμου. Άλλα είναι αναγκαστικά αντικείμενα φροντίδας – τα έργα – μόνο δικής μας.

Είναι αλήθεια πως έχουμε μερικά θαυμάσια σε περιεχόμενο Μουσεία, για όποια αντικείμενα μπορούν να βρουν το χώρο τους μέσα σε ένα Μουσείο. Εκτός όμως από αυτά έχουμε ναούς, ειδωλολατρικούς ή χριστιανικούς, έχουμε στάδια, θέατρα, ιερά, έχουμε μοναστήρια και μεσαιωνικά φρούρια, έχουμε πολύ συχνά ολόκληρα πολεοδομικά συγκροτήματα που έρχονται με αρκετών χρόνων ιστορία.

Ο Εθνικός μας χώρος είναι περιορισμένος. Η μορφολογία του εδάφους μας τέτοια που να υπαγορεύει την θέση των οικισμών, των λιμανιών, τα περάσματα των δρόμων, τις θέσεις των οχυρών. Και η συνέχεια της ζωής αδιάκοπη. Ζούμε έτσι σήμερα με το παρελθόν δίπλα μας, μπροστά μας, μέσα μας.

Ζούμε πολλές φορές μέσα στο παρελθόν, εμείς οι άνθρωποι του σήμερα. Αλλά η εποχή μας έχει απαιτήσεις άλλες, έχει απαιτήσεις νέες. Έχει εισαγάγει νέα μεγέθη, νέες κλίμακες. Έχει επαναστατήσει και ξέρουμε όλοι το γιατί και το πώς. Και τα αποτελέσματα είναι αυτά που είπαμε στην αρχή.

Η σχέση του σήμερα προς το χθες, το σύγχρονου προς το παλαιό, έχει γίνει απροκάλυπτα εχθρική, αδικαιολόγητα υπεροπτική και τείνει να γίνει ουσιαστικά καταλυτική. Είπαμε ήδη πως αυτό είναι παράλογο.

Θα τονίσουμε τώρα κάτι άλλο: είναι επιζήμιο.

Το πρόβλημα δεν είναι ούτε καινούργιο ούτε μόνο δικό μας, Ελληνικό. Είναι ένα πρόβλημα διεθνές. Αλλά έχει οπωσδήποτε την ιδιαίτερη Ελληνική μορφή του, τη μορφή που προκύπτει από τα χαρακτηριστικά του Εθνικού μας χώρου που ήδη αναφέραμε και από την συνέχεια της ζωής που χαρακτηρίσαμε αδιάκοπη τα δύο αυτά στοιχεία που έχουν σαν αναγκαίο επακόλουθμα, την μεγάλη ποικιλία των μνημείων και την επιβίωση τους ως την εποχή μας. Αν το πρόβλημα δεν είχε πάρει τις πραγματικές του διαστάσεις, οφείλεται στο σιγανό ρυθμό εξελίξεως και αναπτύξεως της χώρας μας ως το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Από κει και πέρα όμως και ειδικότερα στα τελευταία 15 χρόνια το πρόβλημα έχει πάρει για μας εδώ μια ιδιαίτερα οξεία μορφή. Η ανάπτυξη της χώρας ακολουθεί τώρα ένα νέο ρυθμό που περιμένουμε και θέλουμε να γίνεται κάθε μέρα ταχύτερος. Οι οικισμοί αυξάνουν σε μέγεθος, με ρυθμό που δεν είναι συχνά εύκολο να ελεγχθεί. Τα εργοστάσια μεγαλώνουν και πληθύνονται. Οι δρόμοι αλλάζουν μορφή και αλλάζουν συγχρόνως την μορφή του τοπίου. Η νέα κλίμακα, των συγκοινωνιακών μέσων, επιβάλλεται κάθε μέρα περισσότερο. Το πρόβλημα λοιπόν οξύνεται συνεχώς.

Μιλάμε για πρόβλημα. Στην ουσία υπάρχουν τα άπειρα επί μέρους προβλήματα, που συνθέτουν ακριβώς τον τίτλο αυτής της έρευνας. Και που όλα μαζί κάνουν το πρόβλημα στην εθνική κλίμακα. Θα αναζητήσουμε λοιπόν τις σχέσεις ανάμεσα στον Μνημειακό χώρο και στο Πολεοδομικό περιβάλλον και, ξεκινώντας την έρευνα από την θεώρηση του προβλήματος στον εθνικό χώρο, θα φτάσουμε στις επιμέρους περιπτώσεις που θα προσπαθήσουμε να ορίσουμε, ορίζοντας συγχρόνως και το ρόλο του αρχιτέκτονα στο καθορισμό αυτών των σχέσεων και στη διατύπωση και λύση των προβλημάτων που δημιουργούνται.

Πριν προχωρήσουμε κρίνουμε σκόπιμο να ορίσουμε αφ' ενός τι θεωρούμε μνημείο και τι μνημειακό χώρο και να προβούμε αφ' ετέρου σε μια κατάταξη των μνημείων, θεωρώντας τα από την ορισμένη εκείνη σκοπιά που μας επιβάλλει η εξέταση του θέματος μας, όπως καθορίστηκε ήδη.

Μνημείο είναι κάθε κτίσμα ή τοποθεσία που ενδιαφέρει να διατηρηθεί είτε λόγω της καλλιτεχνικής ή επιστημονικής του αξίας είτε λόγω των αναμνήσεων με τις οποίες συνδέεται.

Μνημειακός χώρος είναι η αισθητική βίωση, είναι το αίσθημα του χώρου που πηγάζει από την ύπαρξη του μνημείου σε συνάρτηση με την μορφή, τη θέση και την κλίμακα του. Αυτό σε αντίθεση με την απαιτούμενη για την λειτουργική του ανάπτυξη έκταση. Κατατάσσοντας τώρα τα μνημεία, θα ξεχωρίσουμε δυο μεγάλες κατηγορίες:

Α. Τα Μνημεία – Μονάδες που από την ίδια τους την κατασκευή, τον χώρο ή τον προορισμό αποτελούν μονάδες αυτόνομες (π.χ. ο τύμβος του Μαραθώνα, το φρούριο του Πλαταμώνα) ή που κατόντησαν να αποτελούν

μονάδες μέσα σ' ένα διαφορετικό πολεοδομικό και αισθητικό περιβάλλον από ποικίλες αιτίες, χωρίς να είναι αυτός ο αρχικός τους προορισμός (π.χ. η Καπνικαρέα, το Ιλίου Μέλαθρον).

Β. Τα Μνημεία – Σύνολα που αποτελούν κτιριακές ή πολεοδομικές ενότητες με οργανική μεταξύ τους σχέση και είτε είναι τμήμα ενός πολεοδομικού οργανισμού «εν ζωή» (π.χ. η ενότητα Βιβλιοθήκη – Πανεπιστήμιο – Ακαδημία ή η ενότητα Ακρόπολη – Αγορά – Θησείο), είτε είναι αυτά καθ' αυτά Πολεοδομικοί οργανισμοί (π.χ. Μονεμβασιά, Ύδρα, Καστοριά, Κέρκυρα).

Θεωρώντας τώρα τα ίδια μνημεία από μια άλλη άποψη, από την άποψη δηλαδή της λειτουργικής τους σκοπιμότητας, διαπιστώνουμε και πάλι την ύπαρξη και πάλι δυο μεγάλων κατηγοριών:

1. Των μνημείων που εξακολουθούν να λειτουργούν και να εκπληρώνουν τον σκοπό για τον οποίο κατασκευάστηκαν, όπως είναι όλες οι Βυζαντινές εκκλησίες και οι ζωντανοί, ακόμα, Πολεοδομικοί οργανισμοί που ήδη αναφέραμε και,

2. Των μνημείων που δεν λειτουργούν πια είτε γιατί δεν υπάρχει ο σκοπός για τον οποίο κατασκευάστηκαν (όλα σχεδόν τα μνημεία της κλασικής εποχής) είτε γιατί ξεπεράστηκε (όλα τα μεσαιωνικά φρούρια).

Η κατάταξη των Μνημείων, έτσι όπως έγινε, θα μας χρησιμεύσει στην ανάπτυξη που ακολουθεί. Είναι όμως ανάγκη να υπάρξει ήδη από τώρα ένας όρος που καλύπτει όλες αυτές τις κατηγορίες και που να διευκολύνει την συνεννόησή μας. Ο όρος αυτός πρέπει να είναι ανεξάρτητος από τους ειδικούς λόγους που θα δώσουν σ' ένα κτίριο ή μια ενότητα κτιρίων ή σ' ένα χώρο τον

χαρακτηρισμό του μνημείου, ανεξάρτητος επίσης από την ειδικότερη επιστημονική κατάταξη του Μνημείου, (της εποχής της οποίας ανήκει κ.λ.π.) και βέβαια, ανεξάρτητος από την εθνικότητα ή τον προορισμό του Μνημείου.

Νομίζουμε πως ο όρος «Εθνικό Μνημείο» είναι ο καταλληλότερος, για όλους τους παραπάνω λόγους και ακόμη, γιατί δίνει μια ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια της κυριότητας του Μνημείου. Χωρίς να «κομίζουμε γλαύκα», θα θέλαμε να τονίσουμε πως εν τέλει τα Μνημεία ανήκουν στο Έθνος, και να τονίσουμε ακόμη την ανάγκη να γίνει αυτό συνείδηση όλων μας και στοιχείο βασικό στην εκτίμηση της αξίας τους.

Διατυπώσαμε ήδη τον σκοπό αυτής της εισηγήσεως: «Καθορισμός των σχέσεων του Μνημειακού χώρου με το Πολεοδομικό περιβάλλον και καθορισμός του ρόλου των Αρχιτεκτόνων στην διατύπωση και λύση των προβλημάτων που θα δημιουργηθούν».

Ο σκοπός για τον οποίο επιζητείται ο καθορισμός αυτών των σχέσεων είναι φανερός. Πρέπει να αντιστρέψουμε την σημερινή κατάσταση και να καταστήσουμε αρμονικές τις σχέσεις του Μνημειακού χώρου με το Πολεοδομικό περιβάλλον.

Η αντιδικία που υπάρχει ανάμεσα στα σύγχρονα και τα παλαιά, αντιδικία που έχει την αφετηρία της στην παντελή έλλειψη προγραμματισμού και μελέτης των προβλημάτων και στον συνεχή αυτοσχεδιασμό, πρέπει ακριβώς να μετατραπεί σε αρμονική και επωφελή σχέση.

Χρησιμοποιήσαμε προηγουμένως την λέξη επιζήμια για να χαρακτηρίσουμε την αντιδικία σύγχρονου και παλαιού. Χρησιμοποιούμε ήδη τη λέξη επωφελής για να χαρακτηρίσουμε την σχέση σύγχρονου και παλαιού

σε μια άλλη διαφορετική από την σημερινή αντιμετώπιση των πραγμάτων. Θα σταθούμε λίγο στις δυο αυτές λέξεις.

Υπάρχουν στην χώρα μας ενότητες πολεοδομικές που ήδη χαρακτηρίσαμε σαν Μνημεία – Σύνολα . Είναι κυρίως οι μεσαιωνικές και νεώτερες πόλεις μας που εξακολουθούν και σήμερα να ζουν, ελαττωματικά ίσως, και με έκδηλη την τάση να μετατραπούν κατά το δυνατόν σε σύγχρονες – θα ήταν πιο σωστό να πούμε μοντερνίζουσες – πόλεις.

Ήδη πολλά από αυτά τα πολεοδομικά συγκροτήματα έχουν αποτελέσει αντικείμενα επιστημονικής μελέτης και έχουν το καθένα μια αναγνωρισμένη ιστορική και καλλιτεχνική αξία, στο σύνολο τους ή κατά τμήματα. Αποτελούν συνεπώς παράγοντες του Εθνικού ιστορικού και καλλιτεχνικού πλούτου, χωρίς να ξεχνάμε ότι δεν παύουν συχνά να αποτελούν και οικονομικές μονάδες.

Οι σχέσεις του Μνημειακού χώρου με το πολεοδομικό περιβάλλον μπορεί να είναι επιζήμιες ή επωφελείς, μπορεί δηλαδή να προκαλούν την Αρχιτεκτονική – Αισθητική καταστροφή του Μνημείου, ή να είναι αρμονικές, επ' ωφελεία της Αρχιτεκτονικής – Αισθητικής οντότητας του Μνημείου και της επιβιώσεως του σαν συντελεστή της ορθής οικονομικής ανάπτυξης του πολεοδομικού οργανισμού.

Με άλλα λόγια, η σωστή ένταξη και η διατήρηση ενός Μνημείου στο Πολεοδομικό περιβάλλον, αποτελούν δευτερογενείς και πολλές φορές σημαντικούς παράγοντες αξιοποίησεως ή μαρασμού ενός πολεοδομικού οργανισμού από οικονομικής πλευράς και βεβαίως, της εμφανίσεως του προσωπικού χαρακτήρα.

Το όλο πρόβλημα πρέπει να αντιμετωπιστεί στην Εθνική κλίμακα . Πρέπει δηλαδή να γίνει μια επιστημονική έρευνα που να καθορίσει τις πραγματικές διαστάσεις του και επιπλέον, θα βοηθήσει να καθοριστούν τα παράλληλα προβλήματα που θα πρέπει να επιλυθούν σε συσχετισμό με το βασικό για να φτάσουμε έτσι σ' ένα εφαρμόσιμο αποτέλεσμα.

Τα προβλήματα που συνδέονται με το θέμα αναφέρονται στον προγραμματισμό και στην εφαρμογή και μπορούν να χωριστούν σε οργανικά, νομικά και οικονομικά.

Οργανωτικά όσον αφορά:

α. – Την σύνταξη του γενικού προγράμματος από άποψη περιεχομένου και επιδιωκόμενου σκοπού.

β. – Τις μεθόδους συλλογής των απαραίτητων στοιχείων γύρω από τα Μνημεία και την ταξινόμηση τους κατά επιστημονικό αρχειακό τρόπο.

γ. – Την επιλογή και οργάνωση του κατάλληλου επιστημονικού προσωπικού που θα αναλάβει το έργο, και

δ. – Την εκλογή των μεθόδων μελέτης και την οργάνωση του κατάλληλου σχήματος για την εφαρμογή τους.

Νομικά όσον αφορά τον προσδιορισμό των απαραίτητων νομικών μέτρων για την κάλυψη των σκοπών του προγράμματος και την διατύπωση του σε νόμους.

Η νομική έκφραση των σχέσεων μεταξύ μνημειακού χώρου και πολεοδομικού περιβάλλοντος πρέπει να είναι σαφής και αυστηρή. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει πως η καταστροφή μπορεί να προέλθει από οπουδήποτε. Από τις ξύλινες κολώνες και την ενσύρματη διακόσμηση των Μνημειακών χώρων,

ή από τον ζήλο κρατικών υπηρεσιών να δηλώνουν με τον πιο χτυπητό και επιγραφικό τρόπο την παρουσία τους, (χαρακτηριστικά παραδείγματα: οι κολώνες τις Δ.Ε.Η. στη Μύκονο, η επιγραφή «Κ.Ε.Ν.Κ.» στην είσοδο του φρουρίου Κέρκυρας, η επιγραφή «ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΜΟΡΕΩΣ» στην είσοδο του φρουρίου του Ρίου, οι φωτεινές διαφημίσεις στις πλαγιές του Λυκαβηττού.

Το ίδιο σχήμα θα ισχύει και για το Μνημείο – Σύνολο και ακόμη ευρύτερα, για το φυσικό περιβάλλον που και αυτό τραυματίζεται και αλλοιώνεται συνεχώς.

Τα κριτήρια για την αξιολόγηση των αντικρουόμενων στοιχείων, και τα νομικά μέτρα για την διασφάλιση των αποφάσεων του αρμόδιου φορέα θα αποτελέσουν αντικείμενο μιας πλήρους πολεοδομικής – με την ευρύτατη δυνατή σημασία – νομοθεσίας. Οικονομικά τέλος, όσον αφορά την εξεύρεση των μέσων πραγματοποιήσεως του προγράμματος τις επιπτώσεις, θετικές ή αρνητικές της εφαρμογής των διαφόρων φάσεων του προγράμματος, την προσδοκώμενη απόδοση και τον καθορισμό των χρονικών περιόδων εφαρμογής του. Από αυτά θα ξεχωρίσουμε και θα εξετάσουμε τα ειδικότερα Αρχιτεκτονικά, Πολεοδομικά, και Αισθητικά προβλήματα, όχι μόνο γιατί μας ενδιαφέρουν άμεσα, αλλά και γιατί η ορθά λύση τους θα δικαιώσει την επίκληση μας για μια αντίστροφη της σημερινής κατάστασης, που θα δώσει συνέχεια ζωής και υπάρξεως στα Μνημεία μας. Θα τα κάνει όχι τουριστικά περιέργα, όχι αντικείμενα μόνο επιστημονικής έρευνας, όχι θεατές τρομαγμένοι μπροστά σε μια ασυγκράτητη και ακαθοδήγητη επέκταση, πνιγμένοι από ένα συναίσθημα αδιαφορίας, αλλά μέλη οργανικά ζωντανών

οργανισμών συνδεδεμένα με το περιβάλλον τους, αντικείμενα πνευματικής χαράς για όλους μας, ειδικούς και μη.

Και πρώτα – πρώτα θ' αρχίσουμε με το πολεοδομικό πρόβλημα στις δυο κύριες του μορφές, στη γενική – χωροταξική και στην ειδική. Η πολεοδομική – χωροταξική μελέτη θα έχει να ασχοληθεί με την ένταξη των εθνικών μνημείων στο γενικό πρόγραμμα ανάπτυξης, με τον καθορισμό της πυκνότητας των Εθνικών Μνημείων στις διάφορες περιοχές και γενικότερα με την πραγματοποίηση του προγράμματος των Εθνικών Μνημείων και των κατευθύνσεων του σε συσχετισμό με τα άλλα γενικά προγράμματα αναπτύξεως της χώρας.

Στην ειδική της μορφή η Πολεοδομική μελέτη θα ασχοληθεί με τις Πόλεις – Μνημεία και Μνημεία – Σύνολα, με τα αίτια που διαταράσσουν την ισορροπία και επιφέρουν την ανατροπή της κλίμακας του Μνημειακού χώρου, που δεν διασφαλίζεται από τον περιφραγμένο αρχαιολογικό, και με τα αίτια της μεταφοράς των Μνημείων.

Θα ασχοληθεί με τις κυκλοφοριακές ανάγκες και τις ρυμοτομικές διευθετήσεις που προκαλούν την μεταφορά ενός μνημείου, και ακόμη θα εκτιμήσει τις περιπτώσεις μετακινήσεως μνημείων από λόγους σημαντικής βιομηχανικής ανάπτυξης που έχει σαν αποτέλεσμα την ανύψωση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού. Βεβαίως η μετακίνηση θα καταλήξει στην πλαστογράφηση του μνημείου όσο και αν είναι επιτυχής η μεταφορά του, γιατί εκείνο που δεν θα ακολουθήσει είναι ο μνημειακός χώρος, είναι το περιβάλλον που υπήρξε γύρω του και που δεν μεταφέρεται, είναι ακόμη όλη εκείνη η ατμόσφαιρα που περιβάλλει και δεν φτιάχνεται.

Το σχέδιο αναπτύξεως μιας πόλης που ολόκληρη θα θεωρηθεί Εθνικό Μνημείο, το ρυθμιστικό σχέδιο μιας περιοχής και τα λεπτομερέστερα πολεοδομικά σχέδια μιας πόλης θα πρέπει να προσαρμοστούν στη νέα κατάσταση που θα προκύψει από τον καθορισμό των Εθνικών Μνημείων.

Ακόμη τα σχέδια περιφερειακής ανάπτυξης είναι φανερό ότι θα επηρεαστούν στην κλίμακα τους από το γενικό πρόγραμμα Εθνικών Μνημείων που θα αποτελέσει ένα πρόσθετο παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής.

Τελικά όλα ξεκινάνε από το πρόβλημα «Οργάνωση πόλης» και την ορθή του τοποθέτηση, πρόβλημα που σήμερα συνδέεται μόνο με την τεχνική και επιστημονική ανάπτυξη τη βασισμένη στην μηχανοποίηση των ανθρώπινων κινήσεων και σκέψεων, με την υπέρμετρη αύξηση του πληθυσμού με την τερατώδη ανάπτυξη των μεταφορικών μέσων και με την συσσώρευση ανθρώπινων μαζών οικονομικά εκμεταλλεύσιμων με την μέθοδο της οικοπεδοποιήσεως και άλλες εξ ίσου γνωστές.

Η σύνθεση του Μνημείου με το Πολεοδομικό του περιβάλλον δεν σταματά στο στάδιο της χωροταξικής μελέτης, ούτε της Πολεοδομικής. Η Αρχιτεκτονική έχει ακόμη το καθήκον της να προχωρήσει και πέρα από την Πολεοδομική σύνθεση του Μνημείου με το περιβάλλον του από τις απόψεις που ήδη αναφέραμε, πρέπει να του εξασφαλίσει το απαραίτητο Αρχιτεκτονικό – Αισθητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα ζήσει. Για να αποφύγουμε κάθε πιθανή παρεξήγηση σπεύδουμε να τονίσουμε πως η έννοια της δημιουργίας πλαισίου δεν εγκλείει καμία σκηνογραφική πρόθεση που, αντίθετα, βρίσκουμε πως είναι εξαιρετικά επικίνδυνη.

Μιλώντας για πλαίσιο εννοούμε βέβαια την Αρχιτεκτονική μορφή του περιβάλλοντος, τη μορφή ακριβώς του μνημειακού χώρου και το αισθητικό αποτέλεσμα που θα δημιουργηθεί από τη σύζευξη του με τη μορφή του μνημείου.

Ο χώρος θα οριστεί θετικά και αρνητικά, το Μνημείο ζητάει ένα χώρο για να αναπνεύσει, ακτινοβολεί το ίδιο μια επιρροή στα γύρω του. Και τα κτίρια που το περιβάλλουν ορίζουν τελικά το χώρο, τον Μνημειακό χώρο. Οι δυο αυτές έννοιες, ενώ είναι φαινομενικά αντίθετες, έχουν ένα κοινό όριο ισορροπίας. Αυτό το όριο, αυτής της αρμονικής σχέσης, που υπάρχει, ζητάμε να βρούμε την ορθή έκφραση.

Το Μνημείο έχει μια ορισμένη μορφή που χαρακτηρίζεται από την κλίμακα, το ρυθμό, το χρώμα, και έχει ένα ορισμένο ύφος. Και πρέπει να του δώσουμε ένα περιβάλλον, να το εγγράψουμε σε ένα πλαίσιο που η κλίμακα του, ο ρυθμός του, το χρώμα του να αποτελούν με τα αντίστοιχα στοιχεία του Μνημείου, μια αρμονική ενότητα χωρίς, επαναλαμβάνουμε αυτό να σημαίνει την υποδούλωση του ενός στο άλλο. Η ενότητα μπορεί να προκύψει με την ομοιογένεια ή με την αντίθεση. Αλλά σε κάθε περίπτωση οφείλει να παραμένει ενότητα, με απλούστερα λόγια πρέπει να έχει τα γνωρίσματα του Αρχιτεκτονικού συνόλου, δηλαδή της καλλιτεχνικής σύνθεσης.

Θα λέγαμε λοιπόν πως τα κύρια προβλήματα που ανακύπτουν είναι:

- Το πρόβλημα της κλίμακας.
- Το πρόβλημα της μορφής.
- Το πρόβλημα του ύφους.

Είναι τελείως αδύνατο να διατυπωθούν κανόνες που να οδηγήσουν στην επίλυση των διαφόρων περιπτώσεων που θα μελετηθούν, εκτός από τους θεμελιώδεις κανόνες συνθέσεως.

Το μόνο που μπορεί να επιχειρηθεί στα όρια μιας εισήγησης είναι η περαιτέρω ανάλυση των προβλημάτων και η επισήμανση των δυσκολιών τους. Το πρόβλημα της κλίμακας είναι θεμελιώδες. Η σωστή εκτίμηση του αρκεί, ίσως, για να επιφέρει κάποια ισορροπία στις διαταραγμένες σήμερα σχέσεις των Μνημείων με το περιβάλλον τους. Το αντίστροφο, η υποτίμηση δηλαδή του προβλήματος ή ο παραμερισμός του έχει αποφέρει την καταστροφή που, σε πολλές περιπτώσεις, φτάνει στα όρια γελοιοποίησης.

Το πρόβλημα της κλίμακας δεν περιορίζεται μόνο στη σχέση του Μνημειακού χώρου με το Πολεοδομικό περιβάλλον αλλά είναι πολύ ευρύτερο και έχει άμεση σχέση με το φυσικό περιβάλλον. Φτάνουμε έτσι στην ενότητα Τοπίο – Μνημείο – Πολεοδομικό περιβάλλον από τις αρμονικές σχέσεις των οποίων, μεταξύ τους εξαρτάται η ποιότητα του αποτελέσματος.

Το πρόβλημα της μορφής είναι εξ ίσου σημαντικό, αν θέλουμε ακριβώς να αποφύγουμε την οδό της σκηνογραφίας. Δεν αναζητούμε τον ιδεώδη διάκοσμο γύρω από ένα Μνημείο.

Αναζητούμε την σύγχρονη λύση που μορφολογικά και χρωματικά θα εναρμονισθεί με το Μνημείο. Πολλές φορές νομίζουμε ότι η ύπαρξη ενός σημαντικού δεδομένου κοντά στο χώρο που προορίζεται να δεχθεί ένα σύγχρονο κτίριο εμποδίζει την ανάπτυξη της δημιουργικής φαντασίας μας, ενώ ουσιαστικά πρόκειται για μια δυσκολία που προστίθεται στο προσωπικό πρόβλημα, αλλά που μπορεί επιτέλους να το κάνει και πιο ελκυστικό. Η

περιφρόνηση των δεδομένων δεν προδίδει πάντα ειλικρίνεια ή ικανότητα αντιμετώπισεως του προβλήματος. Αλλά και ο σεβασμός δεν πρέπει να μεταβάλλεται στην υποταγή που θα οδηγήσει στην μίμηση.

Νομίζουμε πως αν φερθούμε με ειλικρίνεια, προσέχοντας να αποφύγουμε την αλαζονεία που είναι εύκολο να μας δώσουν τα τεχνικά μας μέσα, ένα μεγάλο βήμα έχει γίνει για την αρμονική συμβίωση του Μνημείου με το Περιβάλλον του.

Το πρόβλημα του ύφους, ο σεβασμός δηλαδή και η διατήρηση του ύφους του Μνημειακού χώρου είναι ακόμη ένα δύσκολο πρόβλημα. Είπαμε πως κάθε Μνημείο έχει ένα ορισμένο ύφος που απορρέει από την προσωπικότητα του καλλιτέχνη και το πνεύμα της εποχής.

Δεν είναι λοιπόν το ύφος του Μνημείου καθ' εαυτού που κινδυνεύει να αλλοιωθεί αλλά το ύφος του Μνημειακού χώρου. Και αν στην περίπτωση του Μνημείου – Μονάδας το ύφος αυτό θα σωθεί μόνο χάρις στην διακριτική -και όχι κραυγαλέα- όσο γίνεται παρουσία του διαφορετικού, περιβάλλοντος, στην περίπτωση του Μνημείου – Συνόλου, πέρα από το προσωπικό ύφος του κάθε κτιρίου, θα έχουμε και το συνολικό χαρακτήρα. Εδώ, κάθε τι, έχει μια παρουσία που δεν είναι εύκολο να αντικατασταθεί. Κάθε επέμβαση, όταν χρειάζεται, πρέπει να γίνει με άπειρη προσοχή, ώστε να μη χαθεί ή να μην τραυματιστεί ο χαρακτήρας του Συνόλου. Γιατί ακριβώς δεν ζητάμε να διατηρήσουμε αντικείμενα Μουσειακού μόνο προορισμού, αλλά να τα διατηρήσουμε «εν ζωή» με το προσωπικό ύφος του καθενός και τον ομαδικό τους χαρακτήρα. Η παρουσία τους θα πρέπει να εξακολουθεί να πείθει. Η αρμονική σχέση του Μνημειακού χώρου με το Πολεοδομικό περιβάλλον και

οι λύσεις των προβλημάτων που προκύπτουν δεν είναι κάτι που ενδιαφέρει μόνο έναν καλλιτέχνη ή έναν αρχιτέκτονα σαν ένα θέμα θεωρητικό. Αντίθετα είναι κάτι εντελώς χειροπιαστό και φλέγον και πάντα επίκαιρο.

Έχει επισημανθεί πολλές φορές από μας τους ίδιους τους αρχιτέκτονες και μηχανικούς, στο πρόσφατο ακόμα παρελθόν, με λόγια και με έργα. Αλλά με το καταπιανόμαστε με ένα πρόβλημα, όταν αυτό εμφανιστεί με κάποια οξύτητα ενώ ξέρουμε πως υπάρχει και έχει μια έκταση επικίνδυνη, είναι σαν να το φοβόμαστε.

Είναι καιρός αυτή η τυχαία, η ερασιτεχνική απασχόληση μας, μ' ένα θέμα που η παραγνώριση του προκαλεί Εθνική ζημιά, να παραχωρήσει τη θέση της στην προγραμματισμένη και επιστημονική μελέτη. Οι αρχιτέκτονες, οι μηχανικοί και όλοι μας έχουμε κάθε δικαίωμα να ενδιαφερθούμε για το πρόβλημα αυτό και κάθε δυνατότητα να το μελετήσουμε. Και πρέπει να πείσουμε την πολιτεία πως είναι καιρός για ένα ειλικρινές και προγραμματισμένο ενδιαφέρον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «Μεθώνη – Κορώνη», Πάνος Γρηγοράκης, Σοφία Μιγάδη, Δέσποινα Χαραλάμπους – Αρχιτέκτονες .
- “Castles of the Morea”, K. Andrews.
- Μομφεράτος, Α., «Μεθώνη και Κορώνη επί Ενετοκρατίας, υπό κοινωνική, πολιτική, και δημοσιονομική άποψη», (Αθήνα, 1914).
- Του ίδιου, «Μεθώνη και Κορώνη», περιοδ. Αθήνα 2 (Δεκέμβριος 1907).
- «Ιστορία της Μεσσηνίας από την εποχή των Σταυροφοριών έως το 1830, Θεόδωρος Μ. Τσερπές.
- «Παυσανίου Ελλάδος περιηγήσεις, Μεσσηνιακά – Ηλιακά», Νικ. Δ. Παπαχατζής.
- «Τα Μεσαιωνικά Κάστρα του Μοριά», Ιωάννης Θ. Σφηκόπουλος.
- «Κάστρα της Πελοποννήσου», Δρ. Ε. Καρποδίνη – Δημητριάδη.
- «Τα Κάστρα της Μάνης», Κατσαφάδος.
- Αποστολάκης, Ιωάννης, Μ., Η αρχαία Μεσσηνία: Συμβολή στην έρευνα της πολιτικής ιστορίας και των απελευθερωτικών αγώνων μετά την κάθοδο των Δωριέων», (Καλαμάτα, 1967).
- Του ίδιου, Μεσσηνιακή Επετηρίς 1902, (Καλαμάτα, 1902)
- Βαγιακάκος, Δ., «Μεσσήνιοι εις Ζάκυνθο, 1500 – 1821», Μεσσηνιακά Γράμματα, (Καλαμάτα 1956): 88-116.
- Του ίδιου, Το Πεταλίδι αποικία των Μανιατών, Πελοποννησιακά.
- Καταγραφή του Μορέως (Μιλιαράκης, Αωνύμου)
- Μεσσηνία, επιτομή ιστορία και προϊστορία του σημερινού Μεσσηνιακού χώρου (7000 π.Χ. – 1832 μ.Χ.)

- «Κάστρα και ταξίδια στην Ελλάδα του θρύλου και της πραγματικότητας», Γιάννης Π. Γκίκας (Αθήνα, 1979).
- «Φρούρια και κάστρα της Ελλάδος», Α. Παραδείσης.
- «Φρουριακά χρονικά – Βενετσιάνικα κάστρα στην Ελλάδα», καθ. Διονύσης Α. Ζήβας – (Ελληνικό ινστιτούτο φρουρίων και πύργων).
- «Τα υλικά δόμησης των αρχαίων Ελλήνων», Α. Κ. Ορλάνδος.
- Αθηναγόρας, Μητροπολ. Παραμυθιάς, «Κριτικόν σημείωμα περί της επισκοπής της Κορώνης», Θεολογία 9 (1931): 366-368.
- Βερσάκης, Φρ., «Το ιερόν του Απόλλωνος Κορίνθου», αρχαιολογικό δελτίο 2, (1916): 65-118.
- Γλύφος Π., «Ομορφιές και μορφές της Κορώνης», (Αθήνα, 1969).
- Γριτσόπουλος Τ., «Κορώνης Επισκοπή», θρησκευτική – ηθική εγκυκλοπαίδεια (Αθήνα, 1965): τομ. 7, στ. 875.
- Του ίδιου, «Ιστορία της εκκλησίας της Κορίνθου», (Παράρτ. Πελοποννησιακών, Αθήνα, 1972).
- Κονιδάρης, Γ., «Ασίνης Επισκοπή», θρησκευτική – ηθική εγκυκλοπαίδεια (Αθήνα, 1965): τομ. 3, στ. 374.
- Δουκάκης, Χρ., «Γνωστοί επίσκοποι Κορώνης», Μεσσηνιακά και ίδια περί Φαρών και Καλαμάτας (Αθήνα, 1911): 277-283.
- Ελεήστρια Κορώνης, Σύντομη ιστορία της ευρέσεως και των θαυμάτων κτλ. (Αθήνα, 1917).
- Θρεψιάδη, Α., «Κορώνη το σμαράγδι του Ελληνικού νοτιά», Βραδυνή, (Αθήνα, 22-09-1969).
- Ιστορία της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Κορώνης (Αθήνα, 1979).

- Κακούρης, «Βυζαντινά Γλυπτά της Αρχαιολογικής συλλογής Κορώνης», Πελοποννησιακά 12 (1978): 323-330.
- Μάραντος, Β., Κορώνη, (Αθήνα, 1976).
- Μουρδουκούτας, Δ., Κορώνη: Ιστορικά - Χριστιανικά Μνημεία, (Μεσσήνη).
- Μουστοξύδης, Α., «Άλωση της Κορώνης και της Μεθώνης», Ελληνομνήμων 1(1843): 140-146.
- Του ίδιου, «Άλωση, υπεράσπιση και εγκατάλειψη της Κορώνης υπό των δυνάμεων Καρόλου Ε΄...» Ελληνομνήμων 1 (1843-1853): 146-152.
- Μπεμπόνης, Κ., «Κολλωνίδες», Λαϊκή (εφημερίδα Καλαμών), Α΄ φυλλ. 27, 31-12-1983.
- Του ίδιου, Κορώνης. Ιστορικές σελίδες, (Αθήνα, 1906).
- Σακκάς, Γ., «Κορώνη και Μεθώνη επί Ενετοκρατίας» Καθημερινή, φυλλ. 7626, (Αθήνα, 4-10-1937), σ. 4.
- Χασιώτης, Τ., «Ίδρυση, Οργάνωση και Εθνική Δράση της Ελληνικής Κοινότητας Νεαπόλεως κατά την Τουρκοκρατία», (Αθήνα, 1970).
- Χρυσόστομος, Μητροπ. Μεσσηνίας, «Λόγος εις τον εθνομάρτυρα τελευταίο Επίσκοπο Κορώνης Γρηγορίου Μπίστη», (Καλαμάτα, 1958).
- Στυλιανόπουλος Περ., «Ιστορία της Μεσσηνίας», (Αθήνα 1954).
- Συριόπουλος Κ., «Η προϊστορία της Πελοποννήσου», (Αθήνα 1964).
- Ταρσούλη Αθηνά, «Κάστρα και πολιτείες του Μοριά», (Αθήνα 1937, επανέκδοση 1971).
- Τσούλος Β., «Προϊστορικά Μεσσηνίων Λακεδαιμονίων, το όμαιον και ομόγλωσσων αυτών», Μεσσηνιακά Γράμματα 2 (1967): 527-530.

- Γεωργούντζος, Π., «Η νεώτερη ιστορική έρευνα για την αρχαία Μεσσηνία», Μεσσηνιακά Γράμματα 2 (1967): 185-203.
- Δουκάκης, Χρ. Δημ., «Μεσσηνιακά και ίδια περί Φαρών και Καλαμάτας από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του Καποδιστρίου», (Αθήνα 1906-1911).
- Θεόκλητος Φιλιππαιός, Μητροπολίτης Μαντινείας, «Τα τακτικά και η εκκλησία Πελοποννήσου», Πελοποννησιακά (Παράρτ. 4 1977): 182-190.
- Κεφάλας, Δ., «Ιστορία της Μεσσηνίας», (Αθήνα 1935).
- Κιλήμης, Π., «Η Μεσσηνία: Γεωοικονομικές μελέτες», (Δελτίο Γεωργικής Υπηρεσίας Στρατού, (Αθήνα 1939).
- Κονιδάρης Γ., «Οι Μητροπόλεις και Αρχιεπισκοπές» (Αθήνα 1934).
- Δικαιάκος, Ιωάννης Γ., «Το κλίμα της Μεσσηνίας», (Αθήνα 1969).
- Κρεμμυδάς, Β., «Το εμπόριο της Πελοποννήσου κατά τον 18^ο αιώνα», (1715-1792), (Αθήνα 1972).
- Λάμπρου, Σ.Π., «Ιστορικά μελετή|
- Του ίδιου, «Παλαιολόγια και Μεσσηνιακά», (Αθήνα 1912-1924).
- Μπουνάς, Α., «Μεσσηνιακή βιβλιογραφία», Πελοποννησιακά 12 (1987).
- Μύλλερ, Γ., «Η ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα», (1204-1266), (Αθήνα 1954).
- Nilson, M., «Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας», (Ελληνική μετάφραση: Αικατερίνη Παπαθωμοπούλου, Αθήνα 1971).
- Νομαρχία Μεσσηνίας, «Τουριστικός οδηγός Μεσσηνίας», (Καλαμάτα 1970).
- Παπανδρέου, Γ., «Η Μεσσηνία προ Χριστού», (Πύργος 1985).
- Πόταρης, Γ., «Φράγκοι και Βενετοί στην Πελοπόννησο», (Αθήνα 1959).

